

Žiga Zwitter

Vremenska in klimatska zgodovina v koledarjih in podložniških dnevnikih ljublanskega škofa Tomaža Hrena* (1597¹–1630)

UDK 551.583:930.25(497.4)

UDC 551.583:930.25(497.4)

ZWITTER, Žiga, dipl. zgodovinar in prof. geografije, mladi raziskovalec, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, ziga.zwitter@ff.uni-lj.si

Vremenska in klimatska zgodovina v koledarjih in podložniških dnevnikih ljublanskega škofa Tomaža Hrena (1597–1630)

Zgodovinski časopis, Ljubljana 67/2013 (148), št. 3–4, str. 306–389 cit. 518

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Koledarji z rokopisnimi noticami Tomaža Hrena vsebujejo številne opise vremena na dnevni ravni, zlasti za 15 novoletnih dvanajst-dnevij. Analiza temperaturnih in padavinskih razmer temelji na njihovi pretvorbi v simbole. V koledarje in gornjegrajska gosposčinska protokola je škof Hren predvsem v drugem in tretjem desetletju 17. stoletja zapisal tudi številne podatke o vremenu daljših časovnih enot. Ujemanje anomalij s srednjeevropskimi je veliko, a ne popolno. Hrenovi vremenski podatki so omogočili razbrati nekatere podnebne značilnosti delov slovenskega ozemlja v zgodnjem 17. stoletju.

Ključne besede: koledarji, gosposčinski protokoli, vremenska zgodovina, klimatska zgodovina, zgodnji novi vek

ZWITTER, Žiga, BA in History and Teacher of Geography, Young Researcher, University in Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, ziga.zwitter@ff.uni-lj.si

History of Weather and Climate in Calendars and Manorial Minutes of Tomaž Hren, Bishop of Ljubljana (1597–1630)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 67/2013 (148), No. 3–4, pp. 306–389, 518 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Calendars with handwritten notices written by Bishop Tomaž Hren contain a number of descriptions on daily weather conditions, especially for fifteen periods of the twelve days between Christmas and Epiphany. Analysis of temperature and precipitation conditions is based on their conversion into symbols. Particularly in the second and the third decade of the 17th century, Bishop Hren entered in the calendars and in his two manorial minutes from Gornji Grad extensive data on weather conditions during lengthier periods of time. According to the analysis, the resulting weather anomalies generally, although not entirely, match the weather data recorded in other parts of Central Europe. Hren's entries made it possible to discern certain climatic characteristics of some parts of the Slovene territory in the early 17th century.

Key Words: calendars, manorial minutes, weather history, climate history, Early Modern Era

I. Razprava

1. Predmet preučevanja v srednjeevropskem kontekstu

Pisanje vremenskih dnevniških notic je v Evropi postajalo pogostejše od poznega 15. stoletja dalje, iz zgodnjega 16. stoletja jih je za nekatera območja ohranjenih dovolj ustrezne kakovosti, da omogočajo navzkrižne primerjave. Do leta 1999 je bilo znanih dvaintrideset srednjeevropskih vremenskih opazovalcev, od katerih se je za čas med letoma 1481 in 1613 ohranilo po vsaj sto opisov vremena na dnevni ravni. Vzhodno od Švice ni bilo med njimi nikogar z ozemlja južneje od Münchna in Dunaja, torej iz alpskega prostora.² Iz obdobja tridesetletne vojne se je v Srednji Evropi ohranilo le malo opisov vremena,³ del analiziranih Hrenovih koledarjev in eden od dveh podložniških dnevnikov segajo v ta čas. Dnevni opisovalci vremena se razlikujejo po natančnosti izrazja, po številu različnih besed in besednih zvez za opisovanje vremenskih stanj in sprememb, po številu opazovanj tekom dneva, po deležu dni v letu, katerih vreme beležijo, po stalnosti ali spremenljivosti kraja opazovanj, po uravnoteženosti ali neuravnoteženosti poročil o različnih meteoroloških spremenljivkah – za nekatere je bilo denimo značilno, da so opisovali predvsem temperaturne, drugi predvsem padavinske razmere ipd. Vreme posameznega dneva so večinoma označevali z eno do dvema besedama.⁴ Uporaba tiskanih koledarjev s prostorom za notice uporabnika je bila med izobraženci 16. in 17. stoletja močno razširjena. Vsebine koledarskih notic posegajo na pester spekter področij.⁵

Z vremensko- in klimatskozgodovinskega vidika do sedaj še neobdelani koledarji in podložniška žurnala škofa Tomaža Hrena so v srednjeevropskem kontekstu pomembni viri, ki vsebujejo veliko nad sto vremenskih opisov, med katerimi prevladujejo rezultati dnevnih opazovanj vremena. Časovno težišče je, skladno s trajanjem Hrenovega škofovanja, v zgodnjem 17. stoletju. Pomanjkljivost

* Za nasvete in opozorila se najlepše zahvaljujem izr. prof. dr. Borisu Golcu in red. prof. dr. Petru Štihu.

¹ Navajamo le letnico imenovanja, ne tudi posvetitve v škofa (gl. Benedik, *Protireformacija*, str. 134). Koledarji, ki jih obravnavamo, so namreč ohranjeni od tega leta dalje.

² Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 112, 115–117, 144.

³ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 140.

⁴ Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 121, 124–125, 129–130, 135, 144.

⁵ Strömmer, *Studien zur Klimageschichte*, str. 65. Primerek koledarja smo tako skozi raztrganino opazili celo kot oporo v platnici repertorija notranjeavstrijske dvorne komore – med notranjostjo prve platnice in njeno zunanostjo iz galunskega usnja (StLA, IÖ. HK, 1579).

obravnavanih Hrenovih dnevnih zapisov kot vira vremenskozgodovinskih informacij je delež dni v letu, katerih vreme je škof beležil, saj se podatki dnevnih opazovanj večinoma nanašajo na vreme manj kot polovice meseca na prehodu iz starega v novo leto. Pri tem pa je pomembno, da je Hren zabeležil številne spremembe vremena med dnevom. Objava virov v prilogi dokazuje, da so njegovi dnevni opisi v primerjavi z opisi njegovih srednjeevropskih sodobnikov izčrpni. Kraj opazovanja sicer ni ves čas isti, a smo iz uporabljenih virov razbrali del lokacij, na katere se Hrenovi vremenski podatki nanašajo. Poleg notic na dnevni ravni vsebujejo uporabljeni viri tudi dragocene podatke o vremenu daljših časovnih enot. Gre zlasti za opise vremenskih anomalij drugega in tretjega desetletja 17. stoletja.

2. Klimatskozgodovinska umestitev obdobja Hrenovega škofovanja

V skladu s klimatskozgodovinsko periodizacijo spada Hrenovo škofovanje v malo ledeno dobo, ki pa ni bila sklenjeno hladno obdobje. Na območju Srednje Evrope so njene splošne značilnosti od današnjega povprečja bolj mrzlo in sušnejše obdobje od novembra do marca, večji obseg alpskih ledenikov ter občasen nastop zaporednih ali posamičnih zelo hladnih poletij.⁶ Zgodnjenovoveške podnebne spremembe so v vzhodnoalpskem prostoru potekale drugače kot v bližnjem Sredozemlju, območje današnje Slovenije pa leži na stiku obeh. Povprečne zime so bile v času Hrenovih koledarjev in podložniških dnevnikov na obeh območjih hladnejše kot v obdobju 1961–1990,⁷ po podatkih iz severne srednje Italije je bilo to eno od obdobj najhladnejših zim zgodnjega novega veka, kar se ne ujema z razmerami v Srednji Evropi. Temperature povprečnih pomladi so bile v Srednji Evropi blizu tistim v omenjenem tridesetletju 20. stoletja, na severu srednje Italije pa nižje, zopet gre v nasprotju s Srednjo Evropo za enega od zgodnjenovoveških nizkov povprečnih temperatur letnega časa. Povprečna poletja so bila v Srednji Evropi sprva hladnejša od tistih v obdobju 1961–1990, nato pa blizu primerjalnemu obdobju v 20. stoletju, v severni srednji Italiji pa so bila toplejša od današnjih, v nasprotju s Srednjo Evropo so dosegla enega od zgodnjenovoveških temperaturnih viškov. Temperature povprečnih jeseni so bile v Srednji Evropi nižje od tistih iz primerjalnega tridesetletja v 20. stoletju, v severni srednji Italiji pa sprva najnižje v zgodnjem novem veku, nato blizu obdobja 1961–1990.⁸ Predstavili smo povprečne temperaturne razmere, nihanja so bila iz leta v leto, iz meseca v mesec ipd. velika. Tako je prehod iz 16. v 17. stoletje, ki ga obravnavamo v tem članku, v Srednji Evropi minil v znamenju menjavanja ostrih in milih zim na letni ravni.⁹

⁶ Pfister, *Wetternachhersage*, str. 52.

⁷ V skladu s priporočili Svetovne meteorološke organizacije OZN so osnova podnebnih analiz zaporedni tridesetletni nizi podatkov. Zaradi mednarodne primerljivosti je bilo kot prvo tridesetletje določeno obdobje 1931–1960, zadnje je 1961–1990 (*Klimatografija*, 1995, str. V; *Met Office*).

⁸ Zwitter, *Podnebne spremembe*, str. 63–65; s soočenjem nadaljnje tuje literature.

⁹ Pfister et al., *Winter severity*, str. 101–102.

3. Uporabljeni arhivski viri in Dimitzeva objava Hrenovih koledarjev

Koledarji škofa Tomaža Hrena so vir, iz katerega raziskovalci že dolgo črpajo raznovrstne podatke.¹⁰ Josip Turk se je v precej izčrpnem orisu Tomaža Hrena pri predstavitvi vsebin njegovih koledarjev omejil na trditev, da so »nepogrešljiv vir za zgodovino protireformacije, njegovo biografijo, zgodovino umetnosti in celo gospodarstva,« pri čemer jih je v nadaljevanju predstavil le kot vir za prva tri področja,¹¹ vreme je morda štel k četrtemu. Kot izhodišče se je med obstoječimi delnimi objavami glede na obseg in splošnost objavljenih notic, nakazano v naslovu, zdela najprimernejša tista, ki jo je leta 1862 v treh številkah *Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain* priobčil Avgust Dimitz kot *Historische Notizen aus den im Museal-Archiv aufbewahrten Kalendern des Bischofes Th. Chrön*.¹² Avtorju gre vsekakor zasluga za to, da je širši strokovni in znanstveni javnosti v objavah prikazal in ponudil v uporabo del raznovrstnosti vsebin, ki jih vsebujejo Hrenovi dnevnik. Žal pa je njegova edicija v več ozirih močno problematična. To je nedvomno opazila vsaj že Ana Lavrič, ki je zato umetnostnozgodovinsko relevantne vsebine objavila sama, Dimitzevo objavo pa označila kot »delno«. ¹³ Žigi Kranjskega stanovskega muzeja v arhivalijah, danes shranjenih v Arhivu Republike Slovenije, dokazujejo, da Dimitz ni priobčil notic iz vseh Hrenovih koledarjev, ki jih je hranila ta institucija.¹⁴ Že delna primerjava z originali je pokazala, da Dimitz ni

¹⁰ Hrenovi koledarji so za zgodovino in sorodne znanosti vsekakor vir podatkov raznolikih vsebin, trditev, da so »[n]jegovi [Hrenovi] koledarski zapiski /.../ kratki in markantni, brez dolgega opisovanja, pisani kot na hitrem pohodu in zraven medseboj vendarle zvezani kot mozaični kamenčki v veliko sintezo – v sliko njegovega značaja in dela« (Turk, *Tomaž Hren*, str. 25) pa je bistveno preveč romantična. Lavričeva je Hrenove umetnostnozgodovinske notice ustrezno označila za »lapidarne« (Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, 33). Sinteze razdrobljenih podatkov v koledarjih, razumljivo, ni.

¹¹ Turk, *Tomaž Hren*, passim, citat na str. 20. Skrajšana različica tega članka predstavlja geslo o Tomažu Hrenu v Slovenskem biografskem leksikonu (ibid., str. 1, odstavek v latinščini). Tudi Radics se je v razpravi o Hrenovem delovanju na spodnjem Štajerskem, ki delno temelji na objavljenih virih, delno na arhivalijah, omejil na druge vsebinske vidike, tako da ni omenil nobene Hrenove vremenske informacije (Radics, *Ljubljanski knezoškof*, str. 103–119).

¹² Dimitz, *Historische Notizen*, str. 17–30, 87–90, 99–109. O objavah Hrenovih koledarjev npr. Turk, *Tomaž Hren*, str. 20; Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 306.

¹³ Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, citat s str. 306; objava virov str. 253–301; avtorica na napake v Dimitzevi transkripciji opozarja vsaj v opombah 782, 784 in 819, na napačno branje letnice v Dimitzevi objavi pa v op. 1430 (ibid., str. 358, 360, 408). Zadržanost do Radicseve in Dimitzeve edicije Hrenovih dnevnikov je očitna tudi v že citiranem Turkovem članku: »Priobčevati sta jih [Hrenove koledarje] začela [poudaril Ž. Z.] Radics v MHK 1861, 74–75 in Dimitz v MHK 1862, 17–30, 87–90, 99–109« (Turk, *Tomaž Hren*, str. 20).

¹⁴ Vendar pa tudi vsi koledarji, s katerih je Dimitz objavil notice, v današnjem stanju ohranjenosti ne vsebujejo žiga Kranjskega stanovskega muzeja – vsaj koledar za leto 1625 (ARS, AS 1073, 124 r) je brez njega. V času Dimitzeve edicije je ustanova sicer že desetletja nosila drugačno ime – Kranjski deželni muzej (*Narodni muzej*). Metodo sledenja po žigih je pravkar uporabil denimo Golec, *Dve Valvasorjevi hiši*, str. 36. Navedbo, da ni objavil celote, bi od Dimitza pričakovali vsaj v zadnjem delu, katerega podnaslov »Fortsetzung und Schluß« kaže, da avtor ni imel namena nadaljevati z objavami. Pregled o tem, notice katerih Hrenovih koledarjev, ki jih danes hrani Arhiv Republike Slovenije, je Dimitz objavil in katerih ne, je podal Baraga, *Arhivska zapuščina*, str. 165–166.

imel jasnih vsebinskih kriterijev izbora, kaj bo v objavo vključil in česa ne. Zapise, ki se nanašajo na vreme, je skoraj dosledno izpustil – a ne povsem. Ko bi iz objave popolnoma izostali, bi bil to lahko odraz tedanjega pojmovanja raziskovalnega polja zgodovine, objava fragmenta tovrstnih zapisov¹⁵ pa zavaja k sklepu, da je objavil vse tovrstne vpise. Resna pomanjkljivost so tudi številne napake v črkovnem prepisu,¹⁶ zaradi katerih so besede deloma postale nerazumljive, deloma pa so dobile celo drugačen pomen – Hren, denimo, omenja komisijski ogled v okviru gradnje novega mostu čez Savinjo leta 1627,¹⁷ ki se je v Dimitzevi objavi spremenila v Savo.¹⁸ Sem in tja v objavi zasledimo manjkajoče besede in podobne napake pri prepisovanju. Primerjavo objave z originali nadalje otežuje dejstvo, da je Dimitz Hrenove koledarje med seboj delno pomešal, tako da bi nekatere škofove notice zgolj z upoštevanjem Dimitzeve objave napačno datirali. Tako je opis potresa 31. maja 1612 okoli osmih zvečer Hren vpisal na liste, namenjene maju v koledarju za leto 1611.¹⁹ Dimitz pa tega ni objavil skupaj z drugimi noticami iz istega koledarja za leto 1611, ampak je opis pomešal med notice iz koledarja za leto 1613.²⁰ Pri tem ni nekorektno le to, da iz objave ni jasno razvidno, iz katerega vira je notica prepisana,²¹ ampak je avtor zagrešil napako v časovni umestitvi dogodkov, saj je Hrenovo notico, ki je v originalu datirana z 31. majem 1612,²² vpisal med navedbi z 12. maja 1613 in 26. junija 1613, datiral pa jo je le z 31. majem, ne da bi prepisal letnico.²³ Kaže, da tudi pri pisanju zadnjega članka z navedbami, na kateri strani Dimitzeve objave najdemo objave notic iz katerih Hrenovih koledarjev, tovrstnim nedoslednostim ni bilo posvečene dovolj pozornosti.²⁴

¹⁵ Med redkimi objavljenimi vremenskimi podatki sta denimo navedba o suši aprila in maja 1610 ter o mili zimi 1612/13 (Dimitz, *Historische Notizen*, str. 25, 88).

¹⁶ Zgolj eden od primerov, kjer se besede z napačnimi prepisi črk kar kopičijo: »/.../ fimbrias utrimque Pluviales ferentes« (Dimitz, *Historische Notizen*, str. 99; podčrtal Ž. Z.) – pravilno bi bilo »/.../ fimbrias utrimque Pluvialis tenentes« (ARS, AS 1073, 119 r, junij – 18. 6. 1615; podčrtal Ž. Z.).

¹⁷ »/.../ pro Ponte Super Saunum fluvium construendo« (ARS, AS 1073, 126 r, september; podčrtal Ž. Z.).

¹⁸ »/.../ pro Ponte Super Sauum fluvium construendo« (Dimitz, *Historische Notizen*, str. 109; Ž. Z.). Med oblikami zapisov imen Save in Savinje v zgodovinskih virih sta za oceno napake v Dimitzevi objavi pomembna denimo citata srednjeveških virov »inter fluente Souue et Soune«, »inter fluenta Souuuae et Sounae /.../« (Blaznik, *Historična topografija, N–Ž*, str. 256; podčrtal Ž. Z.). Enako napako najdemo v Štajerskem deželnem arhivu, kjer na arhivskem ovitku piše »Brückenbau über Save betr[effend] 1624«, vir pa omenja Savinjo – »Sään« (StLA, Das alte Landrecht, Sch. 800, Stift Oberburg).

¹⁹ ARS, AS 1073, 116 r, maj.

²⁰ Dimitz, *Historische Notizen*, str. 89.

²¹ Podatek torej zaman iščemo pri izpiskih iz koledarja, v katerem se nahaja. Gre za rokopis ARS, AS 1073, 116 r – koledar za leto 1611. Iz tega leta sta ohranjena dva Hrenova koledarja, ki se nahajata pod signaturama ARS, AS 1073, 115 r in 116 r. Dimitz je na to bralca opozoril, s tem da je notice iz drugega koledarja za leto 1611 pospremil z uvodom »In einem zweiten Kalender vom J. 1611:« (Dimitz, *Historische Notizen*, str. 88), s čimer vzbuja neustrezen videz, da sledijo nanizane vse notice iz tega koledarja, ki jih je objavil.

²² ARS, AS 1073, 116 r, maj.

²³ Dimitz, *Historische Notizen*, str. 89; ARS, AS 1073, 117r, maj, junij.

²⁴ Baraga, *Arhivska zapuščina*, str. 165–166; kjer na strani 165 preberemo, da so notice

V prispevku se omejujemo na obravnavo rokopisnih vremenskih notic²⁵ v vseh originalnih Hrenovih koledarjih in dveh Hrenovih podložniških dnevnikih, ki so avtorju znani in jih danes hranita Arhiv Republike Slovenije v Zbirki rokopisov²⁶ ter Nadškofijski arhiv Ljubljana v Kapiteljskem arhivu Ljubljana²⁷ in v fondu Gornji Grad Avstrija.²⁸ Kot nahajališče mlajšega prepisa dela notic dveh Hrenovih koledarjev iz leta 1597²⁹ v literaturi, ki jo uporabljamo, ni bil evidentiran arhiv gospostva Krumperk;³⁰ vremenskozgodovinsko zanimive informacije Hrenovega originala, ki se nanaša na urad Luče v gornjegrajskem gospostvu³¹ ta prepis ne vsebuje, tudi sicer pa se avtor, ki je iz originalov prepisal le del notic, ni ravnal po enotnih kriterijih, kaj bo upošteval in česa ne.³² Prepisovalec je namesto besed, za

na strani 89 Dimitzeve objave v celoti iz koledarja za leto 1613, notice iz rokopisa 116 r pa v celoti na Dimitzevi strani 88. Avtor bralce že sam opozarja na dejstvo, da so v članku nekatere napake (Baraga, *Arhivska zapuščina*, str. 9), omenjeni članek je raziskovalcem Hrenove dobe in Hrena kljub temu v bistveno pomoč.

²⁵ Hrenovi koledarji vsebujejo še vnaprej natisnjene vsebine, ki sicer niso izven zanimanja vremenske zgodovine, a niso vir realnih vremenskih podatkov.

²⁶ ARS, AS 1073, 106 r, 107 r, 108 r, 109 r, 110 r, 111 r, 112 r, 113 r, 114 r, 115 r, 116 r, 117 r, 118 r, 119 r, 120 r, 121 r, 122 r, 123 r, 124 r, 125 r, 126 r. V Zbirki rokopisov Arhiva Republike Slovenije je še mlajši prepis notic iz Hrenovih koledarjev (ARS, AS 1073, I-88r), ki pa ga nismo uporabili, saj je po Lavričevi in Baragi »kompleten prepis koledarjev (razen 1600, 1607)« (Baraga, *Arhivska zapuščina*, str. 166 – od tod citat; Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 306). Pregled nahajališč originalov in prepisov Hrenovih koledarjev iz Arhiva Republike Slovenije nudi Baraga (*Arhivska zapuščina*, str. 165–166), med viri, ki smo jih uporabili, na seznam ni uvrstil le enega fonda, ki je vsaj za našo objavo povsem marginalnega pomena (gl. v nadaljevanju).

²⁷ NŠAL, KAL, f. 98, Hrenov koledar 1600, Hrenov koledar 1607 (nahajališče navaja Baraga, *Arhivska zapuščina*, str. 149).

²⁸ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, žurnal 1613 (nahajališče: Baraga, *Arhivska zapuščina*, str. 16).

²⁹ Gre za koledar s signaturo ARS, AS 1073, 107 r, ki mu sledi zgolj začetni del notic iz koledarja s signaturo ARS, AS, 1073, 106 r; izpis iz slednjega se neha sredi povedi notice o 18. februarju 1597 (ARS, AS 748, f. 124, ovoj 35). Prepis ni podpisan in ne datiran, glede na obliko gotice je nastal v 19. stoletju.

³⁰ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, 124 – Miscellanea, 35 – Historica: važnejše beležke iz Hrenovih koledarjev 1597, s. d. Podatek vsebuje arhivski popis (Verbič, *Krumperški arhiv*, str. 115). Vir nosi naslov »Bemerkenswerthe Notaten von der Hand des berühmten Bischofs von Laibach Thomas Chrön in einige Kalender eingetragen« (ARS, AS 748, f. 124, ovoj 35). Ne moremo z gotovostjo zapisati, da se nikjer več ne skriva noben v popisih evidentiran ali neevidentiran Hrenov koledar ali njegov mlajši prepis. Ostali so vsekakor zanimivi, škof Buchheim jim je napisal nekaj kazal in vanje vpisal pripombe (o Buchheimu Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, 306–307, 316). Razsežnosti ozemlja, kjer hrambe tovrstnih arhivalij ne moremo povsem izključiti, je poudarila najdba dela zapuščine ljubljanskega škofa Žiga Krištofa Herbersteina v benediktinskem samostanu sv. Petra v Peruggi, saj je Herberstein tam preživel svoja zadnja leta. Tamkajšnje za slovensko zgodovino relevantne arhivalije so še v veliki meri nepregledane (Sitar, *Zapuščina ljubljanskega škofa*, str. 102–104, 107). Beležka, da so vanj zapisane notice prebrali leta 1689, v Herbersteinovem času, se nahaja vsaj v enem od dveh Hrenovih koledarjev za leto 1597 (ARS, AS 1073, 107 r, julij). Ne da bi pregledovali poznejše inventarje iz uporabljene literature, lahko povzamemo, da inventar Herbersteinovega predhodnika škofa Rabatte iz leta 1683 še beleži petintrideset Hrenovih koledarjev (Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 306).

³¹ Previde imen uradov gornjegrajskega gospostva prevzemamo iz klasične Gestrinove študije (Gestrin, *Gospodarska in socialna struktura*, str. 476).

³² Tako je denimo prepisal notico o nakupu kuhanega masla ali masti (Schmalz) 22. novembra 1597, izpustil pa nakup istovrstnega blaga 25. novembra 1597 (ARS, AS 1073, 107 r, november; prim. ARS, AS 748, f. 124, ovoj 35).

katere se je zavedal, da jih ne zna prebrati, izpuščal prazna mesta,³³ v prepisu pa niso redke napake kot posledica napačnega branja. Pomanjkljivo so iz originalov prepisane tudi časovne opredelitve izbranih podatkov.³⁴

Hrenove notice so zapisane na razna mesta koledarjev, vključno z notranjostma platnic in robovi listov; zlasti pogosto je uporabil prvo platnico. Tiskane koledarske predloge so predvidevale, da se vsak mesec začne z natisnjeno preglednico dni,³⁵ ki ji sledi prostor za mesečne beležke. Hren tega kronološko urejenega razporeda ni dosledno upošteval, neredko se datacije pri vpisih ne ujemajo z mesecem, v katerega so vpisane, sem in tja v obravnavanih koledarjih najdemo celo podatke, ki se nanašajo na druga leta.³⁶ Vsaj del virov, ki jih uporabljamo, je v prvotnem stanju vseboval še več vremenskih beležk.³⁷ Del koledarjev namreč ni ohranjen v celoti, ponekod manjkajo posamezni listi, v nekaterih še bistveno več; eden od dveh koledarjev za leto 1598 tako od tabelaričnih seznamov dni mesecev vsebuje le tiste od aprila do decembra, pred tem sicer je ohranjenih nekaj listov, nekaj listov pa je iztrganih tudi pri mesecih, katerih sezname dni so ohranjeni.³⁸ Prav tako se niso ohranili vsi Hrenovi koledarji.³⁹ V skoraj nepopisanem koledarju za leto 1599 najdemo več naknadnih oznak, da v tem koledarju sicer ni zapisov, da pa so podatki o istem mesecu v drugem od dveh koledarjev za isto leto,⁴⁰ v koledarju za leto 1607 se Hren sklicuje na koledarja iz let 1606 in 1608,⁴¹ v koledarju za leto 1610 pa na koledar za leto 1609,⁴² ki jih danes ne poznamo. Takšne navedbe ne presenečajo, saj je bilo leta 1664, ko so sestavili inventar po Hrenovem drugem nasledniku,⁴³ škofu Buchheimu, v ljubljanski škofijski palači shranjenih dvainštirideset koledarjev

³³ Zdi se, da je prav ta prepisovalec v originalih besede, ki jih ni znal prebrati, podčrtal z rdečo barvico.

³⁴ Nezanesejivost prepisa ponazarjamo z nekaj primeri transkripcije besede »omnes«, ki jo je Hren krajšal na ustaljen način – s črkami oes, nad katerimi je vodoravna črta (prim. Cappelli, *Dizionario di abbreviature*, str. 248). Prepisovalec je besedo večinoma izpustil, zaradi napačnega branja pa jo je razvezal celo v »verum« (notica s 15. 2. 1597 – »oes« je očitno prebral »ver«) in »archiduces« (notica s 17. 2. 1597 – »oes« je moral prebrati »acs«). Med številnimi drugimi napakami je npr. okrajšani »eius ore« prepisal v »vigore«, krajcarje pri omenjenem nakupu masla ali masti (gl. op. 32) spremenil v denariče ipd. Pri časovnih opredelitvah ne gre le za izpustitve v originalu navedenega datuma, ampak tudi za njegov napačni zapis – vsaj pri noticah z dne 21. in 22. novembra 1597, ki ju prepis postavlja v 21. in 22. december (prim. ARS, AS 1073, 106 r, 107 r; ARS, AS 748, f. 124, ovoj 35).

³⁵ V nadaljevanju večkrat omenjamo, da se podatek nahaja na »seznamu dni« nekega meseca. S »seznamom dni« v tem članku označujemo ravno to tabelo s seznamom dni, ki uvaja vsakega od mesecev, ne pa seznama dni na koncu istemu mesecu namenjenih strani.

³⁶ Tako je škof mdr. na liste, namenjene avgustu 1611, zapisal različne notice, ki se nanašajo na čas od januarja do avgusta 1612 (ARS, AS 1073, 115 r, avgust).

³⁷ Gl. objavo dvanajstdnevnega vremenskega opazovanja v koledarju za leto 1614 v prilogi, kjer se list s podatki o zadnjih štirih dneh ni ohranil (ARS, AS 1073, 118 r, prva platnica).

³⁸ ARS, AS 1073, 109 r.

³⁹ Sklic na koledar iz leta 1595 v enem od dveh najstarejših danes znanih Hrenovih koledarjev, ki sta iz leta 1597 (ARS, AS 1073, 106 r, februar), morda pomeni, da se niso ohranili najstarejši Hrenovi koledarji.

⁴⁰ ARS, AS 1073, 110 r – npr. pri marcu: »Nil sed bene in altero calendario.«

⁴¹ NŠAL, KAL, f. 98, Hrenov koledar 1607, april.

⁴² ARS, AS 1073, 114 r. Sklicev na danes neobstoječe koledarje nismo zbrali sistematično.

⁴³ Benedik, *Seznam škofov*, str. 424.

nekaterih ljubljanskih škofov, dve desetletji mlajši inventar pa beleži petintrideset Hrenovih koledarjev.⁴⁴ Po današnjem vedenju se jih je ohranilo triindvajset⁴⁵ in te smo v celoti pritegnili v obravnavo.

Hrenova podložniška dnevnika, vodena v gornjegrajskem gospostvu med letoma 1598 in 1612 ter med 1613 in 1630, bomo uvrstili med gosposčinske protokole. Vsebine tega tipa virov se v različnih gospostvih in v različnih časovnih obdobjih razlikujejo, zlasti gre za mešanico zapisov, nastalih v okviru uprave gospostva ter civilno- in kazenskosočnih vsebin patrimonialnega sodstva.⁴⁶ Že Baraga je v pregledu arhivskega gradiva škofa Hrena, shranjenega v izbranih arhivih, pri drugem od obravnavanih Hrenovih podložniških dnevnikov zapisal, da beleži nekatere vremenske podatke in da za nekatere dni podložniška dnevnik nudi podatek o tem, kje se je škof tedaj mudil.⁴⁷ Podatkov o vremenu ne najdemo le v drugem, ampak tudi v prvem Hrenovem podložniškem dnevniku. Vremenske notice, ki jih je škof zapisal med spomina vredne vsebine na uvodnih in zaključnih straneh prvega podložniškega dnevnika, posegajo še v zgodovino. Poleg tega vremenski podatki uvajajo nekatere mesece ali letne čase, redko pa znotraj civilno in kazenskosočnih vsebin najdemo posredne in neposredne vremenske podatke.⁴⁸

4. Vrste Hrenovih vremenskih notic

Vpisi, ki temeljijo na vsakodnevnih vremenskih opazovanjih in večinoma beležijo tudi spreminjanje vremena med dnevom, se nanašajo na čas od noči s 24. na 25. december do 5. januarja prihodnje leto, torej od svete noči do dneva pred praznikom svetih treh kraljev⁴⁹ (gl. sliko 1). Glede opisov nočnega vremena je ravno v dnevnikih klerikov ugodna okoliščina nočna molitev, zato je bolj verjetno, da so zanesljivi,⁵⁰ morda se ji pri Hrenu res v ne neznatnem deležu dni pridružuje nočno delo.⁵¹ Izjemoma je zapisal natančno uro nočne spremembe vremena,⁵² kar

⁴⁴ Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 306.

⁴⁵ Prim. v novejšem času Lavrič (ibid., str. 306) in Baraga (*Arhivska zapuščina*, str. 149, 165).

⁴⁶ Just, *Grundherrschaftsprotokolle*, str. 443–446.

⁴⁷ Baraga, *Arhivska zapuščina*, str. 11, 16. Podatek, da drugi dnevnik »[š]ele leta 1630 /.../ piše druga roka« (ibid., str. 16) ni povsem točen. Ocena, da bi lahko na osnovi teh dveh žurnalov »ob upoštevanju že do sedaj znanih dnevnikov sestavili povsem natančen popis Hrenove življenjske poti« (ibid., str. 11) je pretirana, res pa je, da vsebujeta številne podatke o krajih, kjer se je Hren nahajal.

⁴⁸ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, žurnal 1613.

⁴⁹ Hren je v uvodu v dvanaajstdnevno vremensko opazovanje na prehodu iz leta 1612 v 1613 takole opredelil njegov časovni obseg: »a die sancto natalis domini nostri Jesu Christi inclusive: ad diem usque epiphaniae exclusive /.../« (ARS, AS 1073, 117 r, prva platnica).

⁵⁰ Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 135 opozarjajo na to dejstvo pri obravnavi meteoroloških zapisov opatov.

⁵¹ Turk, *Tomaž Hren*, str. 8, 24.

⁵² Zabeležil je vsaj spremembo vremena okoli devete ure noči med 26. in 27. decembrom 1616 (ARS, AS 1073, 120 r, prva platnica), tj. okoli enih ali dveh zjutraj. O Hrenovem šteju ur gl. poglavje 7.1.

dokazuje, da podatki o vremenu ponoči niso nastajali le na podlagi vtisa zjutraj in zvečer. Hren o tem dvanajstdnevju med božičem 1600 in svetimi tremi kralji leta 1601, denimo, pravi: »Witterung der observierlichen 12. tag. vom heyligen Crisst tag. biß heyligen dreÿkhonig tag. so die 12. monat des jahrs witterung deütten«⁵³ ali o enakem dvanajstdnevju na prehodu iz leta 1609 v 1610: »Observatio XII. dierum, incipiendo a die sancto natalis Domini, usque ad festum epiphaniae: 12. mensium totius anni æris temperiem designans.«⁵⁴ Spadal je torej med tiste opazovalce vremena, ki so priznavali tako imenovano božično napoved⁵⁵ in trdili, da vreme dvanajstih dni od božiča do svetih treh kraljev lahko uporabimo kot napoved za vreme v dvanajstih mesecih prihajajočega leta. Med različnimi dnevi, katerih vreme je po mnenju srednjeevropskih vremenskih opazovalcev 16. stoletja napovedovalo vreme v prihodnosti, je bila ravno ta dvanajstdnevna božična napoved najpogostejša,⁵⁶ Hren jo je označil kot nadvse upoštevanja vredno pravilo starih.⁵⁷ Dvanajstdnevna vremenska opazovanja so iz Dimitzevih objav v celoti izostala. Glede na njihov pomen za bodoče leto je logično, da so skoraj brez izjem⁵⁸ zapisana povsem na začetku koledarja in sporočajo podatke o vremenu na prehodu iz prejšnjega leta v tisto, na katerega se koledar nanaša. V uporabljenih virih so opisi vremena omenjenih dvanajstdnevij ohranjeni za leta 1599–1600, 1600–1601, 1601–1602, 1602–1603, 1609–1610, 1610–1611, 1612–1613, 1613–1614, 1616–1617, 1620–1621, 1621–1622, 1624–1625, 1625–1626, 1626–1627 in 1627–1628.⁵⁹ Koledar za leto 1598 je na notranji strani prve platnice vseboval sumaren zapis o vremenu omenjenih dvanajstih dni, a se je ohranil le fragment.⁶⁰ Če je to vse, kar si je Hren zabeležil o vremenu dvanajstdnevja na prehodu iz leta 1597 v leto 1598, se je natančnost njegovih dvanajstdnevniških vremenskih beležk v prihodnjih letih močno izpopolnila.

Poleg teh dvanajstdnevniških vremenskih opazovanj je Hren v nekatere koledarje zabeležil še nadaljnje vremenske informacije, ki ne temeljijo na natančnih opazovanjih več zaporednih dni. Hren je zabeležil npr. nekatere nevihte, splošne vremenske značilnosti nekaterih letnih časov, vremenske nevšečnosti, ki so mu

⁵³ ARS, AS 1073, 111 r, prva platnica.

⁵⁴ ARS, AS 1073, 114 r, prva platnica. Podobno o napovednem pomenu vremena teh dvanajstih dni v uvodu v opazovanja na prehodu iz leta 1613 v 1614: »/.../ qui XII. mensium anni futuram praesagiunt æris consituationem« (ARS, AS 1073, 118 r, prva platnica).

⁵⁵ Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 129; tudi Hren govori o dvanajstih božičnih dneh (die *zwelff weÿhnächt tag* [podčrtal Ž. Z.] ARS, AS 1073, 112 r, prva platnica).

⁵⁶ Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 129.

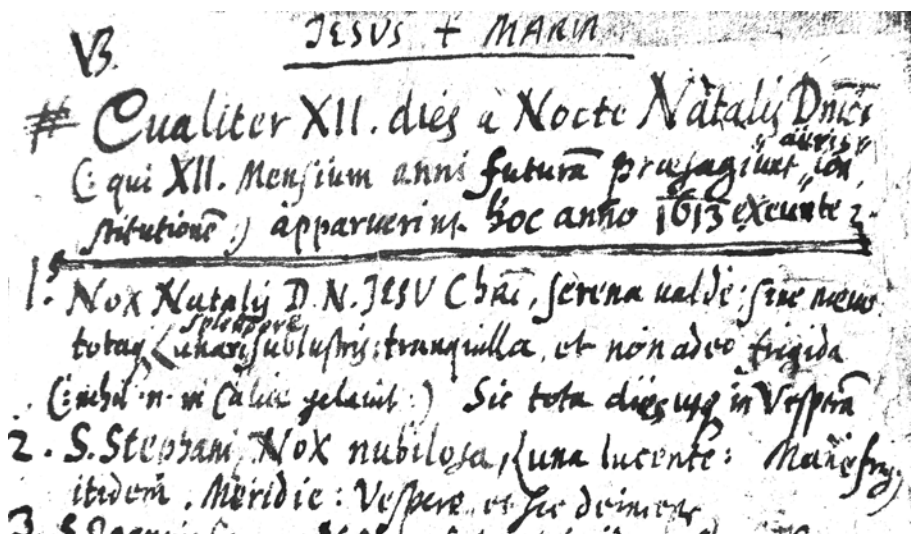
⁵⁷ »[I]uxta observatissimam veterum regulam /.../« (ARS, AS 1073, 115 r, prva platnica).

⁵⁸ Izjemi predstavljata rokopisa ARS, AS 122 r in 126 r. Prvi od njiju beleži vreme za konec leta, na katerega se koledar nanaša (1620), in začetek prihodnjega leta, zato tudi opis dvanajstdnevnega vremena ni vpisan na začetek koledarja, ampak pri decembru; rokopis 126 r pa vsebuje dva opisa dvanajstdnevnega vremena, od katerih se prvi kot običajno nanaša na konec predhodnega in začetek leta koledarja (1627), drugi pa na konec koledarskega in začetek prihodnjega leta ter se zopet nahaja pri decembru.

⁵⁹ O tem, v katerem viru najdemo katero od dvanajstdnevij, gl. objavo virov. Podatki na začetku leta 1622 se nanašajo še na 6. januar, na začetku leta 1610 in 1611 pa na noč na 6. januar.

⁶⁰ V objavo virov smo prepisali, kar je še mogoče razbrati. Manjkajoči deli so tako uničeni, da jih tudi s konservatorskim posegom ne bi več mogli razbrati. Hvala Vanji Pfajfar, ki je v konservatorski delavnici arhiva preverila, ali rekonstrukcija besedila res ne bi bila mogoča.

ovirale nekatera potovanja, denimo vizitacije in druge poti, zlasti med rezidencama v Gornjem Gradu in Ljubljani ter Gradcem ipd. Nadaljnje vremenske informacije dajejo posredni podatki, mdr. pogin selilnih kobilic.⁶¹

Slika 1: Začetek dnevnih vremenskih beležk Tomaža Hrena s konca leta 1613 (foto: Ž. Zwitter). ARS, AS 1073, 118 r, prva platnica.

V Hrenovih dnevnikih najdemo tudi redke beležke o vremenu iz preteklosti. Hrena je zgodovina zanimala, po ugotovitvah Otorepca je pregledal vse arhivalije, ki so jih tedaj hranili na škofiji, poskrbel je za hranjenje arhivalij v Gornjem Gradu.⁶² Vir zgodovinskih podatkov je navedel le izjemoma. Težnja po korektnosti navedenega se kaže v Hrenovem zapisu o nenavadnem poletnem vremenu 29. julija 1575, ki bi mu torej v skladu z gregorijanskim koledarjem danes ustrezal 11. avgust, pri čemer se sklicuje na dnevnik škofa Glušiča.⁶³ Časovne in krajevne umestitve sodobnega dogajanja so v Hrenovih zapiskih brez dvoma v največji meri pravilne, kljub temu da se je v njegovo delo prikradel tudi kak lapsus.⁶⁴

⁶¹ Polje, ki bo ostalo neizrabljeno, so morebiti možne primerjave redkih podatkov s kvantitativno informacijo o letini, katerih navzkrižna primerjava bi, če se nanašajo na ista območja, omogočila sodbo o tem, ali je bila letina dobra, povprečna ali slaba. Pri tem velja poudariti, da na letino ni vplivalo le vreme (Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 45), podatki o desetinah tudi ne omogočajo nujno sodbe o letini (Landsteiner, *Zehentdaten*, str. 543–551, 557–558). Med posredne vremenske podatke smo tako v analizo vključili le tiste navedbe, kjer je Hren letino kvalitativno ovrednotil ali opisal vpliv vremena na letino.

⁶² Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, 29, 38, 316, 321. O Hrenovih beležkah, s katerimi je škof opozoril na nujnost hranjenja pisnih virov, tudi Baraga, *Arhivska zapuščina*, str. 143.

⁶³ NŠAL, KAL, f. 98, Hrenov koledar 1600, fol. 2 r, 1 v; datumska pretvorba po Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 25.

⁶⁴ Tako je kot datum posvečevanja v gornjegrajski kolegiatni cerkvi leta 1627 v koledar vpisal 28. julij, v pontifikalnem protokolu pa je isti dogodek datiral z 18. julijem (Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, 221–222, 408).

Hrenovo dojemanje narave je značilno za izobraženega zgodnjenovoveškega klerika. Gre za preplet religiozno-magičnih in razumskih razlag, v katerem je velik poudarek na božjem obvladovanju vremena.⁶⁵ Na seznamih vremenskih opazovanj v okviru božične prognoze pogosto najdemo invokacijo. Obilno sneženje sredi novembra 1607, po katerem se je sicer debela snežna odeja kmalu stalila, je pospremil s komentarjem »omnipotenti Dei magna potentia«,⁶⁶ ob dežju po suši, ki je trajala aprila in več kot polovico maja 1610, se zahvaljuje Bogu, Mariji in vsem nebeškim,⁶⁷ ob debeli snežni odeji ob koncu leta 1613 je zapisal, naj Bog vse obrne na dobro.⁶⁸ Verjel je v zmožnost dolgoročnega napovedovanja vremena, kar smo delno spoznali že na primeru uvodov v vremenska opazovanja v okviru božične prognoze. Poleg tega je ob mili zimi 1612/13 zapisal, da se napoveduje dobro leto z obilno letino na poljih in v vinogradih.⁶⁹ V tem se zrcali gospodarski interes zanimanja za vremenske razmere, ki je bil pri Tomažu Hrenu kot zemljiškem gospodu, notranjeavstrijskem namestniku in škofu pač pomemben. Njegovo navajanje simbolne vrednosti ne- navadne zmanjšane vidnosti v velikonočnem času 1599 na Kranjskem, za katero je celo poiskal vzporednico v dnevniku škofa Glušiča,⁷⁰ dopušča možnost, da so ta vremenski pojav razumeli kot znanilca nastopa epidemije, da je torej ta pojav že s svojo simbolno vrednostjo povzročal strah;⁷¹ bolj verjetno pa je, da je Hren povezavo ustvaril naknadno, saj je zapisana šele v koledar za leto 1600, leta 1599 pa je v slovenskih deželah res morila kužna epidemija.⁷²

5. Hrenovo vremensko in današnje meteorološko besedišče

Pisci vremenskih dnevniških zapiskov pri opisovanju vremena niso uporabljali enotnega besedišča. Razlikujejo se po natančnosti, širini nabora izrazja, po enoznačnosti ali dvoumnosti besed, ki so jih uporabili.⁷³ Hren je vremenska opazovanja v obravnavane vire zapisal deloma v latinščini, deloma v nemščini. Za opis vremena je uporabljal širok izbor izrazov, ki ga ne bi mogli označiti kot natančen meteorološki žargon; ni se izogibal besed v prenesenem pomenu.⁷⁴ Zveze, kot so »dan jasen, sončen, nebo potreseno z oblaki,« kakor je označil 26. december 1624,⁷⁵

⁶⁵ Prim. Rohr, *Extreme Naturereignisse*, str. 62–65. Beležke, ki dokazujejo religiozno dojemanje, smo v objavo virov le delno vključili.

⁶⁶ NŠAL, KAL, f. 98, Hrenov koledar 1607, november.

⁶⁷ ARS, AS 1073, 114 r, maj.

⁶⁸ ARS, AS 1073, 118 r, januar.

⁶⁹ ARS, AS 1073, 117 r, februar.

⁷⁰ NŠAL, KAL, f. 98, Hrenov koledar 1600, fol. 2 r, 1 v – gl. objavo vira.

⁷¹ Prim. Rohr, *Extreme Naturereignisse*, str. 60–61.

⁷² O kugi na prehodu iz 16. v 17. stoletje mdr. Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 23, 309 in NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, spredaj, s. p.

⁷³ Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 121, 125, 130, 144.

⁷⁴ Kot denimo »solis fulgore clarum« 5. 1. 1628 (ARS, AS 1073, 126 r, december). »Fulgur« pomeni blisk, v prenesenem pomenu pa sijaj ipd. (Wiesthaler, *Latinsko-slovenski slovar*, 1999, str. 140).

⁷⁵ »[D]ies serena: sole illustrata, nubibus inspersa« (ARS, AS 1073, 124 r, fol. 1 r).

ne bi našle mesta v današnjih meteoroloških besedilih, ki bi vreme tega dne verjetno označila kot pretežno jasno ali delno jasno. Izrazitost vremenskih pojavov je škof ponekod izrazil s pokrajinskimi učinki. Da bi poudaril izjemnost opisanih razmer, se je skliceval tudi na pomnjenje podobnih razmer, pri čemer je bil bolj kritičen od velikega dela svojih sodobnikov. Marsikdo med njimi je nenavadne razmere kmalu označil kot pojav, kakršnega nihče ne pomni.⁷⁶ Hren pa o dolgotrajnem toplen vremenu v znatnem delu zime 1624/25 pravi, da so stari ljudje to označili kot redek pojav, zimo, milo kot leta 1612/13, so komaj pomnili.⁷⁷ Povsem realistični pa vsi njegovi opisi le niso.⁷⁸

Temperaturne razmere je Hren pogosto označeval z izrazi »mrzlo«, »toplo« in z vmesnimi stopnjami. Med njimi je pri temperaturah nad lediščem pogosto beležil taljenje snežne odeje ali ledu in posledično kapljanje s streh.⁷⁹ Redko je v neposrednih in posrednih vremenskih opisih zabeležil zmrznjene⁸⁰ ali zamrzujoče vode,⁸¹ pri čemer zraven ni jasno zapisal, ali gre za tekoče ali stoječe vode, kar bi bilo za sklepanje o temperaturah pomembno. Izjemoma je zabeležil zmrznjena tla.⁸² Zdi se, da je škof temperature vsaj občasno »meril« z agregatnim stanjem vode v kozarcu, ki je očitno stal nekje zunaj. Hren je preverjal, ali je voda v čaši v celoti zmrznjena, je zmrznjen del vode ali je voda v celoti tekoča. Najdemo namreč opis noči, ki je bila »ne tako mrzla (v čaši namreč ni nič zmrznilo)«,⁸³ in dneva, ko je bil »mraz silen, voda v čaši je v celoti zmrznila«. ⁸⁴ Žal ne vemo, kje je kozarec stal, nikakor ne moremo izključiti, da na okenski polici ali kakem drugem neprimernem mestu za merjenje temperature; dejstvo, da je kot mero izrednega mraza navedel v celoti zmrznjeno vodo, bi celo kazalo v to smer.⁸⁵ Podatek je torej zmerno dobro umerjen navzgor, ne pa tudi navzdol. Odsotnost beleženja drevja, ki poka od mraza,

⁷⁶ Pfister, *Wetternachhersage*, str. 36.

⁷⁷ ARS, AS 1073, 117 r, februar; NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, str. 226. Gl. objavo virov.

⁷⁸ Pretiravanje opazimo pri predstavitvi debele snežne odeje ob koncu leta 1613. Tedaj se je podal iz Gornjega Grada v Ljubljano, a se je moral vrniti, ker poti čez Črničev v tolikšnem snegu ni bilo mogoče urediti. Dogodek je opisal dvakrat, navedel je tudi število ljudi, govedi in konj, ki so jih proti Črničev poslali vnaprej, da bi uredili pot – poučno je odstopanje pri navedbi števila konj. Na seznamu dnevnih vremenskih opazovanj pravi, da je bilo vnaprej poslanih 30 goved, 120 ljudi in 4 osedlani konji. Pri drugem opisu istega dogodka pa prav tako beleži 30 goved, a številne konje in kmete (ARS, AS 1073, 118 r, prva platnica in januar).

⁷⁹ Spremembe v snežni odeji, vključno s taljenjem, so posledica vetrov, pršenja in dežja, sončnega sevanja in temperatur (Rakovec, Vrhovec, *Osnove meteorologije*, str. 183, 186–187).

⁸⁰ V posrednem vremenskem opisu NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, str. 109. Gl. pogl. 7.3.

⁸¹ V neposrednem opisu vremena ARS, AS 1073, 126 r, prva platnica, o 26. decembru 1626.

⁸² Vsaj 31. decembra 1625 (ARS, AS 1073, 125 r, prva platnica). Prisotnost in globina zmrznjenosti tal ni odvisna le od trajanja obdobj z nizkimi temperaturami. Nanjo pomembno vpliva zlasti snežna odeja; najugodnejše so nizke temperature brez snežne odeje (Rakovec, Vrhovec, *Osnove meteorologije*, str. 182).

⁸³ Noč s 24. na 25. december 1613 (ARS, AS 1073, 118 r, prva platnica). Poudarek, da v kozarcu ni »nič« ledu, vodi k sklepu, da je bil pozoren tudi na prisotnost plavajočega ledu.

⁸⁴ 3. januar 1622 (ARS, AS 1073, 123 r).

⁸⁵ O merjenju temperature danes Rakovec, Vrhovec, *Osnove meteorologije*, str. 48.

morda pomeni, da se temperatura zlasti v času dnevnih vremenskih opazovanj ni nikoli spustila do -30°C .⁸⁶ Tople zimske temperature je škof izjemoma izrazil s primerjavo s pomladjo.⁸⁷ Izraz »aura« lahko pomeni ali veter ali zrak,⁸⁸ Hren je besedo uporabljal zlasti v drugem pomenu – za označevanje temperaturnih razmer.⁸⁹ Opisi vremenskih razmer, zlasti temperatur, so odvisni od Hrenovega dojemanja. Tako beležka »zelo mrzla zima« v času, ko so bile mrzle zime pogoste, ne označuje nujno enakih temperaturnih razmer kot v obdobju, ko so bile mrzle zime redke.⁹⁰ Verjetno se Hrenova oznaka vremena kot »mrzlo« nanaša na temperature nekaj pod lediščem.⁹¹ Na Hrenovo morda spreminjajoče se občutenje temperaturnih razmer bi utegnilo vplivati zlasti njegovo zdravstveno stanje. Škofove zdravstvene težave so se kopičile v dvajsetih letih 17. stoletja.⁹² Tiste dni, ko je bilo njegovo počutje preslabo, bi utegnil vremenska opazovanja opravljati kdo drug.⁹³

Oblačnost meteorologi danes izražajo v osminah ali desetinah neba, ki bi jih oblaki prekrili; glede na deleže neba, pokrite z oblaki določenih višin, ločujejo: jasno, pretežno jasno, delno jasno, delno oblačno, zmerno oblačno, zmerno do pretežno oblačno, pretežno oblačno in oblačno vreme.⁹⁴ Ker tako natančnih informacij iz Hrenovih zapisov ne moremo razbrati, smo škofove opise po zgledu Pfistra in

⁸⁶ Prim. Pfister, *Wetternachhersage*, str. 38. Pri tako nizkih temperaturah rastoče drevje poka od mraza, pri tem nastaja podoben hrup kot pri streljanju. Navedbe pokanja drevja od mraza v predinstrumentalni dobi nastopajo kot indikator hudega mraza.

⁸⁷ Po treh dneh taljenja snega je bila 4. januarja 1627 topla tudi bližnja gorata okolica Gornjega Grada, sonce je bilo po Hrenovih besedah »kakor spomladansko« (ARS, AS 1073, 126 r, prva platnica). Tovrstne primerjave, ki vključujejo izraz za drug letni čas, v virih v splošnem niso redke (Alexandre, *Le climat en Europe*, 653–654).

⁸⁸ Wiesthaler, *Latinsko-slovenski slovar*, 1993, str. 398.

⁸⁹ Tako se je 31. decembra 1610 ves dan talil sneg, vetra opis ne omenja. 1. januarja 1611 je bilo vreme prejšnjemu dnevu popolnoma podobno, »aura tamen mitiori«, torej z izjemo nekoliko višjih temperatur (ARS, AS 1073, 115 r, prva platnica). Vreme 29. decembra 1616 pa je sploh opisal kot oblačno, »aura leni«, brez ledu in vetra (ARS, AS 1073, 120 r, prva platnica; podčrtal Ž. Z.).

⁹⁰ Dobrovolný et al., *Monthly, seasonal and annual temperature reconstructions*, str. 95.

⁹¹ Že pri opredelitvi temperatur s čašo vode smo spoznali, da je situacijo, ko je voda v celoti ostala tekoča, označil z »ne tako mrzlo« (ARS, AS 1073, 118 r, prva platnica). Noč pred 25. decembrom 1616 je bila mrzla (»frigida«), na božični dan, ko je mraz nekoliko popustil »mitigato nonnihil frigore«, je kapljala snežnica s streh (ARS, AS 1073, 120 r, prva platnica); v mrzli noči je bila torej temperatura pod lediščem.

⁹² Prim. Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 36. O Hrenovem zdravju npr. Turk, *Tomaž Hren*, str. 13; Petrič, *Življenjska pot*, str. 79–80 – glede vzpona na Uršljo goro leta 1623 in posvetitvi štirih oltarjev, kar omenja v istem odstavku, ne pozna zapisa Lavričeve iz leta 1988, str. 408. Bolezni nismo sistematično spremljali, saj bi bilo za resno ugotavljanje vpliva zdravstvenega stanja na dojemanje vremena potrebnih več podatkov, kot jih viri beležijo. Niti v zadnjih letih življenja se škofovo zdravje ni konstantno slabšalo. Po nižku maja 1626, ko je bilo, tako trdi Hren, ogroženo njegovo življenje, se je škofovo zdravstveno stanje izboljšalo. Premalo pa vemo o dnevnih nihanjih (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, leto 1626 in uvod v 1627).

⁹³ Ohranil se je denimo opis vremena 1. januarja 1625. Iz januarskih notic tega leta vemo, da je bilo škofovo zdravstveno stanje na ta dan izredno slabo: »Infirmabamur graviter ita ut nec sacrum hoc die sancto audire potuissemus« (ARS, AS 1073, 124 r, januar); morda pa je opis vremena prav zato zelo kratek. Morebitne podobne primere bi bilo treba še sistematično preučiti.

⁹⁴ Rakovec, Vrhovec, *Osnove meteorologije*, str. 63–64.

sodelavcev razdelili v tri skupine: jasno, deloma oblačno in oblačno.⁹⁵ Vreme, ki ga je Hren še opisal kot jasno, se nanaša tudi na pretežno in morda delno jasno vreme, kar dokazuje opis 3. in 4. januarja 1628.⁹⁶ Škofova oznaka »oblačno« pa se verjetno nanaša tudi na pretežno in morda zmerno do pretežno oblačno vreme. Hrenovo vremensko izrazje v splošnem ne omogoča povsem prepoznati jakosti sprememb vremena. O 27. decembru 1624 je zapisal, da je bila vsa noč jasna, popoldne pa oblačno;⁹⁷ glede na to, kar smo ravnokar predstavili, ne moremo biti prepričani, da je dopoldne res prišlo do močne pooblačitve; morda je bilo že ob koncu noči delno jasno, na začetku popoldneva pa zmerno do pretežno oblačno.

Škofovi opisi poleg oblačnosti vsebujejo tudi podatke o sončnosti, ki ponekod podatek o oblačnosti spremljajo, drugod pa ga nadomeščajo. Podatek o sončnosti ne omogoča pretvorbe v oblačnost, saj je, kot ugotavljajo meteorologi, »[n]ebo /.../ lahko precej prekrito z visokimi oblaki (npr. 5/8, zmerno oblačno), vendar skozi visoke oblake sonce še dokaj neovirano sije. Če je z oblaki prekrita južna polovica neba, severna pa jasna, ob deloma jasnem vremenu sonca sploh ne vidimo, če pa je razporeditev oblačnosti obrnjena, /.../ lahko ob enaki oblačnosti sonce ves dan prijetno sije. Izjemni primeri so lahko celo taki, da ob pretežno oblačnem vremenu sonce več ali manj ves čas sije skozi redke jasnine ali pa da ob pretežno jasnem vremenu posamezen oblak potuje prek neba ravno tako, da zakriva sonce.«⁹⁸ Oblaki in megla sicer sončno svetlobo oslabijo, a jo tudi razpršujejo in odbijajo. Sami so glede na debelino, gostoto in kót opazovanja med oblakom, opazovalcem in Soncem ali Luno različno svetli, oblaki iz ledenih kristalov so bolj prosojni od tistih iz vodnih kapljic; obstajajo t. i. nočni svetleči oblaki. Megla trajanje Sončevega obsevanja lahko omejuje ali pa ga ne omejuje, »megla z vidnim nebom« je v meteorologiji posebna oblika megle, posebej pogosto se vidi sonce skozi meglo ob hudem mrazu, ko je megla iz ledenih kristalov.⁹⁹ Ponoči škof zelo pogosto navaja podatke o obsijanosti z luno, v katerih se poleg pravkar predstavljenih pridržkov izrazito kaže vpliv snežne odeje, ki stopnjuje učinek svetle noči. Tako srečamo opise kot »noč oblačna, obsijana z luno,«¹⁰⁰ »noč oblačna in svetla,«¹⁰¹ a tudi »noč /.../ vsa polmračna/precej svetla in jasna, vse do jutra obsijana z luno.«¹⁰² Hren pa podatka ni korigiral niti z Luninimi menami. Vpliv Luninih men izpričuje npr. opis noči s 24. na 25. december 1625, ki je bila »jasna, brez /.../ mesečine, na nebu pa

⁹⁵ Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 132.

⁹⁶ Vreme 3. januarja 1628 je pri opisu noči označil kot jasno (jutro je bilo jasno, dan je bil sončen, tudi noč je bila jasna (ARS, AS 1073, 126 r, december; podčrtal Ž. Z.)), 4. januarja pa »mnogo bolj jasno kot včeraj« (ibid.). Če je bilo lahko mnogo bolj jasno od jasnega, izraz »jasno« očitno označuje še vsaj pretežno jasno vreme.

⁹⁷ ARS, AS 1073, 124 r, fol. 1 r.

⁹⁸ Rakovec, Vrhovec, *Osnove meteorologije*, str. 64.

⁹⁹ Ibid., str. 64, 163, 166–167, 169, 235, 262.

¹⁰⁰ Noč s 25. na 26. december 1613 (ARS, AS 1073, 118 r, prva platnica).

¹⁰¹ Noč s 26. na 27. december 1613 (ibid.).

¹⁰² »Nox /.../ luna usque in mane resplendente sublustris ac serena tota« – s 24. na 25. december 1616 (ARS, AS 1073, 120 r, prva platnica).

so svetile zvezde,«¹⁰³ noč s 26. na 27. december, ko pri Luninih menah seveda še ni prišlo do znatne spremembe, je bila »temačna, a zvezdna in jasna.«¹⁰⁴ Na osnovi podatka o sončnosti ali obsijanosti z mesečino prav tako ne moremo sklepati na vreme brez padavin. Situacije, ko sije sonce in hkrati dežuje, niso pogoste, drugače je, denimo, z megljeno močo, tj. vodo, ki se izloči iz megle in prav tako spada med padavine.¹⁰⁵

Uporaba izrazov »lepo« in »slabo« vreme je subjektivna,¹⁰⁶ lep dan torej ni nujno jasen.¹⁰⁷ Tako je bilo 27. decembra 1602 po Hrenovih besedah mraz in meglica ali megla, a je bilo lepo in rahlo je snežilo.¹⁰⁸ Šele izjemno kopičenje takšnih dvoumnih izrazov izjemoma omogoča prepoznati jasno vreme.¹⁰⁹

Navedbo, datirano s 30. oktobrom 1598, da morajo protestantski pridigarji zapustiti Ljubljano, vključno z njenim pomirjem, »beÿ scheinender sonn,«¹¹⁰ je treba razumeti kot podnevi,¹¹¹ ljudem na očeh, in ne šteje k vremenskim novicam. Podobno velja za trditev, da morajo protestantski pridigarji zapustiti pomirje Gradca 28. septembra 1598 »vor vnd beÿ sonnen schein.«¹¹²

Hren je neredko zabeležil **zmanjšano vidnost**. Ta je lahko posledica meglice, megle, megle v pasovih, megle z vidnim nebom ipd., delno je šlo lahko tudi za povečane koncentracije drugih, zlasti trdnih delcev v zraku, predvsem snega, ki ga je dvigoval in nosil veter, dima ali prahu. Za ločevanje megle od oblakov je v današnji meteorologiji ključno vprašanje nastanka. Vendar pa se megla lahko dvigne in ima spodnji rob šele nekaj deset metrov nad tlemi, iz megle lahko nastane oblak. Kdor opazuje vreme in ga obdaja »megla«, ne more vedeti, ali je

¹⁰³ ARS, AS 1073, 125 r, prva platnica. Mlaj je bil leta 1625 res ravno v zadnjih dneh leta. Do enakega rezultata pridemo na dva načina. Iz Grotefendove tabele mlajev po julijanskem koledarju, ki je umerjena na tretje stoletje, bi s pomočjo zlatega števila 11, ki ustreza letnici 1625, razbrali, da je bil mlaj 23. decembra 1625, kar bi po gregorijanskem koledarju pred letom 1700 ustrezalo 2. januarju. Ker pa je na vsaka tri stoletja po julijanskem koledarju prišlo do ok. enega dneva zamika, je bil, upoštevaje čas od 3. stoletja do uvedbe gregorijanskega koledarja, omenjeni mlaj štiri do pet dni prej (prim. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 3, 24–25, 136–137). Enak rezultat dobimo, če upoštevamo, da Lunini mrki nastopajo le ob polni luni, da je čas med dvema polnima lunama ok. 29,5 dneva (ibid., str. 1, 3) in z referenčnega seznama luninih mrkov (*USNO Eclipse Portal*; hvala dr. Tomažu Zwitteru za posredovano referenco) odčitamo, da je bil zadnji lunin mrk leta 1625 16. septembra, ki mu prištejemo 3 x 29,5 dneva, da dobimo decembrsko polno luno, njej pa še 0,5 x 29,5 dneva, da dobimo mlaj.

¹⁰⁴ ARS, AS 1073, 125 r, prva platnica.

¹⁰⁵ *Meteorološki terminološki slovar*, str. 48; Rakovec, Vrhovec, *Osnove meteorologije*, str. 169–170, 176.

¹⁰⁶ Rakovec, Vrhovec, *Osnove meteorologije*, str. 63.

¹⁰⁷ Tako se je 3. januarja 1611 talil sneg, bilo je toplo, dan je Hren označil kot »dies splendida«, šele o večeru pravi eksplicitno, da je bilo jasno (ARS, AS 1073, 115 r, prva platnica). Oznaka »krasen dan« se torej v tem primeru morda nanaša zlasti na temperaturne razmere.

¹⁰⁸ ARS, AS 1073, 113 r, prva platnica.

¹⁰⁹ Ker je bil ves 5. januar 1626 obsijan s soncem in zares lep (ARS, AS 1073, 125 r, prva platnica), je bil očitno tudi jasen.

¹¹⁰ ARS, AS 1073, 109 r, oktober.

¹¹¹ Gl. pomen 1 d gesla »Sonnenschein« v Grimmovem slovarju (*Deutsches Wörterbuch*).

¹¹² ARS, AS 1073, 108 r, september; prim. Benedik, *Protireformacija*, str. 131.

v megli ali v oblaku.¹¹³ Pri Hrenovem ločevanju megle in oblaka je najverjetneje v ospredju vprašanje, ali je zmanjšana vidnost segla do tal, pri gorah pa, ali so jih obdajali sklenjeni oblaki ali redkejša in morda manj sklenjena »meglica« oz. »megla«. Pretvorba Hrenove »meGLE« v meglo in oblake, kot ju danes pojmuje meteorologija, torej ni mogoča. Ločnica med meglico in meglo je danes kriterij, ali še lahko ločimo od ozadja predmete, v vodoravni smeri oddaljene en kilometer.¹¹⁴ V nadaljevanju bomo uporabili ta meteorološka izraza, a zgolj za označevanje bolj in manj zmanjšane vidnosti brez objektivno opredeljenega kriterija. Pogosto iz zapisa ni jasno, ali gre za oznako bolj ali manj zmanjšane vidnosti; ponekod pa je razlikovanje vendarle mogoče. K meglici v širšem smislu štejemo denimo Hrenove oznake »niti megleno niti jasno,«¹¹⁵ »zelo malo megle,«¹¹⁶ »malce prekrito z meglami,«¹¹⁷ »jasno, posuto z meglo, skozi katero pa se kaže nebo.«¹¹⁸ Meglo pa enoznačno opredeljujeta vsaj oznaki »goste megle« in »obilna zelo gosta megla.«¹¹⁹ Izraz »caligo« v splošnem lahko pomeni temo, meglo, mrak ipd.¹²⁰ Naslednji dokazi izkazujejo, da ga je Hren uporabljal za meglo oziroma meglico. V gorah je vso noč s 30. na 31. december 1626 ležala »megla.«¹²¹ 28. decembra 1627 se je dvignila oziroma razkrojila »megla«¹²² in ne tema ali mrak. 30. decembra 1624 pa je bilo »megleno, enako dežju.«¹²³

Med **padavinami** iz oblakov ločimo pršenje, dež, zmrznjeni dež, dež s snegom, sneg, babje pšeno, sodro in točo.¹²⁴ Obravnavani viri omogočajo prepoznati pršenje, dež, dež s snegom, sneg in točo. Slednjo Hren označuje z večpomenskim izrazom »schauer«,¹²⁵ ker pa izraz uporablja v povezavi z glagoloma »tolči«, »pobiti« in s škodo v kmetijstvu,¹²⁶ je pomen toče dovolj jasno izražen. Velikost snežink je Hren enkrat poskušal natančneje predstaviti s primerjavo, ki pa je le

¹¹³ Megla nastane z izmenjavo toplote – z ohlajanjem zraka ob hladnih tleh, raste navzgor, oblak pa nastane s kondenzacijo ob dviganju in ohlajanju zraka brez izmenjave toplote z okolico (Rakovec, Vrhovec, *Osnove meteorologije*, str. 35–36, 64–65, 162, 167–168, 171).

¹¹⁴ Ibid., str. 64, 167.

¹¹⁵ 26. decembra 1601 (ARS, AS 1073, 112 r, prva platnica).

¹¹⁶ 1. januarja 1628 (ARS, AS 1073, 126 r, december).

¹¹⁷ 29. decembra 1613 (ARS, AS 1073, 118 r, prva platnica).

¹¹⁸ 27. decembra 1616 (ARS, AS 1073, 120 r, prva platnica).

¹¹⁹ 27. in 26. decembra 1627 (ARS, AS 1073, 126 r, december).

¹²⁰ Wiesthaler, *Latinsko-slovenski slovar*, 1993, str. 493.

¹²¹ ARS, AS 1073, 126 r, prva platnica. Pomen mraka ali temačnosti tu ne bi bil smisel. Ugotovitev je pomembna tudi za nemški izraz »trübe«, ki ga Hren najverjetneje uporablja kot prevod latinske besede »caliginosus«.

¹²² Poleg glagola »tollere« meglo ali meglico jasno dokazuje dejstvo, da je bilo pred tem megleno, pri 26. in 27. decembru je pojav označen z izrazom »nebula,« »nebulae«. Preden pa je nastala gosta megla 26. decembra, je bila za 25. decembra že značilna »caligo«. In po tem, ko so se »nebulae« 27. decembra delno razkrojile, je zopet nastala »caligo« (ARS, AS 1073, 126 r, december).

¹²³ ARS, AS 1073, 124 r, fol. 1 r.

¹²⁴ Rakovec, Vrhovec, *Osnove meteorologije*, str. 175–176.

¹²⁵ Ta pri opisu vremena lahko označuje zlasti ploho, točo, neurje, nevihto, dež ali nenadno in kratkotrajno močno pooblačitev (*Deutsches Wörterbuch*).

¹²⁶ ARS, AS 1073, 107 r, december – o Podveži; NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, str. 248 – o Solčavskem.

delno izpovedna. Zapisal je, da so bile težke oz. velike kot proso¹²⁷ – razlika med težo in velikostjo je tu bistvena, vsekakor pa ni šlo za velike snežinke. Ni jasno, ali izrazi »lutosus«¹²⁸ in »khottig«,¹²⁹ blaten, »humidus«, vlažen,¹³⁰ ter »jauchig«,¹³¹ gnojničast, pozimi označujejo dež ali jih je Hren uporabil le za opis učinka odjuge.¹³² Škof jih je uporabil le izjemoma, nikakor ne vedno, ko je bilo blatno. Možnost, da navedeni izrazi ne izkazujejo dežja, ampak res le mokrotnost tal, potrjuje navedba obratnega pojava – da je bilo za vetroven in topel dan, ko se je snežna odeja ravno stalila, značilno sušenje prsti.¹³³

Nekatere navedbe o **vetru** je Hren opremil s podatkom o smeri, iz katere je veter pihal – omenja južni ali jugozahodni veter,¹³⁴ »burjo«, s katero v notranjosti Slovenije očitno označuje severovzhodni ali severni veter,¹³⁵ topli zahodnik, ki je talil snežno odejo.¹³⁶ Pokrajinski učinki ponekod natančneje opredeljujejo tudi jakost vetra – razpihaval je sneg, izjemoma je izrecno navedeno, da je ustvaril snežne zamete.¹³⁷ Za oceno jakosti vetra, ki raznaša sneg, je ključnega pomena, ali veter dviguje sneg s tal¹³⁸ ali le piha med sneženjem.¹³⁹ Tovrstne navedbe sicer niso

¹²⁷ 3. januarja 1621: »nivicularae instar milii« (ARS, AS 1073, 122 r, december); »instar« prvotno pomeni »enako težak«, a lahko tudi »enako velik« (Wiesthaler, *Latinsko-slovenski slovar*, 1999, str. 468).

¹²⁸ Tako je bil 28. december 1616 »lutosus«. Res je bila noč po škofovih besedah presemetljivo topla, a že prejšnji dan ni bilo mraza, še en dan prej pa je močno deževalo (ARS, AS 1073, 120 r, prva platnica). Zgolj mokrotno, blatno je bilo torej verjetno že prej.

¹²⁹ Božič leta 1600 je bil topel, sledila sta dva dneva z dežjem, nato pa o 28. decembru beremo, da je bil »khottig« (ARS, AS 1073, 111 r, prva platnica).

¹³⁰ Tako je bilo v noči z 2. na 3. januar 1611 – po več dni trajajočem taljenju snega in vremenu, ki ni bilo brez padavin (ARS, AS 1073, 115 r, prva platnica).

¹³¹ 30. decembra 1601 ta pojem v viru nastopi hkrati z odjugo. Hren je ta izraz naslednjič uporabil 4. januarja 1602, ko ni bilo mrzlo in se od omenjene odjuge še ni močno ohladilo, a v vmesnem času tega izraza ni uporabil (ARS, AS 1073, 112 r, prva platnica).

¹³² Podobno velja za izraz »paluster«, močviren, a je iz besedila 4. januarja 1610 očitno, da se je talil sneg in tudi deževalo je (ARS, AS 1073, 114 r, prva platnica).

¹³³ 5. januar 1627 (ARS, AS 1073, 126 r, prva platnica).

¹³⁴ Na božič 1621: »austro flante« (ARS, AS 1073, 123 r); prim. Wiesthaler, *Latinsko-slovenski slovar*, 1993, str. 405.

¹³⁵ V noči s 24. na 25. december in na božični dan 1610 »burja« (ARS, AS 1073, 115 r, prva platnica), »boreas« za božič 1626 (ARS, AS 1073, 126 r, prva platnica; prim. Wiesthaler, *Latinsko-slovenski slovar*, 1993, str. 458).

¹³⁶ 2. januarja 1627: »favonio nives. repellente ad amussim« (ARS, AS 1073, 126 r, prva platnica; prim. Wiesthaler, *Latinsko-slovenski slovar*, 1999, str. 47). Morda je veter enake smeri pihal že prejšnji dan, ko brez navedbe smeri, iz katere je pihal, omenja veter, ki je talil sneg (ibid.). Veter, ki je februarja 1613 talil snežno odejo in je bil verjetno prav tako zahodnik, imenuje tudi »zephyrus« (ARS, AS 1073, 117 r, februar; prim. Wiesthaler, *Latinsko-slovenski slovar*, 2007, str. 702).

¹³⁷ Npr. 30. december 1613 – obsežni zameti so omenjeni, ker so Hrenu preprečili pot iz Gornjega Grada čez Črničev proti Ljubljani (ARS, AS 1073, 118 r, prva platnica in januar). Snežne zamete omenja tudi 4. januarja 1622 (ARS, AS 1073, 123 r, prva platnica).

¹³⁸ 30. in 31. decembra 1613 je veter nedvomno dvigal sneg s tal, saj je bilo 30. decembra na pol oblačno, 31. decembra pa jasno (ARS, AS 1073, 118 r, prva platnica); prim. *Meteorološki terminološki slovar*, str. 117.

¹³⁹ Tako je bilo najverjetneje v noči z 31. decembra 1621 na 1. januar 1622 (ARS, AS 1073, 123 r, fol. 1 r), razen če se izraz »nivibus« nanaša na snežno odejo; prim. *Meteorološki terminološki slovar*, str. 117.

brez pomena za ugotavljanje jakosti vetra, viharja pa v nobeni od njih ne moremo z gotovostjo prepoznati.¹⁴⁰ Tudi »silovit veter« še ni nujno vihar.¹⁴¹ Navedba »vrtinčastega vetra«¹⁴² ne omogoča sklepanja o njegovi jakosti.

Izraz »turbidus« se verjetno nanaša na nestanovitno, spremenljivo vreme, nekateri Hrenovi sodobniki bi ga morda označili kot »veränderlich«.¹⁴³

6. Lokacije vremenskih opazovanj

Vremensko dogajanje je lahko že na kratke razdalje zelo različno, zato smo v virih, ki so predmet obravnave, analizirali tudi, kje se je Tomaž Hren v času opazovanega vremena nahajal.¹⁴⁴ Hren je po uveljavljenem mnenju večino obdobja svojega škofovanja preživel v Gornjem Gradu,¹⁴⁵ a so spremembe lokacij pogoste, povezane npr. s cerkvenimi in gosposčinskimi opravki, ki jih je opravljal kot tedanji ljubljanski škof,¹⁴⁶ v letih od 1614 do 1621 kot notranjeavstrijski namestnik v Gradcu,¹⁴⁷ s škofovimi zdravstvenimi težavami¹⁴⁸ ipd. Pot iz Ljubljane v Gornji Grad, kot je Hren zapisal v relacijo, ki jo je poslal papežu,¹⁴⁹ običajno ni trajala več kot šest do sedem ur.¹⁵⁰ Iz naključne notice izvemo, da je škof koledarje nosil s seboj vsaj na del poti.¹⁵¹ Kot vir lokacij zopet lahko služijo le originali, Dimitzeve objave

¹⁴⁰ »Turbo nives involvens giransque« vrtinčast veter, valeč in vrteč sneg 28. decembra 1609 (ARS AS 1073, 114 r, prva platnica), je tako zadoščal le za prepoznanje močnega vetra (prim. *Meteorološki terminološki slovar*, str. 107, 117).

¹⁴¹ »Ventus vehemens« – npr. v noči s 25. na 26. december 1620 (ARS, AS 1073, 122 r, december); prim. *Meteorološki terminološki slovar*, str. 117.

¹⁴² »Ventus turbinis« – npr. 26. decembra 1609 (ARS, AS 1073, 114 r, prva platnica).

¹⁴³ Prim. Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 125.

¹⁴⁴ Tako ugotovljene lokacije bo treba dopolniti z navedbami iz drugih virov, zlasti pontifikalnih protokolov, in literature. Pri ugotavljanju lokacij smo zaenkrat upoštevali koledarje in gosposčinska protokola, ki so predmet obravnave tega članka, od literature pa obsežnejšo od Hrenovih biografij (Turk, *Tomaž Hren*), članek o Hrenovih pridigah (Turk, *Hrenove pridige*), sestavek o Hrenovih sinodah (Kolar, *Sinode škofa Hrena*) in pregled protireformacije na Slovenskem (Benedik, *Protireformacija*), iz dela Lavričeve (*Vloga ljubljanskega škofa*) pa smo k ugotavljanju lokacij zaenkrat pritegnili le izvlečke iz umetnostnozgodovinsko relevantnih delov Hrenovih pontifikalnih protokolov (str. 185–222 in pripadajoče opombe na str. 399–409).

¹⁴⁵ Turk, *Tomaž Hren*, str. 4.

¹⁴⁶ Del Hrenovih tovrstnih nalog predstavlja Brunner, *Bischof Thomas Chrön*, npr. str. 26–40; Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, mdr. str. 25, 331, 185–222, 399–409; Turk, *Tomaž Hren*, npr. str. 6–14.

¹⁴⁷ O Hrenovem opravljanju funkcije namestnika Brunner, *Bischof Thomas Chrön*, str. 23–25; Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 366–367; Turk, *Tomaž Hren*, str. 4, 25.

¹⁴⁸ O njih mdr. Petrič, *Življenjska pot*, str. 80; Turk, *Tomaž Hren*, str. 13.

¹⁴⁹ Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 162.

¹⁵⁰ »In ecclesia /.../ oberburgensi ... in Styria, sed Labaco non amplius sex uel 7 horarum itineris spatium sita /.../« (objava vira ibid., str. 393). Nedvomno je mišljena pot čez Črnivec; prim. pogl. 7.2.2.

¹⁵¹ Hren si je namreč zapisal domnevo, ki jo je pozneje potrdilo več ljudi, da mu je oskrbnica izročila 100 goldinarjev, ko je pred 1. aprilom 1601 odhajal v Ljubljano. Prejemka si ni več mogel zabeležiti, saj je bil koledar že na konju, nared za potovanje, »vnser calender schon zu roß in der tarbizen aufgebunden ware« (ARS, AS 1073, 111 r, april). Odhod v Ljubljano je datiran

vsebujejo le del sprememb lokacij, ki jih je Hren zabeležil. Krajevna opredelitev je bila deloma možna s pomočjo koledarjev. V njih lokacije razbiramo iz različno zgoščenih neposrednih in posrednih navedb,¹⁵² v nekatere koledarje pa je škof tudi na sezname dni nekaterih mesecev vsaj delno zapisal, kje je na katere dni bil.

Nekatera vremenska opazovanja v okviru božične prognoze vsebujejo posamične krajevne opredelitve, a sprememb lokacij ne beležijo dosledno. Tako med dvanajst-dnevnimi vremenskimi beležkami 31. decembra 1609 omenja veter na Ljubljanskem polju.¹⁵³ Pri prvem januarju 1617 beremo »et hoc Oberburgi,« poznejše spremembe lokacij do konca dvanajstdnevnih vremenskih beležk niso zapisane.¹⁵⁴ Iz notic pri mesecu januarju pa izvemo, da je škof tretjega januarja, še vedno v času dvanajst-dnevnega opazovanja, iz Gornjega Grada odšel v Vrbovec, tam prenočil, naslednji dan prišel v Škale, petega januarja se je mudil v šaleški cerkvi sv. Martina, nato pa prispel v Slovenj Gradec, od koder je 6. januarja odpotoval v Radlje ob Dravi.¹⁵⁵

Oznake lokacij ob nekaterih od seznamov dni po enega meseca so običajno okrajšane; v primerih najkrajših krajevnih označb Gornji Grad označuje le črka O – prva črka nemškega poimenovanja Ober(n)burg, ki je številu dni ustrezno popačena v navpični smeri (gl. Sliko 2), Ljubljano črka L, katere višino spet določa število dni, širino pa omejuje rob papirja ipd. Isti kraji so lahko okrajšani na različne načine z različnim številom črk, vse do celotnega izpisa poimenovanja,

»ante dominicam laetare«, ta nedelja pa je bila leta 1601 1. aprila (prim. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 74, 206–207, 220).

¹⁵² Primer besedila iz koledarja, ki omogoča ugotavljanje, kje je škof bil med božičem in sv. tremi kralji, ter je o tem nenavadno izrčpno, je tisto iz leta 1611: »Labacum in vigilia nativitatis Domini venimus. Missam: vespas: matutinum in cantu. missam in gallicantu: concionem: missam in aurora: cum solenni maiori missa: ac vespas pontificaliter: cum concione in die sancti Stephani peregrimus. Sicut in die sancti Joannis evangelistae apud patres capuccinos omnia pontificaliter[?]. Pridie noui anni campanam maiorem ad sanctum Jacobum, sub titulo Jesu, Mariae, et beati Ignatii propediem canonizandi, solenni ritu consecravimus. In festo noui anni, sive sacrosancti nominis Jesu, utrosque vespas, cum missa solenni. ad sanctum Jacobum pontificaliter celebravimus: ac plurimos sacra refecimus communione. In festo trium regum omnia rursus in cathedrali peracta pontificaliter. Postridie celebrato capitulo: susceptoque ad sanctum Nicolaum ludimoderatore, reversi Oberburgum (ARS, AS 1073, 115 r, januar).« Navedbe oseb, pri katerih kraj ni jasno sporočen, bi zlasti ob pritegnitvi drugih virov verjetno omogočile nadaljnje možnosti lokalizacije. Vendar pa se je pri tem treba zavedati, da, denimo, plačilo uslužbencu, obrtniku ipd. za delo, ki ga je opravil v navedenem kraju, še ne pomeni, da je bil Hren tedaj tam. Tako denimo beremo »22. martii [1613] Joanni Baptistae Janzil, abermal auf die laybacherische thumbkirchen arbeÿt geben zu Oberburg /.../« (ARS, AS 1073, 117 r, april; podčrtal Ž. Z.).

¹⁵³ ARS, AS 1073, 114 r, prva platnica.

¹⁵⁴ ARS, AS 1073, 120 r, prva platnica.

¹⁵⁵ »3. januarii 1617 Oberburgo Alttenburgam profecti sumus, ibique pernoctavimus. 4. [januarii] inde digressi venimus ad sanctum Georgium in Schallach. 5. [januarii] ad sanctum Martinum in Schallagh pontificaliter celebravimus /.../. 6. [januarii] inde Slavingraetium venimus: et in vigilia epiphaniae aquam sanctam mirabilem epiphaniae benediximus. Eodem in Marnberg venimus« (ARS, AS 1073, 120 r, januar). Lokalizacija omenjenih krajev v Šaleški dolini po Blaznik, *Historična topografija, N–Ž*, str. 383–384, 401. Vigilija je dan pred praznikom (Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 18), tudi na dvanajstdnevnih vremenskih beležkah Hren uporablja enako zvezo, kot jo srečamo tu, za 5. januar, dan pred praznikom sv. treh kraljev. Kljub temu da je datum 6. januar zapisan še pred prihodom v Slovenj Gradec, se torej še ne nanaša na prihod v to mesto.

ki se lahko začenja ob seznamu dni enega meseca in nadaljuje čez več folijev na seznamu dni naslednjega meseca.¹⁵⁶ Vendar pa lokacije pogosto niso navedene za vse dni v mesecu. Predpostavka, da je bil Hren tiste dni, ob katerih lokacija ni zapisana, še vedno v tistem kraju, ki ga je ob seznam dni nazadnje zabeležil, bi bila napačna – škof je, denimo leta 1610 na seznamu dni označil, da je bil sredi maja v Gornjem Gradu, kdaj ga je zapustil, na koledar ni zabeležil, je pa izven seznama dni zapisal, da je 30. maja prispel v Ljubljano.¹⁵⁷ Ob preverjanju s siceršnjimi vpisi v koledarje se izkaže, da so vpisi lokacij ob robu seznama dni mesecev v nekaterih primerih točni.¹⁵⁸ A tolikšna natančnost ni vedno prisotna; februarja 1614 je, na primer označeno, da je Hren ob koncu prvega tedna pripotoval prek Kamnika (»St«) v Gornji Grad (»Ober«). Ta je zapisan desno od seznama dni, in sicer vse do 12. ali 13. februarja. Iz zapisov na levem robu istega seznama dni pa je očitno, da je že nekaj dni pred 13. februarjem prek Kamnika (»St.«) odpotoval v Kranj (bil je »Crainburgi«), ki ga je 13. februarja že zapuščal in se nato 14. in 15. februarja mudil v Goričanah;¹⁵⁹ zapisa na desnem in levem robu istega seznama dni torej ne sovpadata.¹⁶⁰

Sporadične siceršnje notice, ki omogočajo lokalizacijo, so vsaj večinoma natančnejše od vpisov kraja na rob seznama dni meseca. Del neujemanj lokacij, vpisanih na sezname dni mesecev ter tistih iz siceršnjih zapisov, utegne biti posledica zapisa kraja, kjer je škof prenočeval, ne pa kraja, kjer je preživel dan.¹⁶¹ Zlasti če zapis lokacije ob seznamu dni ni okrajšan, ni nujno, da je Hren vse dni, ob katerih se na seznamu dni razprostira zapis kraja, res bil tam.¹⁶²

¹⁵⁶ Zgolj eden od takšnih primerov: »OBERBU« ob robu seznama dni novembra in »RGI« na seznamu decembrskih dni leta 1620; vmes je več listov, namenjenih novembrskim noticam (ARS, AS, 1073, 122 r).

¹⁵⁷ ARS, AS 1073, 114 r, maj.

¹⁵⁸ Npr. ob rob seznama januarskih dni leta 1625 je Hren označil, da je bil od 1. 1. do 12. 1. v Gornjem Gradu, od 13. 1. do 31. 1. pa v Ljubljani. Med januarskimi noticami najdemo tudi tole: »12. [januarja] Oberburgo /.../ discessimus in Stajn et sequenti mane Labacum pervenimus« (ARS, AS 1073, 124 r, januar).

¹⁵⁹ ARS, AS 1073, 118 r, februar.

¹⁶⁰ V tem koledarju sicer mesece uvajajo dvodelni sezname dni, ki imajo na desnem robu seznam dni, sestavljen iz zaključka predhodnega in dela tekočega meseca, na levem delu strani pa le seznam dni tekočega meseca (gl. Sliko 2). Vendar je Hren lokacije na te dvodelne sezname dni pisal tako, da je večino lokacij označil na desnem robu, čeprav se v resnici ne nanašajo na desni, ampak na levi seznam dni. Dokaz za to je že dvodelni seznam dni pri januarju. Ko bi se namreč oznake ob zgornjem delu desnega seznama dni, ki vsebuje zaključek decembra, resnično nanašale na ta desni seznam, bi to pomenilo, da je bil škof 30. decembra 1613 v Ljubljani. S seznama januarskih dni in dodatne notice pa vemo, da se je škof skupaj z bratom, ki ga je gostil v Gornjem Gradu, ta dan neuspešno podal na pot iz Gornjega Grada proti Ljubljani čez močno zasneženi Črnivec. Ker poti niso mogli urediti, se je vrnil v Gornji Grad. Krajevne oznake, ki jih je škof vpisal na desni rob strani, se torej nanašajo na seznam dni na levem, in ne na desnem delu strani. To potrjuje tudi ujemanje izrecne januarske navedbe, da je 5. januarja 1614 prispel v Ljubljano, kar je enako označeno na desnem robu strani.

¹⁶¹ To morda velja za zapis, da je bil 14. maja 1626 na Igu (»14. huius fuimus in Ygg. auram mutantes propter morbum nostrum: quo iterum die una praestrici fuimus«), s seznama majskih dni pa razberemo, da je bil tedaj v Ljubljani (ARS, AS 1073, 125 r, maj).

¹⁶² Npr. ARS, AS 1073, 115 r, seznam januarskih dni; zapis je stisnjen k vezavi. Ni pa jasno, ali gre pri evidentnem neujemanju med zapisom na rob seznama koledarskih dni julija

Tako pridobljene informacije smo dopolnili s pomočjo obeh gornjegrajskih gosposčinskih protokolov, ki ju je kot zemljiški gospod pisal škof Hren.¹⁶³ Kot pokazatelj, kdaj je bil škof v Gornjem Gradu, so zanesljivi natančno navedeni datumi, manj pa splošne navedbe, kje se je daljše obdobje zadrževal.¹⁶⁴ Kljub temu da vremenskih opazovanj ne moremo lokalizirati v vseh primerih, je možnost lokalizacije vsaj v delu navedb pomembna kvaliteta Hrenovih dnevnikov, ki v srednjeevropskih vremenskih dnevnikih niti v tej meri ni splošno prisotna.¹⁶⁵

Slika 2: Del seznama januarskih dni Hrenovega koledarja za leto 1614, na katerega je škof pripisal, kje je bil na posamezne dni. »O« na desnem zgornjem robu označuje Gornji Grad, od koder je prek Kamnika, ki ga označuje okrajšava »St.«, potoval v Ljubljano, katere ime ni okrajšano, a izsek na fotografiji prikazuje le del dolgega L-jevega debela in črke »aba« lokativa »Labaci« (ARS, AS 1073, 118 r, januar; foto: Ž. Zwitter). S tem se ujema izrecna navedba, da je škof 5. januarja 1614 prispel v Ljubljano.¹⁶⁶

1625 in nadaljnjo notico za netočnost pri vpisu na seznam koledarskih dni ali se je Hren tudi v tem primeru v resnici dnevno vračal v Gornji Grad. Notica je namreč nedokončana in sporoča, da je 8. julija odšel v Vrbovec, kjer je ostal nezapisano število dni. S seznama julijskih dni 1625 pa razberemo, da je bil 8. julija pa tudi nekaj dni prej in pozneje v Gornjem Gradu (ARS, AS 1073, 124 r, julij). Če ne gre za napačen vpis, obstaja druga možnost interpretacije – da notica ni dokončana prav zato, ker škof tedaj na območju Vrbovca ni preživel več kot enega dne.

¹⁶³ Prim. Baraga, *Arhivska zapuščina*, str. 11, 16. V analizo smo za zdaj vključili datume, ki uvajajo vpise gosposčinskih opravkov.

¹⁶⁴ O januarju in februarju 1625 je Hren zapisal, da vpisov v gornjegrajski gosposčinski protokol ni, ker je bil v Ljubljani ter zaradi pogostih zdravstvenih težav (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, uvod v leto 1625). Analiza koledarja za leto 1625 pokaže, da je tiste januarske dni 1625, za katere je zapisoval natančna vremenska opazanja, v celoti preživel v Gornjem Gradu in šele po poti iz Gornjega Grada v Kamnik, ki jo omenja 12. januarja, je najbrž prispel v Ljubljano (ARS, AS 1073, 124 r, januar).

¹⁶⁵ Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 144.

¹⁶⁶ »5. januarii veni Labacum circa vespas« (ARS, AS 1073, 118 r, januar). Gl. tudi op. 160.

Tabela 1: Kraji, kjer uporabljeni viri izpričujejo, da se je Hren nahajal v času dvanajstdnevnih vremenskih opazovanj (po letih in datumih).¹⁶⁷

	1599– 1600	1600– 1601	1601– 1602	1602– 1603	1609– 1610	1610– 1611	1612– 1613	1613– 1614	1616– 1617	1620– 1621	1621– 1622	1624– 1625	1625– 1626	1626– 1627	1627– 1628
25. 12.															
26. 12.															
27. 12.															
28. 12.										SG					
29. 12.										SG					
30. 12.															
31. 12.															
1. 1.															
2. 1.								X							
3. 1.								X	V						
4. 1.								X	Škale						
5. 1.								X	Šalek, SG						
6. 1.	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X		X	X	X	X

Legenda:

Ljubljana		verjetno Ljubljana	neznano	
Gornji Grad		verjetno Gornji Grad	ni vremenskih podatkov	X
Slovenj Gradec	SG	Vrbovec	V	

¹⁶⁷ Viri podatkov o lokacijah posameznih dni so zapisani pri objavi virov pod transkripcijami notic opazovanj. Tam je navedenih še nekaj morebitnih lokacij, sklepanje o katerih je s podatki preslabo podprto, da bi jih mogli označiti kot verjetne.

Za razliko od koledarjev z vremenskimi vpisi, ki predstavljajo tako običajne vremenske razmere kot anomalije, v gornjegrajskih gosposčinskih protokolih najdemo le anomalije ali pa vremenske razmere, povzročujoče škodo v kmetijstvu. Pri analizi bomo spoznali veliko – a ne izključno – ujemanje teh podatkov z glavnimi srednjeevropskimi vremenskimi anomalijami iz časa Hrenovega škofovanja. Protokola sta, za razliko od koledarjev, najverjetneje ostajala v Gornjem Gradu. Tako ne vemo, ali je škof, kadar je bil iz Gornjega Grada dlje časa odsoten, te anomalije opisal na podlagi lastnih opažanj od drugod ali se je o vremenu poučil pri gornjegrajskih gosposčinskih uradnikih. Ravno zaradi dejstva, da gre za opise večjih anomalij, pa to na kakovost podatkov komaj vpliva, saj gre za pojave širših razsežnosti. Ker sta bila gosposčinska protokola namenjena poslovanju gornjegrajskega gospostva, predvidevamo večji poudarek na pojavih, ki so zadevali ozemlje tega gospostva s središčem v Zgornji Savinjski dolini.¹⁶⁸ To gotovo velja za beležko o toči na Solčavskem sredi dvajsetih let 17. stoletja, s katero je škof navedel pomemben vzrok za obubožanje svojega podložnika in za privolitev gospostva v prodajo dela samotne kmetije.¹⁶⁹ Primer kobilic, poginulih novembra 1611 pri Kranju in Goričanah, za katere ne omenja škode v Posavinju,¹⁷⁰ pa pove, da gre vsaj pri zapisih, ki niso napisani v jedru vira, ampak med spomina vrednimi beležkami na uvodnih in zaključnih straneh, lahko tudi za podatke, ki ne veljajo neposredno za gornjegrajsko zemljiško gospostvo, ampak morda za druge škofijske dohodke ali pa pojave, ki bi lahko oškodovali škofijsko gospodarstvo ali so bili zaradi izjemnosti vredni spomina.

7. Analiza vremenskih podatkov

7.1. Opazovanja v okviru božične prognoze

Klimatsko zgodovinopisje svetuje pretvorbo dnevnih vremenskih podatkov v meteorološke simbole.¹⁷¹ Informacije o vremenu vsakega od dvanajstih dni je Hren večinoma zapisal v sistematičnem vrstnem redu, le izjemoma podatke o vremenu posameznega dne izvemo pri opisu kakenga drugega dne.¹⁷² Prepis v znakovna znamenja zahteva poenostavitve. Dan smo pri prikazu razdelili na dve polovici:¹⁷³ 1. noč, jutro in dopoldne ter 2. opoldne,¹⁷⁴ popoldne in večer.

¹⁶⁸ Zgornjo Savinjsko dolino v celotnem članku pojmuje v širšem smislu, tako da med območji, kjer se je Hren zelo pogosto zadrževal, štejeemo zraven Zadrečko dolino (prim. npr. *Slovenija*, 1998, npr. str. 112, 116).

¹⁶⁹ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, str. 248.

¹⁷⁰ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, zadaj.

¹⁷¹ Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 131.

¹⁷² Npr. temperaturne razmere 25. decembra 1624 razberemo pri opisu vremena 26. decembra tega leta, ko je Hren zabeležil, da je bilo toplo – tako kot prejšnji dan (ARS, AS 1073, 124 r, fol. 1 r).

¹⁷³ Prim. Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 132–133.

¹⁷⁴ Opoldanski čas prikazujemo pri drugi polovici dneva, razen če se je pojav začel že prej in opoldne ponehal, kjer bi ponovno označevanje v drugi polovici dneva ustvarjalo napačen vtis

Razmejitev med večerom in naslednjo nočjo torej ključno vpliva na uvrstitev v polja tabele.

Škof Hren je uporabljal dva načina štetja ur. Nekatere od navedenih ur se ravna po t. i. mali uri, tj. običajni delitvi dneva na dva enako dolga dela z dvema izhodiščema štetja – opoldne in ob polnoči.¹⁷⁵ Poleg tega je uporabljal še en način štetja. Ena možnost je, da gre za t. i. veliko uro, za katero je značilna delitev dneva na dva dela, ki sta enako dolga le v času enakonočij; ob zimskem solsticiju, torej v času Hrenovih dnevnih vremenskih opazovanj, so šteli osem ur dneva, ki se je v tem delu leta začel ob osmih zjutraj, in šestnajst ur noči. Druga možnost je upoštevanje t. i. cele ure, ki načeloma šteje štiriindvajset ur dneva z le enim izhodiščem – pol ure po sončnem zahodu; ker pa so ure večinoma bile dvakrat po dvanajst ur, so v praksi tudi pri celi uri štiriindvajset ur delili na dvanajst ur noči in dvanajst ur dneva; nov dan se je v času zimskega solsticija začel ob petih popoldne.¹⁷⁶ Iz sobesedila ne moremo v vseh primerih ugotoviti, po katerem od dveh načinov štetja se ravna navedena ura.¹⁷⁷

Ker so ure navedene le izjemoma, smo sledili Hrenovemu pojmovanju začetka noči, ki pa verjetno ni bilo povsem enotno. Nastop noči je po škofovem pojmovanju vsaj nekatere dni sovpadal z večerjo.¹⁷⁸ Hrenovi podatki pogosto ne omogočajo

o daljšem trajanju pojava. Iz enakega vzroka pri noči nismo ponavljali oznak pojavov, ki so se začeli že prej, kadar je izrecno rečeno, da se je pojav nehal na začetku noči; tako je 4. januarja 1611 dež, ki je padal ves dan, ponehal na začetku noči s 4. na 5. januar, ki je bila jasna (ARS, AS 1073, 115 r, prva platnica).

¹⁷⁵ V to skupino spadajo časovne navedbe: »zjutraj ob peti uri« (26. december 1609, prva platnica in 8. marec 1610 – ARS, AS 1073, 114 r, marec), »zjutraj ob sedmi uri« (2. januar 1627 – ARS, AS 1073, 126 r, prva platnica; 8. marec 1610 – ARS, AS 1073, 114 r, marec), »zjutraj /.../, okoli osme ure«, in sicer pred poldnevom (2. januar 1621 – ARS, AS 1073, 122 r, december), »od prve popoldanske ure« (31. december 1616 – ARS, AS 1073, 120 r, prva platnica), »do druge popoldanske ure« (29. december 1613 – ARS, AS 1073, 118 r, prva platnica) »do osme popoldanske ure« (29. december 1612 – ARS, AS 1073, 117 r, prva platnica). O načinih štetja ur Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 24.

¹⁷⁶ V to skupino spadata vsaj navedbi: dež, ki se je nadaljeval od dne v noč, je ponehal »okoli devete ure noči«, zjutraj pa je bilo jasno z meglico (26.–27. december 1616 – ARS, AS 1073, 120 r, prva platnica), »od druge ure noči« (25. december 1627 – ARS, AS 1073, 126 r, december). O načinih štetja ur Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 24. Upoštevali smo le navedbe ur pri vremenskih vsebinah obravnavanih virov; morda bi tozadevna analiza vseh koledarskih notic omogočila ugotoviti, ali gre za veliko ali za celo uro. Iz navedb, ki smo jih pravkar predstavili v jedru besedila, je jasno, da je med njima v nočnih urah ena ura razlike. Tako bi dež 27. decembra 1616 ponehal okoli enih zjutraj po veliki uri in okoli dveh zjutraj po celi uri. Izključimo pa lahko možnost, da bi se ure noči ravnale po mali uri in označevale ure z izhodiščem ob polnoči. Ni namreč mogoče, da bi dež 27. 12. 1616 ponehal šele ob devetih zjutraj, če je bilo zjutraj jasno z meglico, poleg tega ni razloga, da bi škof deveto uro zjutraj označil kot deveto uro noči, če so bile peta, sedma in osma ura zanj jutranje, kar smo spoznali v prejšnji opombi.

¹⁷⁷ 2. januarja 1613 je bilo do noči jasno, okoli osme ure pa je deževalo (ARS, AS 1073, 117 r, prva platnica) – možna je tako interpretacija okoli osme popoldanske ure kot okoli osme ure noči.

¹⁷⁸ 26. decembra 1621 je snežilo »do noči in ure večerje« (ARS, AS 1073, 123 r).

natančne delitve dneva na dve polovici.¹⁷⁹ Kadar je bilo vreme obeh polovic po Hrenovem opisu enako ali pa škof ni zabeležil sprememb vremena tekom dneva, polja dneva nismo razdelili. Vrstni red znakovnega prepisa sledi tistemu v virih, razen kjer informacije niso zapisane v časovno logičnem redu. Znotraj dveh delov razdeljenega dneva ali znotraj celote nerazdeljenega dneva smo znake ponovili le, če je vmes neposredno izpričana sprememba vremena. V primerih opisov sprememb vremena tekom dneva brez natančnejše časovne opredelitve simbole za vreme pred spremembo pišemo v prvi del dneva, simbole za vreme po spremembi pa v drugi del dneva.¹⁸⁰ Kjer se informacije znotraj polovice dneva podvajajo, kar je pogosto zlasti, kadar je škof navedel različno nazorne podatke, smo z znakom označili le najbolj meteorološko izčrpn opis pojava.¹⁸¹ Znakov pojavov, ki so izpričani v prvem delu dneva, ne ponavljamo v drugem delu, če njihovega daljšega trajanja ne moremo dokazati.¹⁸² Na ravni polovice dneva podatkov v znakovnem prepisu nismo natančneje časovno opredeljevali, saj bi bilo to mogoče le ponekod. Prepis v simbole služi predvsem večji nazornosti, natančnejšemu vpogledu v izčrpnost podatkov pa služi objava transkribiranih virov. Ta omogoča zlasti natančnejše ugotavljanje trajanja in točnejše časovne opredelitve nastopa ali prenehanja številnih med opisanimi pojavi, v ediciji najdemo tudi natančnejšo opredelitev jakosti nekaterih pojavov.¹⁸³ Hrenove izraze smo razumeli v dobesednem meteorološkem pomenu, razen kadar je sobesedilo dokazovalo, da gre za drugačen pomen.¹⁸⁴ V redkih

¹⁷⁹ Tudi znotraj njiju razmejitve niso enotne. Hren je denimo zabeležil vreme noči na 26. december 1620 »v kateri je okoli svita rosilo« (ARS, AS 1073, 122 r, december); glede na zgoraj navedene ure bi svit spadal v jutro.

¹⁸⁰ Npr. 31. decembra 1612, ko vemo, da je bila noč jasna, dan je označen kot jasen, ne brez oblakov, sprememba vremena ni natančnejše časovno opredeljena (ARS, AS 1073, 117 r, prva platnica).

¹⁸¹ Tako smo npr. »aer temperatus: ad stillicidia usque tectorum« 25. 12. 1609 (ARS, AS 1073, 114 r, prva platnica) označili le z oznako za taljenje snega, izrecno oznako temperaturnih razmer smo izpustili. 2. januar 1625, ki je bil »lucidus,« »serenus«, »sole illustris« (ARS, AS 1073, 124 r, fol. 1 r) pa le z znakom za jasno vreme.

¹⁸² Slovnični dokaz je npr. v opisu vremena 3. januarja 1621. Gl. objavo vira ARS, AS 1073, 122 r, kjer množinska oblika »cessarunt« dokazuje, da se je sneženje, sicer omenjeno za podatkom o jutru in noči, nadaljevalo do večera.

¹⁸³ Med dogovorjenimi simboli npr. ni posebnega znaka za pršenje in dež, za šibak veter in veter ipd. Kriterij Hrenovega ločevanja pršenja od dežja je bil verjetno podoben današnjemu – velikost kapljic in intenzivnost, seveda meja ni natanko opredeljena (o objektivno določeni meji danes *Meteorološki terminološki slovar*, str. 23, 72; Rakovec, Vrhovec, *Osnove meteorologije*, str. 175–177).

¹⁸⁴ V skladu s tem načelom denimo izraz »nives« razumemo kot snežne padavine, kar je iz Hrenovih koledarjev ponekod neposredno dokazljivo. Tako je 28. decembru 1621, ko je veter raznašal sneg, sledilo sneženje in mraz, prihodnje popoldne pa je bilo »sine nivibus« (ARS, AS 1073, 123 r, fol. 1 r), očitno le brez sneženja, ne tudi brez snežne odeje. Prav tako je povsem jasno, da so 28. decembra 1626 zjutraj »nives copiosae«, popoldne »cessantes« (ARS, AS 1073, 126 r, prva platnica), močno sneženje, ki je popoldne ponehaval. Le kjer kontekst nudi neposredno oporo, izraz označujemo kot snežno odejo, nikjer pa v prenesenem pomenu – kot sneženi mraz, torej za označevanje temperaturnih razmer (prim. Alexandre, *Le climat en Europe*, str. 643; Wiesthaler, *Latinsko-slovenski slovar*, 2002, str. 444–445).

primerih, kjer so izrecno omenjeni tako jasno vreme kot oblaki, smo navedbo označili kot deloma oblačno.¹⁸⁵ Ker Hren izraza »jasno« ni uporabljal le za povsem jasno nebo (pogl. 5), smo v primerih, ko je jasnost izrecno poudarjena,¹⁸⁶ simbolu dodali znak velike intenzivnosti. Enako velja za oblačnost. Izraz »caligo« in pridevniški obliki »caliginosus« ustrezajoč nemški pridevnik »trübe« pa tudi »nebula« smo prikazali z znakom, ki združuje meglico in meglo (glej pogl. 5). Zaradi nedosledne rabe ločil smo – razen v primeru ostalih dokazov – privzeli, da se vsebina vedno nanaša na neposredno predhodno. Da bi se izognili napačnemu ustvarjanju vtisa, da so bile vremenske razmere bolj ekstremne od dejanskih, smo znake, ki označujejo veliko izrazitost pojavov, uporabili le tam, kjer je ta iz virov jasno razvidna.¹⁸⁷ Številne izraze, s katerimi je Hren označeval temperaturne razmere, smo razdelili v štiri razrede, zelo mrzlo, mrzlo, blizu ledišča¹⁸⁸ in toplo; uvrstitev v razred ni v povsem vseh primerih objektivno določljiva. To velja zlasti za tiste opise, katerih temperaturne razmere so izražene zgolj relativno glede na pred tem opisane.¹⁸⁹ Kjer

¹⁸⁵ Npr. 26. december 1624 je bil »jasen /.../, potresen z oblaki (ARS, AS 1073, 124 r, fol. 1 r).« Ne moremo izključiti časovnega zamika omenjenih pojavov znotraj istega dne.

¹⁸⁶ Npr. »ganz haytter« (ARS, AS 1073, 111 r, prva platnica, 29. december 1600), »serenissima«, »absque naevo«, »sine naevo serenum« (ARS, AS 1073, 117 r, prva platnica, 25., 30. december 1612, 4. januar 1613), »serena valde: sine naevo« (ARS, AS 1073, 118 r, prva platnica, 25. december 1613), »serenitas toto coelo« (ARS, AS 1073, 120 r, prva platnica, 2. januar 1617).

¹⁸⁷ Vrtinčast veter, valeč in vrteč sneg 28. decembra 1609 (ARS AS 1073, 114 r, prva platnica), je tako zadoščal le za oznako izrazitega pojava vetra, ne pa za oznako sicer verjetnega viharja (prim. *Meteorološki terminološki slovar*, str. 117; za vihar bi uporabili poseben simbol – Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 132). Po drugi strani pa smo vreme 1. januarja 1611 na podlagi konteksta lahko označili s simbolom za toplo; izrazom, ki sporočajo, da je bila temperatura vsaj malo nad lediščem, je namreč dodana oznaka, da je bil dan toplejši od prejšnjega, ko se je že tudi talila snežna odeja (ARS, AS 1073, 115 r, prva platnica). Nedosledna raba ločil ponekod onemogoča objektivno razbrati intenzivnost pojava. »Schonn kalt« 29. decembra 1600 zjutraj (ARS, AS 1073, 111 r, prva platnica) je zaradi nedosledne rabe ločil lahko lepo in mrzlo ali pa lepo mrzlo, nekakšen elativ. Jutro 2. januarja 1622 je bilo po Hrenovih besedah »frigidum valde serenum« (ARS, AS 1073, 123 r, fol. 1 r) – je bil zanj značilen hud mraz ali zelo jasno nebo? – Oznaki velike intenzivnosti smo se zaradi nejasnosti in izogibanja fiktivnemu stopnjevanju pojavov pri obeh vremenskih spremenljivkah izognili.

¹⁸⁸ Po že omenjenem načelu izogibanju fiktivnemu prikazovanju pojavov bolj ekstremno, kot vir z gotovostjo sporoča, smo v razred blizu ledišča šteli tudi izraze, kot je »aura lenis« – in ne k toplemu vremenu. Hren je namreč 29. decembra 1616 zapisal: »aura leni, singe glacie,« temperature nad lediščem je bilo torej kljub »milemu vremenu« vredno posebej poudariti (ARS, AS 1073, 120 r, prva platnica). Izjemo predstavljajo tisti tovrstni izrazi, pri katerih iz konteksta lahko razberemo, da označujejo toplo vreme – presenetljivo milo (noč na 28. december 1616; ibid., prva platnica) ter milo in toplo vreme (26. december 1624; ARS, AS 1073, 124 r, fol. 1 r).

¹⁸⁹ Kot primer pogledjmo pretvorbo temperaturnih razmer od 1. do 4. januarja 1621 (ARS, AS 1073, 122 r, december) v simbole. 1. januarja je bila »aura mitis« in talil se je sneg. Označili smo torej le konkretnije opredeljeno značilnost – taljenje snega, ki se je nadaljevalo še ponoči. O jutru 2. januarja je škof zapisal, da se je ohladilo. Temperature smo uvrstili k mrazu. 3. januarja je bilo »malce hladneje«, temperature smo v skladu z načelom, da prikazujemo pojave raje manj kot bolj intenzivne od dejanskih, še vedno šteli k mrazu. 4. januarja je bil »mraz še malce hujši«, kar je glede na kontekst od prevega januarja dalje zadoščalo za uvrstitev k močnemu mrazu. In

podrobnejši opis vremena dneva kot celote ali njegovega dela nadomešča zapis, da je bilo vreme podobno ali tako kot pred tem opisano, je verjetnost odstopanj od dejanskih vremenskih razmer večja kot pri podrobnejših opisih. Kadar je škof vreme določenega dne označil le kot podobno pred tem opisanemu, dneva nismo delili na dve polovici, razen če je izrecno zapisal, da je bilo vreme podobno »ves dan«. Nedosledna raba ločil stopnjuje nejasnost, ali se podobnost nanaša le na zadnjo opisano vremensko značilnost ali na sklop pred tem opisanih vremenskih značilnosti. V izogib prikazovanja napačnih razmer smo zato v takšnih primerih znakovno prikazali le zadnjo pred tem omenjeno značilnost vremena,¹⁹⁰ razen kadar je Hren izrecno poudaril zelo veliko ujemanje vremenskih značilnosti.¹⁹¹ Odsotnost oznake v tabeli lahko pomeni, ali da tega pojava v resnici ni bilo ali da tega vremenskega podatka škof ni zabeležil; za nekatere dni lahko z gotovostjo razberemo le en klimatski element, denimo samo temperaturne razmere, zgolj oblačnost ali le padavine. Simbole, ki smo jih uporabili za znakovno prepisovanje Hrenovih dnevnih podatkov o vremenu, nastalih na podlagi opazovanj v povezavi z božično prognozo, prikazuje Tabela 2.

še nekaj izbranih drugačnih primerov. Oznako »precej mrzel« (»khaltt doch zimlicher massen« (ARS, AS 1073, 112 r, prva platnica, 27. december 1601)) smo še šteli k mrazu, iz istega razloga tudi »precej toplo« k toplemu (»zimlich warmb« (ARS, AS 1073, 113 r, prva platnica, 25. december 1602)). Prav tako smo k mrzlemu šteli še »na pol mrzlo« vreme 1. januarja 1617 (ARS, AS 1073, 120 r, prva platnica). Vreme z nekoliko mrzlim vetrom (»nonnihil frigidus«; ARS, AS 1073, 117 r, prva platnica – 26. december 1612) pa smo že uvrstili v razred s temperaturami blizu ledišča. Enako velja za lahen mraz (»frigus mite«) v noči na 31. december 1625 (ARS, AS 1073, 125 r, prva platnica).

¹⁹⁰ Predpostavka, da izrazi kot sta »similiter« in »sic«, nakazujejo ujemanje sklopa pred tem navedenih značilnosti, bi nas neredko vodila pred nepremostljive težave. Tako je bilo denimo 27. decembra 1625 zjutraj jasno, okrog devetih je pihal veter, ki se je nato okrepil, nebo je bilo oblačno in talil se je sneg. Vreme večera in noči pa je Hren označil kot »sic«, »táko« (ARS, AS 1073, 125 r, prva platnica). Če ne bi privzeli le ujemanja zadnje značilnosti, taljenja snega, ne moremo biti prepričani, ali naj prevzamemo le še oblačnost ali tudi veter. Izjemo smo naredili na začetku dvanajstdnevja 1610–1611. 25. decembra je bilo vreme lepo, jasno, z luno obsijano, mrzlo, nekoliko je pihal severovzhodni/severni veter, 26. decembra pa »podobno, a brez vetra in sonce je sijalo« (ARS, AS 1073, 115 r, prva platnica); ker zadnja značilnost ne sovpada, smo kot podobno prevzeli predzadnjo.

¹⁹¹ Npr. s »per totum« (npr. ARS, AS 1073, 117 r, prva platnica, 25. december 1612), »consimiliter« (npr. ARS, AS 1073, 115 r, prva platnica, 1. januar 1611), »omnimode« (npr. ARS, AS 1073, 125 r, prva platnica, 25. december 1625), »per omnia« (ibid., 26. december). Kadar je vreme opisano zgolj kot podobno prej opisanemu, smo tudi pri zadnji pred tem opisani značilnosti, ki smo jo prevzeli, izpustili morebitno dopolnilno znaka za veliko intenzivnost pojava. Tako je Hren vreme 2. januarja 1617 zjutraj označil kot povsem jasno, vreme 3. januarja kot »pariformiter« (zapisali smo le simbol za jasno vreme, brez podčrtave), nato je bilo nebo 4. januarja »še mnogo jasnejše« (ARS, AS 1073, 120 r, prva platnica).

Tabela 2: Meteorološki znaki, ki ustrezajo pojavom iz Hrenovih dnevnikov.¹⁹²

ponoči, zjutraj, dopoldne	/x	opolodne, popoldne, zvečer	x/	izraziti pojav	—	neohranjen papir	?	ni zanesljivih podatkov	X
jasno	○	deloma oblačno	●	oblačno	●	megla	=	megla/megla	
megla	≡	brez padavin	D	dež	·	dež s snegom	Δ	sneženje	
nevihta	⚡	vetrovno	⚡	južni/ jugozahodni veter	⚡ _W	zahodni veter	⚡ _W	severni/ severovzhodni veter	⚡ _N
brezvetrje	cm	spremenljivo	V	mrzlo	C	blizu ledišča	CW	toplo	W
taljenje snega/ledu		snežna odeja		zmrznjena tla	F	halo/venec okoli Lune			

¹⁹² Prirejeno po Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 132. Prevodi usklajeni z *Meteorološkim terminološkim slovarjem*, str. 23, 37, 56, 66–67, 85, 97; Rakovec, Vrhovec, *Osnove meteorologije*, str. 64, 179. Izrazi, ki označujejo temperature, so prilagojeni dejstvu, da gre za zimska opazovanja, zato izpuščamo izraza hladen in vroč. Z oznako za dež označujemo tudi pršenje (prim. Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 132 brez ločenega simbola). Izraz »dry« se glede na znake v tabeli, ki jo o vremenu na začetku oktobra 1529 po podatkih opazovalca iz bližine bavarskega Eichstätta objavljajo Pfister in sodelavci, očitno nanaša na vreme brez padavin, in ne na sušo (prim. Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 132; Pfister, *Wettermachtersage*, str. 160; *Meteorološki terminološki slovar*, str. 84).

Glede oblike simbolov smo se zgledovali po legendi, uveljavljeni v klimatski zgodovini.¹⁹³ Del znakov smo morali prilagoditi ali jih dodati. To je delno posledica večje preciznosti Hrenovih opisov od tistih, ki jih je zapisala večina srednjeevropskih opazovalcev vremena v 16. stoletju, ki je vreme celotnega dne opisala le z eno do dvema oznakama, tem pa so v nekaterih primerih dodali natančnejšo časovno opredelitev ali oznako intenzivnosti.¹⁹⁴ Zato smo dodali simbol za temperature blizu

¹⁹³ Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 132. Nekateri simboli se ujemajo s tistimi, ki jih uporabljajo slovenski meteorologi, drugi se od njih razlikujejo (prim. *Meteorološki terminološki slovar*, str. 114–116).

¹⁹⁴ Prim. Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 129.

ledišča in to stanje med toplim in mrzlim označili z zapisom obeh črk (CW¹⁹⁵). Poleg tega je škof opisal tudi redek optični pojav,¹⁹⁶ za katerega omenjena legenda ne vsebuje ustreznega znaka.¹⁹⁷ Deloma smo z dopolnitvijo legende rešili problem Hrenovih dvoumnih izrazov. Zato smo dodali znak za pojav zmanjšane vidnosti, pri katerem ni jasno, ali gre za meglico ali meglo; oblikovali smo ga tako, da smo v okvirčku drugega ob drugega zapisali simbola za meglico in meglo. Hrenov izraz »turbidus« precej verjetno označuje spremenljivo vreme, po zgledu sestave preostalih znakov smo ga označili s črko V.¹⁹⁸ Z dopolnilom legende smo natančneje opredelili tudi vzrok odsotnosti informacij: ali gre za neohranjen list oziroma del lista ali pa Hren podatka ni jasno zapisal.¹⁹⁹ Nismo uporabili vseh znakov, ki jih v legendi navaja omenjeno delo iz tujine;²⁰⁰ nekateri vremenski pojavi se namreč v predstavljenih zimskih dneh ne pojavljajo, denimo toča, nekaterih pa s pomočjo Hrenovih zapisov ne bi mogli dovolj zanesljivo prepoznati.²⁰¹ Legenda Pfistra in sodelavcev, denimo, med padavinskimi pojavi posebej označuje plohe;²⁰² ploha označuje kratkotrajne padavine iz oblaka, nastalega ob dviganju pregretega zraka; pred ploho in po njej padavin običajno ni.²⁰³ Vendar pa zapisi v zgodovinskih virih redko omogočajo dovolj natančno prepoznavanje opisanega pojava.²⁰⁴ Hrenovih

¹⁹⁵ Kljub temu da smo v tabeli simbole objavili brez presledkov, takšen simbol ni problematičen, saj v nobenem od opisanih primerov zapisu o mrazu (C) ne sledi neposredno zapis o toplem vremenu (W).

¹⁹⁶ Kljub zapisu zveze, da je luna sijala »inter halonem« (v noči z 28. na 29. december 1620 – ARS, AS 1073, 122 r, december), ne moremo biti prepričani, da je res šlo za halo, in ne le za venec. Vidna razlika je v velikosti, obliki, lahko tudi v barvah (Rakovec, Vrhovec, *Osnove meteorologije*, str. 238). Simbola za oba pojava – halo in venec okoli Lune – smo prevzeli s seznama v Sloveniji veljavnih meteoroloških simbolov (*Meteorološki terminološki slovar*, str. 115), po zgledu megle in meglice (gl. spodaj v tem odstavku), smo ju obdali z okvirčkom. Pojav halo pa iz pisnih virov prepoznamo 10. februarja 1515, ko so se po Grafenauerjevi navedbi na nebu prikazala »tri sonca v mavričnih krogih« (Grafenauer, *Kmečki upori*, str. 95); ne sklicuje se na zapis sočasnega opazovalca, ampak na Valvasorja.

¹⁹⁷ Vsebuje pa znak za mavrico (Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 132), zato je bilo opisani optični pojav treba označiti.

¹⁹⁸ Kot začetnico variable, veränderlich (prim. ibid., str. 125; a oznaka pri Hrenu ne pomeni nujno menjavanja sončnega vremena in padavin).

¹⁹⁹ Tako smo pri drugem delu dneva 3. januarja 1603 zapisali oznako »ni zanesljivih podatkov«, saj ni jasno, ali beseda »durchauß« v besedilu, ki je sicer v celoti ohranjeno, označuje, da se opis vremena nanaša na ves dan ali le poudarja opisane značilnosti jutra (ARS, AS 1073, 113 r, prva platnica).

²⁰⁰ Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 132.

²⁰¹ Zato smo se na primer izognili znaku za visoki koprenasti oblak cirostratus, delno zanesljivo bi ga sicer lahko prepoznali ob morebitnem atmosferskem optičnem pojavu halo, ki nastaja na tem rodu oblakov, a halo ne nastaja zgolj na cirostratu (o tem optičnem pojavu Rakovec, Vrhovec, *Osnove meteorologije*, str. 164, 169, 237–238, 243–244).

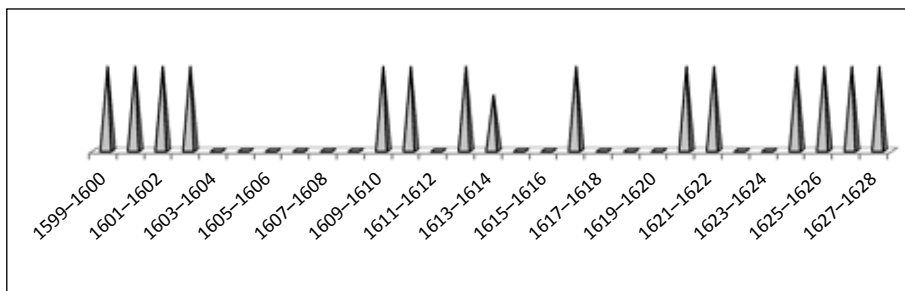
²⁰² Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 132.

²⁰³ Rakovec, Vrhovec, *Osnove meteorologije*, str. 66, 159–161, 179.

²⁰⁴ Omenjena legenda dogovorjenih znakov (Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 132) sicer prikazuje poseben simbol za ploho. Vendar pa v tabelah, ki so ju priložili in prikazujeta vremenske podatke za vsak dan leta 1529 po podatkih opazovalca pri Eichstättu in opazovalca iz Krakova (ibid., str. 132–133), ni ta simbol niti enkrat uporabljen. Ni verjetno, da v omenjenih krajih tega leta res ni bilo ploh, tako da gre očitno za isti problem kot pri Hrenu – podatki ustreznega deleža padavin ne omogočajo dovolj gotovo prepoznati kot ploho. Pri prepisu Hrenovih koledarjev smo posebno oznako za ploho izpustili.

podatkov o sončnosti in obsijanosti z luno iz že znanih razlogov (poglavje 5) nismo pretvarjali v simbole, pri označevanju megle ali oblakov pa smo iz znanih razlogov ohranili Hrenovo pojmovanje opredeljevanja obeh. V skladu z utemeljitvijo iz petega poglavja smo se izognili tudi znakovni oznaki blatnega vremena (Tabela 3).²⁰⁵

Analizirani podatki zaradi omejenega števila dni ne odslikavajo povprečnih zimskih razmer na prehodu iz 16. v 17. stoletje in v prvih treh desetletjih 17. stoletja. Pred nadaljnjimi analizami poudarimo, da niso ohranjeni za sklenjeno serijo let (Graf 1).

Graf 1: Zime, za katere so ohranjeni dnevni podatki vremenskih opazovanj Tomaža Hrena v okviru božične prognoze.²⁰⁶

Nadaljnjo omejitev predstavlja dejstvo, da zanesljivi podatki o nekaterih od bistvenih klimatskih elementov obstajajo le za nekatere dni. Približen izračun števila ledenih dni, ko temperatura ves dan ni presegla ledišča, tako po dvanajstdnevjih ni mogoč, ker ni zanesljivega podatka o temperaturah nekaterih dni. Nekateri podatki predstavljajo vremenske razmere, značilne za širše območje, vrednost nekaterih pa je ozko lokalna. Nizke temperature zimskega dne v Gornjem Gradu, denimo, zaradi temperaturne inverzije ne pomenijo nujno nizkih temperatur v bližnjih gorah.²⁰⁷

Graf 2a za zime s podatki Hrenovih opazovanj v okviru božične prognoze prikazuje razmerja med številom dni s sneženjem, številom dni, ko je padal dež s snegom ali pa je v istem dnevu snežilo in deževalo ali pršilo,²⁰⁸ ter številom dni z dežjem ali pršenjem. Količina, jakost in oblika padavin so se iz leta v leto močno spreminjale. O nihanjih v zaporednih letih sta poučni zlasti dve obdobji, za kateri so se ohranili Hrenovi podatki iz štirih zaporednih let. Medtem ko so v novoletnem času štirih let na prehodu iz 16. v 17. stoletje med padavinskimi dnevi močno prevladovali tisti s sneženjem, so bila nihanja v obliki padavin v štirih zaporednih

²⁰⁵ Prva polovica dneva je prikazana desno, druga pa levo od poševnice (prim. Pfister et al., *Daily weather observations*, str. 132). Vire podatkov gl. pri objavi transkribiranih virov.

²⁰⁶ Višina stolpca pri zimi 1613/14 kaže na dejstvo, da so se ohranili le podatki dveh tretjin opazovanih dni.

²⁰⁷ Prim. Ogrin, *Podnebni tipi*, str. 52; Rakovec, Vrhovec, *Osnove meteorologije*, str. 45, 168.

²⁰⁸ V to skupino smo šteli tudi 28. december 1613, ko je nekaj časa padal dež s snegom, nekaj časa pa je snežilo (ARS, AS 1073, 118 r, prva platnica).

	1599–1600	1600–1601	1601–1602	1602–1603	1609–1610	1610–1611	1612–1613	1613–1614
25. 12.	☉●W○☉●W	○W	☉CW*	☉W/CW*	☉/●☉	○C☉	○cmCWD	CW/○cmCW
26. 12.	=☉/○C	..-/●	=C/○	○	☉/●CW☉	Ccm	○V☉CW/○cmCWD	C/●C
27. 12.	☉/☉	./-:	○C	C☉☉/WD	☉☉/○C☉	☉/V☉C	./○CWV☉	☉cm☉/●○☉
28. 12.	☉/☉	☉CW	○C	○C	☉C/☉☉○☉	V/CV	●CW/V☉●CW	●☉△☉/☉☉
29. 12.	☉	C/○C	○C	C	●C	○/☉C○	V/○CWV	☉○=☉
30. 12.	C○☉☉	☉☉/C☉☉	☉W☉/☉C	C	○C○/CcmD●	CV/○C	○C/○C	○☉☉
31. 12.	☉○/○	C☉☉	○CW/☉○	☉○/C☉	C○cm/○C☉	○☉/○☉	●/○	C/☉☉○C
1. 1.	○/C○	☉☉/C☉	○W☉	C/○☉○C	CW☉/cm○C	○☉W/○☉	●./○☉	○cmC/Ccm○●C
2. 1.	○C	☉	○CW/CW	C	☉/☉?	./☉	○/●☉	?
3. 1.	C	≡/C○	CW	X/○C	VC☉/○C	W☉/☉	○/○	?
4. 1.	○/☉	○C	W☉	X/○C	V☉☉/☉V	.	○	?
5. 1.	○C	C	○CW	X/○C	V☉☉.	☉☉/○☉W	○/○☉	?
6. 1.	X	X	X	X	X/V☉☉.	X/.	X	?

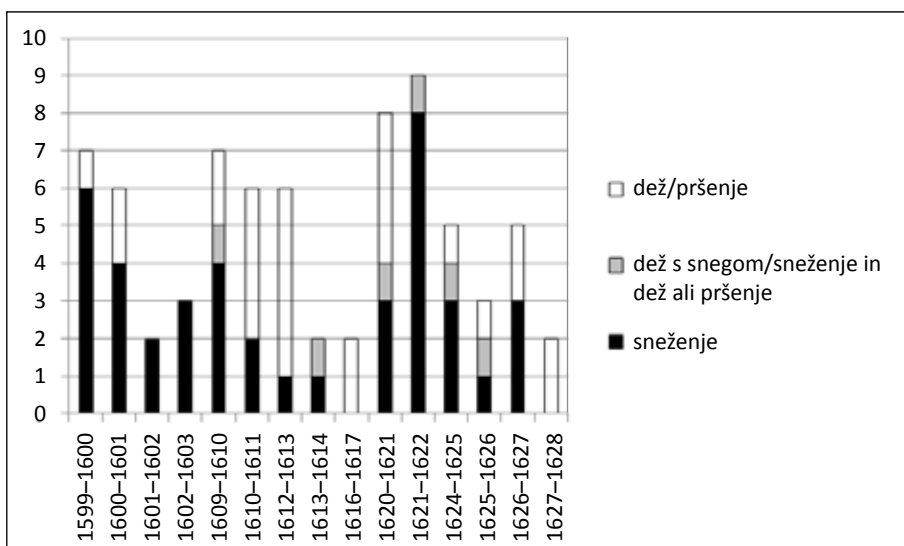
	1616–1617	1620–1621	1621–1622	1624–1625	1625–1626	1626–1627	1627–1628
25. 12.	cm☉●/○Ccm	☉☉/☉●☉	C☉☉●/○C	○☉W/☉	○cmCW☉	○☉☉C	☉/○☉
26. 12.	./●cm☉☉.	CW/☉.cm●CW	☉/☉VC	○☉Wcm/☉	○cmCW☉	C/○CC	≡
27. 12.	○/●○=CW	CW	V●DCW	●CW/○cm	●☉/○☉☉	●☉C/☉●	≡/≡
28. 12.	●/○W●	☉/CW●	●☉C/CW●	●/●.V	☉/☉cm●	○CW/☉V☉☉	●/☉●
29. 12.	●CW/●cmCW	./☉☉.	●CD/○☉C☉	☉/●☉☉	●/☉D●	DcmCW/CW○●	●/☉D
30. 12.	○	●D/●D	☉☉☉C/☉☉C	☉/☉V☉☉	○/●☉	☉CWcm/CW●	○cmCW/☉cmCW
31. 12.	●☉/○●	./●V.	VC☉	X/●○☉	Fcm/CW	C/☉C	○C/cmCW○
1. 1.	●cmC	☉/V☉☉☉	☉☉C/☉☉○C	○	X/○C	○☉/○CW●☉☉	○C/C=●○
2. 1.	○/●○	△/☉●cmDC△	●/○C☉	○C	☉cm/●	V/☉☉☉.V	○cm
3. 1.	○	C☉●/V☉C	☉☉☉/DV☉	CV☉☉☉	○cmC/cmC	○/☉☉	○/cm○C
4. 1.	○	☉VC	☉/☉☉C	V/☉CWV	cmCW/C	○W/○cm	○Ccm/○
5. 1.	○/○☉	○C/☉○	D●=/☉☉C	○●CW/●	○cm/CW○cmC	D/☉○CW	X/○C
6. 1.	X	X	○CW/○	X	X	X	X

Tabela 3: Hrenova dvanajstdnevna vremenska opazovanja v uporabljenih koledarjih, pretvorjena v ustaljena grafična znamenja.²⁰⁵

novoletnih obdobjih v 20. letih 17. stoletja bistveno večja.²⁰⁹ Podatki se večinoma nanašajo na podobno dolgo opazovalno obdobje.²¹⁰

²⁰⁹ Škof je bil vsaj del opazovalnih dni v predzadnjih treh obdobjih dnevnih vremenskih opazovanj v Gornjem Gradu, zadnje opazovalno obdobje pa verjetno v celoti v Ljubljani (gl. Tabela 1). Morda bi bil zato zadnji stolpec nekoliko višji, če bi bil Hren tudi del tega obdobja v Gornjem Gradu (prim. *Klimatografija*, 1995, str. 65, 137), dežju pa bi se morda pridružil dež s snegom ali sneg.

²¹⁰ Navzdol zaradi slabe ohranjenosti vira bistveno odstopa prehod iz leta 1613 v leto 1614, ko se podatki nanašajo le na 8 dni – do vključno 1. januarja. Med odstopanji navzgor je največje tisto na prehodu iz leta 1621 v leto 1622, ko je bilo opazovalno obdobje od dvanajst dneva daljše za en dan.

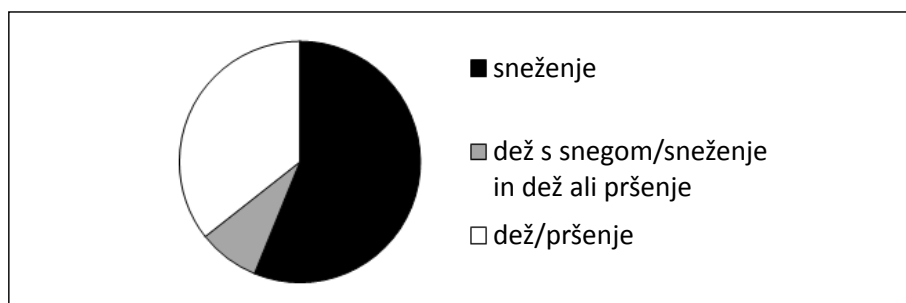
Graf 2a: Število dni (od vključno noči do vključno večera prihodnjega dne)²¹¹ z različnimi oblikami padavin po podatkih Hrenovih dnevnih vremenskih opazovanj v okviru božične prognoze po letih.

Menjala so se torej novoletna obdobja z zelo različnim številom padavinskih dni. Sušno dvanajstdnevje na prehodu v leto 1603 morda spada v kontekst zelo suhega januarja tega leta na ozemlju današnje Nemčije, podobno velja za sušni prehod v leto 1617.²¹² Skrajnosti med opazovanimi novoletnimi obdobji predstavljajo dvanajstdnevja 1601–1602, 1613–1614, 1616–1617 in 1627–1628, ko je škof le pri dveh dneh zabeležil padavine iz oblakov, in prehod iz leta 1621 v 1622, ko so padavine zabeležene pri devetih od trinajstih, a tudi pri devetih od prvih dvanajstih opazovanih dni. To je tudi edino novoletno opazovalno obdobje z zabeleženo nevihto. Padavine so v novoletnem času redko padale izključno v obliki snega ali izključno kot dež (Grafa 2a in 2b). Delež dni s sneženjem je le malo večji od celotne vsote dni z dežjem ter dni s hkratnim ali nekratnim dežjem in sneženjem. Večinoma srečamo v več dneh sneženje kot dež in rosenje, a je bilo v petih od obravnavanih petnajstih let več dni z dežjem ali rosenjem kot dni s sneženjem. Sneženje seveda ne označuje nujno temperatur pod lediščem, dež pa ne nad lediščem.²¹³

²¹¹ Časovne opredelitve pojavov so enake kot v Tabeli 3. Neredko nejasna razmejitev med večerom in nočjo vpliva na kakovost tovrstnega načina prikaza podatkov. O metodologiji gl. začetek poglavja 7.1.

²¹² Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 133, 138.

²¹³ S sneženjem malo nad temperaturo ledišča imamo pogosto sami izkušnje, o podhlajenem dežju pa Rakovec, Vrhovec, *Osnove meteorologije*, str. 176–178.

Graf 2b: Deleži dni z različnimi oblikami padavin v vseh dneh s padavinami, za katere so ohranjeni podatki Hrenovih dnevnih opazovanj v okviru božične prognoze²¹⁴

Navedbe o snežni odeji iz Hrenovih dnevnih opazovanj ne omogočajo primerjave z današnjimi podatki.²¹⁵ Pogosto namreč ne moremo zanesljivo ugotoviti števila dni s snežno odejo, ampak le dni s sneženjem. Podatki o taljenju snega in kapljanju s streh pred prvo omembo sneženja dokazujejo obstoj snežne odeje iz časa pred božičem vsaj v letih 1609, 1613, 1616, 1620 in 1625, torej v vsaj petih od obravnavanih petnajstih let.²¹⁶ Leta 1616, ko sneženje v vsem dvanajstdnevju ni zabeleženo, je torej snežilo pred tem.

Med padavinami, ki jih beležijo dnevna opazovanja vremena, so natančnejši podatki o sneženju kot o dežju in zlasti rosenju, saj je sled nočnega ali zgodnjega jutranjega sneženja običajno še vidna, ko se zdani.²¹⁷ Le ena zabeležena nevihta v času dnevnih opazovanj v okviru božične prognoze morda ustreza realnosti, možno pa je, da jih je bilo več. Ravno nevihte so namreč pojav, ki ga dnevne vremenske beležke srednjeevropskih vremenskih opazovalcev v Hrenovem času večinoma ne beležijo dosledno.²¹⁸

Graf 3 posplošeno prikazuje dnevne temperaturne razmere dni s podatki Hrenovih opazovanj v okviru božične prognoze.²¹⁹ Dan je, enako kot zgoraj, opredeljen

²¹⁴ O metodologiji gl. zgoraj.

²¹⁵ V obdobju 1961/62–1990/91 je bilo tako v Ljubljani kot v Gornjem Gradu decembra v povprečju 14, januarja pa 20 dni s snežno odejo (*Klimatografija*, 2000, str. 75, 149).

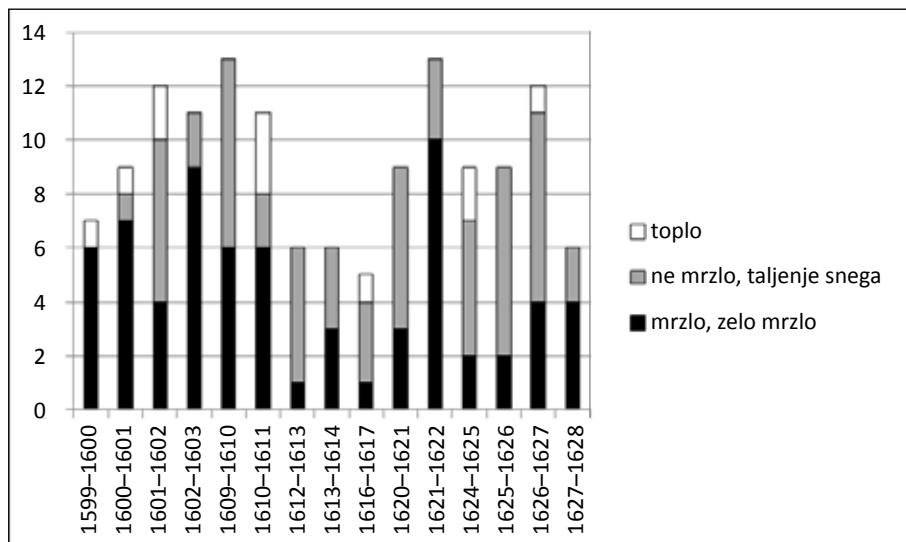
²¹⁶ Taljenje snega je pred prvo omembo sneženja izrecno omenjeno 25. decembra 1620 (ARS, AS 1073, 122 r, december), 27. decembra 1625 (ARS, AS 1073, 125 r, prva platnica) in v noči, ki je sledila. Kapljanje s streh pred prvo omembo sneženja Hren eksplicitno navaja 25. decembra 1609 (ARS, AS 1073, 114 r, prva platnica), 25. decembra 1616 (ARS, AS 1073, 120 r, prva platnica) in 27. decembra 1625 (ARS, AS 1073, 125 r, prva platnica). Zgolj kapljanje pa pred prvo omembo sneženja omenja 28. decembra 1613 (ARS, AS 1073, 118 r, prva platnica) in 28. decembra 1625 (ARS, AS 1073, 125 r, prva platnica); iz siceršnje rabe te besede je jasno, da gre za taljenje snega ali ledu. Pri božiču 1625 je tudi izrecno navedeno, da je snežna odeja ležala že od časa pred začetkom dvanajstdnevja (ARS, AS 1073, 125 r, prva platnica).

²¹⁷ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 125.

²¹⁸ Ibid., str. 125.

²¹⁹ Kjer v istem dnevu srečamo temperaturne razmere, ki bi spadale v različne razrede, smo dan uvrstili v srednji razred. Kjer je znan le podatek enega od dveh delov dneva, smo ves dan uvrstili v razred, ki ustreza temu podatku. O številu dni, za katere so ohranjeni podatki analiziranih opazovanj, gl. pojasnilo h Grafu 2a in Tabelo 3.

kot čas od vključno noči do vključno naslednjega večera. Tudi zanj veljajo enaka metodološka pojasnila, ki smo jih zapisali pri uvodu v tabelo s simbolnim prepisom podatkov dnevnih opazovanj.

Graf 3: Shematičen prikaz dnevnih temperaturnih razmer po podatkih Hrenovih dnevnih opazovanj v okviru božične prognoze.

Ker za znaten delež opazovalnih dni manjka zanesljiv podatek o temperaturnih razmerah, Graf 3 sporoča zlasti to, da so temperature v obravnavanem času okoli novega leta ostajale ves dan pod lediščem le del dni. Najvišji med stolpci Grafa 3 prikazujejo tista Hrenova dnevna opazovanja vremena v okviru božične prognoze, za katera so ohranjeni zanesljivi temperaturni podatki za vse ali skoraj vse dni.

Tako lahko zimske razmere na prehodu iz leta 1601 v leto 1602 in iz leta 1626 v leto 1627 označimo kot mile.²²⁰ Zima 1601/02 je bila tudi na ozemlju današnje Nemčije mila,²²¹ seveda pa dvanajstdnevje ne zadošča za ugotavljanje značilnost celotne zime v naših krajih. Zima 1626/27, denimo, na ozemlju današnje Nemčije ni štela med mile.²²²

Prehod iz leta 1602 v leto 1603 in tisti iz leta 1621 v 1622 pa je bil izrazito mrzel.²²³ Zima 1602/03 je bila na jugu današnje Nemčije v splošnem povprečno mrzla, a je menjavanje mrzlih in toplejših obdobjev povzročilo večkratno zaledenitev in taljenje ledu na večjih rekah;²²⁴ na začetku februarja 1603 je za dober teden

²²⁰ O prvem vemo, da je škof skoraj polovico dni gotovo ali vsaj verjetno preživel v Ljubljani, o drugem pa, da je bil v Gornjem Gradu (gl. Tabela 1).

²²¹ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 132–133.

²²² Ibid., str. 142–143.

²²³ Hren je oba vsaj delno preživel v Ljubljani (gl. Tabela 1).

²²⁴ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 133. Številni vodotoki so v obravnavanem času začeli zamrzovati in zamrzni pri višjih temperaturah kot danes. Marsikje so namreč tekli po širših strugah, danes pa so ujeti v umetne kanale. Zamrzovanje plitve vode v počasnejšem

pomrznila Beneška laguna.²²⁵ V zimah na prehodu v drugo desetletje 17. stoletja pa je izpričan mraz v Kvarnerju. Leta 1620 je kanonikom s Krka zmrzovalo mašno vino v kelihu in vino v sodih. Tudi leta 1621 je na Krku zmrzovalo vino v sodih, pozeblo je mnogo drevja.²²⁶ Ne povsem zanesljiva informacija iz Benetk govori o mrzli zimi 1621.²²⁷ Zima 1621/22 je bila na prostoru današnje Nemčije potrjeno mrzla.²²⁸

Prehod iz leta 1609 v 1610 se je začel brez mraza, sledila je ohladitev, tej pa za kratek čas z mrazom prekinjena otoplitev.²²⁹ Zima 1609/10 je bila marsikje v Srednji Evropi mila, a spremenljiva.²³⁰

Tudi dvanajstdnevje, ki najverjetneje zajema prehod iz leta 1597 v leto 1598, o katerem se je ohranil le fragment sumarnega opisa vremena, je bilo po Hrenovih besedah vsaj deloma, če ne povsem, mrzlo in jasno.²³¹ Morda spada v sklop mrzle zime, zlasti januarja, kar izkazujejo viri z ozemlja današnje Nemčije.²³² Vreme ob začetku leta 1629 pa je škof označil le sumarno kot nestanovitno, a ugodnejše kot v preteklem letu, ko je povzročalo nevšečnosti s poplavi in slabo letino.²³³ Temperaturne razmere januarja leta 1629 so bile tudi po podatkih z ozemlja današnje Nemčije mile.²³⁴

Če vtise, ki nam jih nudita grafa 2a in 3, dopolnimo s pogledom na Tabela 3 s simbolnim prepisom opisov dnevnega vremena, ugotovimo, da so bili za novoletni čas 1599/1600 poudarjeno značilni sneženi ali pa jasni in mrzli dnevi. Zima in pomlad leta 1600 sta bili vsaj ponekod na območju današnje Avstrije mrzli,²³⁵ v tem letu je bilo pozimi in v delu pomladi zelo mrzlo, tudi na ozemlju sedanje Nemčije.²³⁶

toku ob bregu se je lahko hitreje začelo, poleg tega grejeta vodo mdr. industrija in energetika (Rohr, *Extreme Natureereignisse*, str. 202).

²²⁵ Ugodne okoliščine za ta dogodek so zlasti, kadar sovpe več dejavnikov, povezanih ne le s temperaturami, ampak tudi z vetrom, plimovanjem, sneženjem ipd. Tako Beneška laguna ni pomrznila v vsaki ostri zimi. Poleg tega je na manjšo pogostost zmrzali vplivala tudi človeška dejavnost. Nekdaj se je v Beneško laguno izlivalo več sladkih vodotokov, ki so pozimi občasno nosili ledene plošče in sladko vodo z višjo temperaturo ledišča. Zaradi več razlogov, denimo malarije, za katero so močvirja ob izlivih rek predstavljala ustrezna gojišča, so že pred časom Hrenovega škofovanja preusmerili Brento, Pijavo in nekaj drugih vodotokov, da se ne izlivajo več v Beneško laguno. Posegi so se v Hrenovem času in v prihodnjih stoletjih nadaljevali. Temperatura, potrebna za zamrznenje lagune danes, je zaradi omenjenih in drugih posegov, npr. toplotnega onesnaževanja s strani industrije in energetike, nižja kot v obravnavanem času (Camuffo, *Freezing of the Venetian lagoon*, str. 45–53, 55–56, 60).

²²⁶ Petrić, *Koprivnica*, str. 30. Temperatura ledišča vina je bistveno nižja kot pri vodi, odvisna je zlasti od vsebnosti alkohola.

²²⁷ Camuffo, *Freezing of the Venetian lagoon*, str. 60.

²²⁸ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 140–141.

²²⁹ Vsaj drugo polovico opazovalnega obdobja je Hren preživel v Ljubljani (gl. Tabela 1).

²³⁰ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 135.

²³¹ ARS, AS 1073, 108 r, prva platnica. Kot izvemo iz nadaljevanja istega vira, je bil Hren vsaj del tega dvanajstdnevja v Ljubljani (ibid., januar). Časovno smo zapis umestili na podlagi primerjave z drugimi viri – vpisi na prvo platnico se nanašajo na konec predhodnega leta in na začetek leta, ki mu je namenjen koledar.

²³² Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 131.

²³³ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, uvod v leto 1629.

²³⁴ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 143.

²³⁵ Strömmer, *Studien zur Klimageschichte*, str. 78–79.

²³⁶ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 131.

Podobno se dvanajstdnevje na prehodu iz leta 1600 v leto 1601 z veliko mrzlimi in sneženimi dnevi sklada s sneženo in mrzlo zimo na jugu Nemčije pred sredino januarja.²³⁷ Morda je bilo torej dvanajstdnevje del tudi sicer mrzle zime. V času Hrenovih opazovanj predvsem milih zimskih razmer v novoletnem času 1601/02 pa je bilo veliko jasnih dni, ki so se po temperaturnih razmerah močno razlikovali.

Največji pomen Hrenovih glede na njegove sodobnike izčrpnih opisov vremenskih sprememb tekom dneva ni v teh skromnih zaključkih, ki jih zaradi kratkega opazovalnega obdobja omogočajo. Ob navezavi z drugimi viri z našega prostora in iz tujine zaradi natančnosti nakazujejo možnost boljšega razumevanja vremenskih sprememb na širšem območju.

7.2. Drugi neposredni vremenski podatki

7.2.1. Kronološki pregled podatkov o vremenskih značilnostih mesecev in letnih časov v srednjeevropskem kontekstu

Tabela 4: *Kronološki pregled vremenskih podatkov o mesecih in letnih časih iz Hrenovih koledarjev in podložniških dnevnikov.*²³⁸

Leto	Vremenski opis	Vir ²³⁹
1540	Velika suša.	žurnal 1598
1608	Januarja je pogosto in močno snežilo, snežna odeja je presegla višino človeka in ležala dolgo, do februarja.	žurnal 1598
1610	Huda suša, ves april in do 17. maja ²⁴⁰ ni deževalo. Tedaj pa je začelo deževati in deževno vreme se je nadaljevalo.	koledar 1610
1612	Jeseni je neprestano deževalo, nastale so poplave.	žurnal 1613
1612/13	Zelo jasna, kopna in zelo mila zima, kakršno so komaj pomnili. V ravninah, gorah in dolinah nikjer ni snežilo prej kot na začetku februarja 1613. Nato je zmerno snežilo, a je veter sneg kmalu stalil. ²⁴¹	koledar 1613, žurnal 1613, (žurnal 1598)

²³⁷ Ibid., str. 132. Hren je bil v času tega opazovalnega obdobja vsaj delno v Ljubljani (gl. Tabelo 1), zagotovo pa ni bil v Gornjem Gradu (gl. pojasnilo pri objavi vira).

²³⁸ Zapise iz virov, ki vsebujejo podatke o več letnih časih, smo razdelili po letnih časih.

²³⁹ Viri so v Tabeli 4 in Tabeli 5 navedeni zgolj na kratko z namenom možnosti hitrega vpogleda v tip vira in v sočasnost ali časovno oddaljenost zabeleženega podatka. Viri so natančneje citirani pri objavi virov. Letnici žurnalov označujeta leti, ko se je začelo vodenje teh dveh gosposčinskih protokolov. Prvi je bil tekoče voden v letih 1598–1612, drugi pa v letih 1613–1630, dokončala ga je druga roka (prim. Baraga, *Arhivska zapuščina*, str. 16).

²⁴⁰ Hrenova dvojna datacija omogoča ugotoviti, da se zapis »feria secunda in rogationibus« ne nanaša na drugega od treh prošnjih dni pred vnebohodom (ARS, AS 1073, 114 r, maj; gl. objavo vira). Drugi prošnji dan leta 1610 je bil namreč 18. maj (prim. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 93, 184–185, 220). Namesto tega gre za pojmovanje celega dotičnega tedna kot »rogationes« in uporabo oznake »feria secunda« v občem pomenu – kot ponedeljek; 17. maj 1610 je bil namreč res ponedeljek pred vnebohodom (prim. ibid., str. 18, 93, 184–185, 220).

²⁴¹ Zelo verjetno se na isto zimo nanaša podatek, zapisan med spomina vredne notice na zadnje strani prvega Hrenovega gornjegrajskega gosposčinskega protokola. Omenja, da je bila zima »zopet kopna, mila in brez snega do februarja, tako v gorskem svetu kot v ravnini leta 1612«

Leto	Vremenski opis	Vir ²³⁹
1613/14	V ravninah je prvič snežilo 12. novembra, drugič 18. novembra 1613. Prava zima je nastopila 25. novembra. Sneženje se je nadaljevalo vse do začetka aprila ²⁴² – tako rekoč pet mesecev.	koledar 1614, žurnal 1613
1614	April in več kot polovica maja ²⁴³ deževna in mrzla.	žurnal 1613
1616/17	Nenavadna zima, brez snežne odeje; kopne so bile tako ravnine kot gore, ²⁴⁴ vsaj prvi del zime – do sv. treh kraljev – je bil mil, jasen in sušen, saj tudi deževalo ni, in brez vetra.	koledar 1617, žurnal 1598
1617	Sledila je deževna pomlad, ne le deževalo, tudi snežilo je. ²⁴⁵	žurnal 1598
1617/18	Do 16. januarja ni bilo snežne odeje, tudi v gorah ne.	žurnal 1613
1624/25	Zima je bila od začetka pa vse do konca februarja ²⁴⁶ mila, vreme je bilo spomladansko. Mraza in snežne odeje ni bilo ne v ravnini ne v gorah ne v dolinah. Stari ljudje so trdili, da se kaj takega redko zgodi. Tedaj pa je zapadel globok sneg, po Hrenovi navedbi do višine prsi moža, pritisnil je hud mrz, kar je silno škodilo drevju, številnim poljščinam in sadju.	žurnal 1613
1628, (in 1627?)	/.../ ²⁴⁷ , poplave, slaba letina na poljih in v vinogradih. Pomanjkanje žita, trgatav šele malo pred martinovim, a je bilo grozdje še zelo nezrelo, mošt pa prav kisel.	žurnal 1613

Za razliko od dvanajstdnevniških vremenskih opazovanj gre pri teh vremenskih noticah predvsem za beleženje neobičajnega vremena.²⁴⁸ Navedbe iz Tabele 4 v nadaljevanju postavljamo v širši srednjeevropski kontekst.

(NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, zadaj, s. p.). Glede na podobnost opisa s tem, ki smo ga za zimo 1612/13 navedli v tabeli, se letnica 1612 najbrž nanaša na začetni del te zime, omenjeni februar pa spada v leto 1613. Že umestitev med spomina vredno v gosposčinskem protokolu kaže na izjemnost te zime, zime z letnico 1613 pa sem ni zapisal. Poleg tega je bila zima 1611/12 v Srednji Evropi, denimo v Nürnbergu, ostra (Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 136). Beseda »rursus«, »zopet«, s katero se omenjeni zapis začne, najverjetneje ne pomeni, da je bila mila že katera od predhodnih zim, ampak izraža le protivno razmerje do vpisa neposredno pred tem, ki izpričuje visok sneg leta 1607 (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, zadaj, s. p.).

²⁴² Začetek zime datira z dnem sv. Katarine, tj. 25. novembra (Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 40). Trajala je še prek velike noči do bele nedelje. Velika noč je bila leta 1614 30. marca, bela nedelja pa 6. aprila (po ibid., str. 108, 134–136, 139, 160–161, 220).

²⁴³ Do binkošti, te pa so bile leta 1614 18. maja (po ibid., str. 160–161, 220).

²⁴⁴ Letnica v gornjegrajskem gosposčinskem protokolu ni izpisana povsem razločno, eventualno bi jo bilo mogoče brati 1612; dogodki na strani pred tem so namreč le večinoma in ne vsi vpisani v kronološkem vrstnem redu. Druge navedbe izpričujejo, da sta bili mili obe omenjeni zimi. Vendar je glede na obliko zadnje cifre letnice 1617 v uvodu v leto 1618 v Hrenovem žurnalu, ki se začne leta 1613, tu bolj verjetno branje 1617, kar pomeni, da je bila vsa zima mila. To potrjuje dejstvo, da je mila zima 1612 omenjena že med stvarmi, ki so kot vredne spomina zapisane na konec istega vira, zato je podvajanje malo verjetno. Celo če je letnica v resnici 1612, navaja vse te podatke o zimi 1616/17 kot komentar pri zadnjem dnevu opazovanj v okviru božične prognoze tudi koledar leta 1617, le posebnega poudarka, da so bile kopne tudi gore, in podatka, da se informacije nanašajo na vso zimo, v njem ne najdemo.

²⁴⁵ O letnici gl. op. 244.

²⁴⁶ Morda tudi le do sredine meseca. Hren je namreč zapisal »usque ad finem februarii et quasi initium ipsius quadragesimae,« ta pa se lahko začne bodisi na pepelnično sredo (ki je bila leta 1625 12. februarja) bodisi na šesto nedeljo pred veliko nočjo (leta 1625 torej 16. februarja) (Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 68, 91, 160–161, 220).

²⁴⁷ Uničen papir.

²⁴⁸ Prim. Alexandre, *Le climat en Europe*, str. 639.

Izjemni suši v Srednji Evropi leta 1540 ni bilo primerjave stoletja. Vsi meseci med marcem in avgustom so izpričani kot močno sušni, od aprila do julija je bilo tudi neobičajno toplo. Padavine, ki so sem in tja nastopile, so bile prostorsko in časovno močno omejene. Naši kraji pa vendarle niso dolgo ležali v središču anticiklona.²⁴⁹ V naših krajih sušo izkazujejo rezultati dendroklimatološke analize hrasta med jugom in vzhodom ozemlja današnje Slovenije, ki omogočajo ugotavljanje junijskih vlažnostnih in temperaturnih razmer.²⁵⁰ Na Koroškem naj bi v času te suše prihajalo do hudih gozdnih požarov.²⁵¹ Hrenov podatek je manj zanesljiv od tistih, ki jih sporoča kot vir prve roke, vira informacije ni navedel.

Zima na začetku leta 1608 je bila v vsej Srednji Evropi mrzla, dolga in marsikje vlažna. Zlasti v januarju ni bilo odjuga.²⁵² Podatki iz Klosterneuburga dokazujejo mrzel začetek leta 1608, marca so po Donavi zaradi taljenja ledu plavale ledene plošče.²⁵³

Suša aprila in polovice maja 1610 ni bila splošen srednjeevropski pojav.²⁵⁴ Podatki iz jugovzhodne Slovenije pa izkazujejo precej suh junij.²⁵⁵

Jeseni leta 1612 so neurja povzročala škodo marsikje v Srednji Evropi, a je bila za razliko od Hrenovih podatkov iz gornjegrajskega gosposčinskega protokola na ozemlju današnje Nemčije količina padavin to jesen marsikje podpovprečna.²⁵⁶ Mila zima 1612/13 se kaže tudi v Hrenovih temperaturnih in padavinskih podatkih dnevnih opazovanj v okviru božične prognoze; le podatek, da v zimi 1612/13 ni nikjer snežilo²⁵⁷ pred koncem januarja 1613 ni povsem točen, saj opazovano dvanajstdnevje izkazuje sneženje v noči na 5. januar 1613, ki pa ni bilo močno.²⁵⁸ Mogoče pa je, da je snežna odeja celo gore res prekrila šele na začetku februarja. Ker vemo, da je bil Hren 24. in 25. januarja 1612 v Zgornji Savinjski dolini,²⁵⁹ podatek o odsotnosti snežne odeje v gorah v tem času ne temelji na opazovanju od daleč, denimo iz Ljubljane. Zelo mila zima 1612/13 je bila razširjen srednjeevropski pojav, marsikje so ob dolgotrajnem deževju nastopile poplave več kot regionalnih

²⁴⁹ Pfister et al., *Daily weather observations*, 120; Pfister, *Wetternachhersage*, str. 191–192.

²⁵⁰ Čufar et al., *Reconstructing dry and wet summers*, str. 608–609, 613.

²⁵¹ Rohr, *Extreme Naturereignisse*, str. 444.

²⁵² Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 134.

²⁵³ Strömmer, *Studien zur Klimageschichte*, str. 79, 143–144. O pomenu navedenega dela Strömmerjeve gl. Rohr, *Extreme Naturereignisse*, str. 48.

²⁵⁴ April 1610 je bil na območju, na katerem vemo, da je bil v času suše škof Hren, v obdobju 1961–1990 po padavinskih razmerah verjetno podoben aprilu leta 1982, ko je v Ljubljani padlo 26 mm, v Gornjem Gradu pa 34 mm padavin (prim. *Klimatografija*, 1995, str. 65, 137). Glaser pomlad 1610 označuje kot mrzlo in vlažno (id., *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 135).

²⁵⁵ Čufar et al., *Reconstructing dry and wet summers*, str. 608, 613.

²⁵⁶ Prim. Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 136.

²⁵⁷ Izrecno »nullae nives /.../ ceciderunt« (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, uvod v leto 1613).

²⁵⁸ ARS, AS 1073, 117 r, prva platnica.

²⁵⁹ Tedaj gornjegrajski gosposčinski protokol beleži njegovo patrimonialnosodno dejavnost (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, januar 1613).

razsežnosti.²⁶⁰ Podatki iz švicarskega Mittellanda pa izkazujejo, da je bil januar 1613 kljub dvema zelo mrzlima dneva nenavadno topel in suh, pognale so spomladanske rastline.²⁶¹

Podatki iz Švice in z Nemškega kažejo podobno dolgo in mrzlo zimo 1613/14, kot jo je opisal Hren. Od novembra 1613 do aprila 1614 je bilo zelo mraz, hladno vreme je bilo značilno še za velik del maja. Ta anomalija v Srednji Evropi sodi med najbolj izrazita več kot en letni čas trajajoča mrzla obdobja v zadnji polovici tisočletja. Na nadmorski višini 500 metrov je ponekod v Švici snežna odeja morda ležala do 150 dni,²⁶² pri nas glede na Hrenov podatek, denimo v Gornjem Gradu, verjetno do 130 dni.

Podatki Hrenovih dnevnih opazovanj se ujemajo z njegovo oznako zelo mile zime 1616/17.²⁶³ Zima 1616/17 je bila v naših krajih za razliko od vsaj dela današnje Avstrije severno od Alp najverjetneje v celoti mila. V delu Avstrije je bil vsaj del te zime do prehoda v leto 1617 mrzel in snežen. V tej zimi so na Donavi lomili led, ob taljenju so nastale poplave.²⁶⁴ Marec je bil po podatkih iz Klosterneuburga mrzel, suh in vetroven, april pa deževen,²⁶⁵ april je bil torej glede padavin podoben kot po Hrenovih podatkih. Podobno kot pri nas pa podatki iz predalpskega sveta na jugu današnje Nemčije izpričujejo toplo vreme, ki je nastopilo na začetku januarja 1617, potem ko po podatkih z Nemškega že ob koncu leta 1616 ni bilo pravega mraza. Zima je bila suha, podobno kot pri nas. Sledila ji je povprečno topla pomlad.²⁶⁶ Da je bil junij 1617 zelo deževen in hladen, izkazujejo rezultati analize hrastovega lesa med vzhodom in jugom Slovenije.²⁶⁷ Omenjena zelo verjetna²⁶⁸ bistvena razlika v temperaturah vsaj do prehoda v leto 1617 ob Donavi na ozemlju današnje Avstrije in v naših krajih v uporabljeni literaturi ni bila evidentirana, prav tako ni jasno, kje je tekla meja ves čas mile zime; ujetje podatkov iz naših krajev z južnonemškimi bi kazalo na to, da je hladno vreme ob koncu leta 1616 prišlo z vzhoda. Hren je po novem letu odšel v Gradec,²⁶⁹ zato ni povsem jasno, ali podatek o nadaljevanju mile zime temelji na opazovanjih iz naših dežel ali iz štajerske prestolnice. Detajl,

²⁶⁰ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 136. V obdobju 1961/62–1990/91 so bile verjetno podobne snežne razmere v zimi 1989/90, ko so bili tako v Gornjem Gradu kot v Ljubljani le štirje, na Črncu pa šest dni s snežno odejo (*Klimatografija*, 2000, str. 41, 75, 149).

²⁶¹ Pfister, *Wetternachhersage*, str. 88.

²⁶² Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 137–138; Pfister, *Wetternachhersage*, str. 197.

²⁶³ ARS, AS 1073, 120 r, prva platnica.

²⁶⁴ Strömmmer, *Studien zur Klimageschichte*, str. 79–80. Verjetno je, da z januarsko otoplitvijo, izpričano v predalpskem svetu današnje južne Nemčije (o njej Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 138), sovpadajo pravkar omenjene poplave ob Donavi na ozemlju današnje Avstrije. V tem primeru bi šlo za poplave kot posledico udarnih valov ob prebitju pregrad iz ledenih plošč, ki so nastale na rekah ob ovirah (npr. mostovih) v času taljenja (prim. Rohr, *Extreme Natureereignisse*, str. 208–209). Če je sklep pravilen, tudi v Avstriji dokazuje januarsko otoplitev, izpričano na ozemlju današnje Nemčije.

²⁶⁵ Strömmmer, *Studien zur Klimageschichte*, str. 146.

²⁶⁶ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 138.

²⁶⁷ O analizi hrastovega lesa Čufar et al., *Reconstructing dry and wet summers*, str. 608, 613.

²⁶⁸ Gl. opombo o dataciji zime 1616/17 pri Tabeli 4. Če se mrzel prehod v leto 1617 nanaša na čas pred 6. januarjem, kar je zelo verjetno, pa neskladje potrjujejo še Hrenova dnevna opazovanja.

²⁶⁹ Gl. škofove lokacije pri objavi vira.

da je zima celo v gorah minila brez snežne odeje, tako za naše kraje ni zanesljiv.

Januar 1618 je bil v Klosterneuburgu mrzel in jasen, ob koncu meseca je zamrznila Donava, prav tako Aniža.²⁷⁰ Zima na jugu današnje Nemčije je bila precej mrzla, vendar pa je bila v splošnem snežena.²⁷¹

Zapisi dnevnih opazovanj na prehodu iz leta 1624 v leto 1625 se ujemajo s škofovo navedbo, da je bila zima pred znatnim delom februarja mila.²⁷² Glede na to, da je Hren velik del februarja preživel v Gornjem Gradu,²⁷³ so navedbe o gorah rezultat opazovanj iz neposredne bližine. Mila zima 1624/25 je bila splošna značilnost Srednje Evrope. Ohladitev v zadnji tretjini februarja je bila kratkotrajna, trajala je le do začetka marca. Ob ohladitvi okoli 20. februarja je tudi na Frankovskem izpričana pozeba. Le malo manj mila je bila vsaj na nekaterih delih današnje Nemčije naslednja zima,²⁷⁴ o kateri v uporabljenih Hrenovih virih najdemo le malo informacij; dnevna opazovanja potrjujejo precej milo zimo v novoletnem času.

Obdobje od aprila do julija 1628 je v Švici izpričano kot ekstremno mrzlo, tudi avgust ni dosegal povprečja, sledila je mrzla jesen. Ob koncu oktobra 1628 je bilo ponekod v Švici grozdje šele na pol zrelo, glede na zamik razvoja rastlin sodi to obdobje med tri najhladnejše tople polovice leta v zadnji polovici tisočletja.²⁷⁵ Za ozemlje današnje Nemčije ni povsem jasno, ali sta bila v opisanem obdobju deževna predvsem april in julij ali tudi drugi poletni meseci.²⁷⁶ Da je bil v jugovzhodni Sloveniji tega leta junij zelo deževen, je pokazala že analiza hrastovega lesa,²⁷⁷ Hrenovi podatki pa omogočajo ugotovitev zelo podobnega vpliva vremena na letino grozdja kot v Švici. Zakasnitev zorenja grozdja in kisel mošt kažeta na nizke temperature v vegetacijski dobi, zlasti v poznem poletju in zgodnji jeseni.²⁷⁸ Žal ne vemo, na katera vinogradniška območja se Hrenova navedba nanaša,²⁷⁹ glede na podobnost s tujino je bil pojav morda splošen.

²⁷⁰ Strömmer, *Studien zur Klimageschichte*, str. 80, 147–148.

²⁷¹ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 139.

²⁷² NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, str. 226.

²⁷³ Gl. sestavek o lokacijah Hrena to zimo pri objavi vira.

²⁷⁴ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 142.

²⁷⁵ Pfister, *Wetternachhersage*, str. 158, 196.

²⁷⁶ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 143.

²⁷⁷ Čufar et al., *Reconstructing dry and wet summers*, str. 608, 613.

²⁷⁸ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 45.

²⁷⁹ Vinogradi z neugodnimi klimatskimi razmerami, ki bi še posebej prišli v poštev, so denimo tisti v Karnici pri Ljubnem. Tako v obravnavanih Hrenovih virih najdemo npr. slovensko-nemško omembo vinograda »V Karnizah in Lauffner perg gelegen« (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, str. 31, leto 1601). To ni Karnica, naselje samotnih kmetij pod Velikim Rogatcem. Zgornjesavinjsko vinogradniško Karnico smo lokalizirali s pomočjo indikacijske skice franciscjskega katastra (prim. Ribnikar, *Zemljiški kataster*, str. 332); kolorirane katastralne mape namreč nismo našli ne v Arhivu Republike Slovenije ne v Štajerskem deželnem arhivu. Vinogradi v Karnici (»Karniza«) so glede na indikacijsko skico ležali nad levim bregom Savinje zahodno od Ljubnega (ZAC, katastrske mape, kopije ŠDA Gradec, k. o. Primož pri Ljubnem). O vinogradniških območjih, relevantnih za Gornji Grad v Hrenovi dobi, vključno s Posoteljem, Baš, *Doneski*, str. 3–4; omenja tudi Karnico, a je ni lokaliziral.

V Tabeli 4 so zbrane anomalije, škofu so se zdele posebej vredne beležk zime. Letnice v tabeli dokazujejo, da jih škof ni beležil ves čas enako vestno. Nanašajo se predvsem na drugo in tretje desetletje 17. stoletja. Zlasti za zgodnje obdobje Hrenovega škofovanja, ki spada v zaključni del prvega viška male ledene dobe v vzhodnoalpskem prostoru,²⁸⁰ bo torej treba še zbrati druge vire. Med njimi je obrobne pomena pismo, ki ga je škofu Hrenu 7. maja 1601 pisal Andrej Tavčar, vikar iz Starega trga pri Slovenj Gradcu. Trdi, da bi mu sneg, ki na Uršlji gori leži v predbinkoštnem času, preprečil priti tja.²⁸¹ A tudi v poznejšem času Hren ni zabeležil vseh znatnih dlje trajajočih anomalij. Obravnavani viri, denimo, ne nudijo primerjalnih podatkov o sneženi zimi 1623/24, ki je povzročila hudo škodo na ozimnem žitu vsaj na Kozjanskem; beleži jo pismo škofu Hrenu iz Planine pri Sevnici, napisano 28. aprila 1624.²⁸²

V času Hrenovega škofovanja je v Srednji Evropi, ob severnem Jadranu in celo na ozemlju današnje jugovzhodne Slovenije prišlo še do več dlje trajajočih in markantnih anomalij, o katerih Hren v obravnavanih virih ne poroča, zato analizirani podatki ne dopuščajo gotove ugotovitve, ali so na območju, katerega vreme Hren opisuje, vladale podobne razmere ali ne. Omenili jih bomo le nekaj. Jesen leta 1599 je bila v Švici ekstremno topla in suha, češnje so vnovič zacvetele in bile konec novembra skoraj zrele. Trije zimski meseci 1606/07 so bili v Švici podobni pomladi, verjetno povprečnemu marcu. V Luzernu so februarja cvetele vijolice in

²⁸⁰ Rohr, *Extreme Naturereignisse*, str. 173; Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 94.

²⁸¹ »Den Pleschিয়েz berg betreffendt /.../ vor pfingsten der grosse schnee so noch aldortt ist, vns nicht hinauf khumen lassen wurdet« (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 140, patronat, personalije, dohodki, 1601 V/7). Vir evidentira Baragov popis Hrenovih arhivalij (Baraga, *Arhivska zapuščina*, str. 100). Kljub temu da gre za izgovor, vikar škofu, ki je pogosto sam bival v alpskem svetu v Gornjem Gradu, verjetno ni navedel lažnega podatka o snegu, saj bi informacijo prejemnik pisma lahko enostavno preveril ali njeno resničnost celo ocenil po lastni izkušnji. Ne nazadnje se je škof na vrh 1699 metrov visokega Plešivca, kjer so ravno v tem času gradili cerkev sv. Uršule, povzpel tako leta 1600 kot leta 1601 (o gradnji, omenjenih in drugih Hrenovih vzponih na Plešivec Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 64, 186, 189, 199–200, 218, 408; nadmorska višina po *Atlas Slovenije*, 2005, karta 57). Časovno tega podatka o snežni odeji ne moremo umestiti natančneje kot v pomlad. Binkošti, ki jih omenja, v nobenem letu niso pred 10. majem (Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 138, 144). Glede na to, da je pismo datirano s 7. majem, torej je v vsakem primeru nastalo pred binkošti, ki so bile leta 1601 šele 10. junija (ibid., str. 207, 220), obstajata dve možnosti. Ali se navedba nanaša na sneg na Plešivcu v predbinkoštnem času leta 1600; binkošti so bile tedaj 21. maja (ibid., str. 220, 166–167). Ali pa gre le za splošen vtis, da je bil na prehodu v 17. stoletje na Uršlji gori pogosto sneg do binkošti, kar pa je časovno zelo slabo opredeljen podatek; binkošti namreč nihajo med 10. majem in 13. junijem (ibid., str. 138, 144, 213).

²⁸² »Magnum detrimentum frumentum a nivium frigoribus recepit, apud nos, nix media pars remansit« (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 79, Korespondenca škofov, 1624 IV/28). Vir evidentira Baragov popis Hrenovih arhivalij (*Arhivska zapuščina*, str. 55). Podatek o škodi na žitu ne daje neposredne informacije o tem, da je bila zima mrzla, saj je snežna odeja ozimno žito izolirala od zunanjega mraza. A ravno dolgotrajnost snežne odeje posredno izpričuje nizke temperature (prim. Pfister, *Wetternachhersage*, str. 38); škoda na ozimnem žitu se začne pri ok. 80 dneh trajanja snežne odeje (ibid., str. 59), v zimi 1623/24 je ta vsaj na Kozjanskem očitno ležala še precej dlje, saj je bila škoda na ozimni velika.

druge spomladanske cvetice.²⁸³ Podobno je bilo na ozemlju današnje Nemčije.²⁸⁴ Analiza hrastovega lesa med jugom in vzhodom Slovenije je omogočila v času Hrenovega škofovanja prepoznati zelo deževen in hladen junij 1608,²⁸⁵ to poletje je bilo na prostoru današnje Nemčije hladno.²⁸⁶ V Kvarnerju so v delu januarja leta 1616 izpričane nizke zimske temperature. Kanoniki s Krka so 21. januarja zabeležili sneženje na otoku in v okolici.²⁸⁷ Tedaj je bilo mrzlo tudi v večini današnje Nemčije.²⁸⁸ Podatki iz Švice izpričujejo zelo topel junij in julij 1616.²⁸⁹ Vsaj junij 1616 je bil na jugovzhodu ozemlja današnje Slovenije zelo sušen.²⁹⁰ Poletje leta 1616 je na območju današnje Avstrije verjetno minilo v znamenju zelo visokih temperatur, na območju Dunaja viri omenjajo močne padavine brez jasnih navedb o njihovem trajanju.²⁹¹ V Srednji Evropi je bilo to poletje zelo vroče in ekstremno sušno, dlje v njenem vzhodnem delu, vsaj na vzhodu današnje Nemčije.²⁹² Na vrhuncu poletja 1618 je vsaj na območju Švice zabeleženo drugo najhujše mrzlo obdobje v zadnji polovici tisočletja. Že na prehodu v poletje je tam sredi junija snežna odeja lomila drevje na nadmorski višini okoli 550 metrov, snežilo je tudi v mestu Luzern. Viri z območja Ženeve govorijo o močno deževni in hladni drugi polovici julija. 10. avgusta je spet snežilo do podobnih nadmorskih višin kot sredi junija. Grozdje je bilo ob koncu oktobra šele na pol zrelo.²⁹³ Tudi na vzhodu današnje Nemčije viri ta junij opisujejo kot deževen, nastopile so poplave;²⁹⁴ deževen junij je tedaj izpričan na območju Klosterneuburga pri Dunaju.²⁹⁵

²⁸³ Pfister, *Wetternachhersage*, str. 90, 173.

²⁸⁴ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 134.

²⁸⁵ Čufar et al., *Reconstructing dry and wet summers*, str. 608, 613.

²⁸⁶ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 134.

²⁸⁷ Petrić, *Koprivnica*, str. 30.

²⁸⁸ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 138.

²⁸⁹ Pfister, *Wetternachhersage*, str. 134.

²⁹⁰ Čufar et al., *Reconstructing dry and wet summers*, str. 608, 613.

²⁹¹ Strömmer, *Studien zur Klimageschichte*, str. 79, 145.

²⁹² Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 57, 138.

²⁹³ Pfister, *Wetternachhersage*, str. 158.

²⁹⁴ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 139.

²⁹⁵ Strömmer, *Studien zur Klimageschichte*, str. 148.

7.2.2. Kronološki pregled podatkov o vremenu skupin dni, posameznih dni in delov dni iz Hrenovih koledarjev in podložniških dnevnikov²⁹⁶

Tabela 5: Kronološki pregled neposrednih vremenskih podatkov o vremenskem dogajanju iz Hrenovih koledarjev in podložniških dnevnikov, ki zaradi krajšega trajanja ne spadajo v Tabelo 4.

Čas	Vreme	Vir
29. 7. 1575	Na vsem Kranjskem je nastal »velik dim, podoben debeli megli«, sicer je bil dan vroč in jasen.	koledar 1600, sklic na primarni vir
1597	Toča je opustošila žitna polja, Podveža.	koledar 1597
4. 12. 1598	Ob pol šestih zvečer nevihta z močnim sneženjem.	koledar 1598
okoli 11. 4. 1599 ²⁹⁷	Na Kranjskem podobna zmanjšana vidnost kot 29. 7. 1575.	koledar 1600
3. 7. 1600	Noč, v kateri je Hren pripotoval iz Podčetrтка v Žusem, ²⁹⁸ je bila neprijetna/viharna ²⁹⁹ in deževna.	koledar 1600
nov. 1601	Obilen sneg, mraz in veter na območju Kaniže.	koledar 1601
10. 1. 1602	Noč, v kateri je Hren potoval iz Ljubljane v Gornji Grad, je bila neprijetna ³⁰⁰ /viharna.	koledar 1602
21. 2. 1603	Med potovanjem iz Gradca do severnega vznožja Kozjaka močno sneženje.	koledar 1603
31. 10. 1607	Dež vsaj zjutraj na območju Vrhlike.	koledar 1607
november 1607	Po predhodnem deževju je vsaj v Zgornji Savinjski dolini 14. 11. začelo snežiti. Snežilo je skoraj osem dni. Po Hrenovih besedah je na Črncu zapadlo snega do višine moša. Vendar pa je bil v treh dneh načet in v osmih dneh je snežna odeja izginila. ³⁰¹	koledar 1607, (žurnal 1598)
8. 3. 1610	Nevihta z močnim dežjem ob sedmih zjutraj, dež je prešel v sneg; Gornji Grad. Pred tem najverjetneje snežna odeja. ³⁰²	koledar 1610
20.–21. 4. 1613	Noč je bila zelo neprijetna/viharna in za potovanje iz Gornjega Grada v Škale nevarna.	koledar 1613
konec decembra 1613	Dan pred novim letom in prej tako na Kranjskem kot v Zgornji Savinjski dolini (npr. Luče, Zadretje) globok sneg, veter je delal zamete. Skoraj ves teden ni mogel nihče potovati čez Črncev, sneg je povzročal tudi težave v lokalnem prometu. ³⁰³	koledar 1614

²⁹⁶ Tabela vključuje le podatke iz primarnih virov, ki so predmet obravnave tega članka. Podatkov iz nekaterih drugih Hrenovih virov, ki jih v nadaljevanju povzemamo iz literature, vanjo nismo vključili. Prav tako v tabelo nismo vključili podatkov dnevnih opazovanj v okviru božične prognoze, ki smo jih obdelali že zgoraj.

²⁹⁷ Dogodek je datiran z »okoli velike noči«. Datum smo odčitali iz Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 6, 138, 220.

²⁹⁸ Gl. opombo o lokalizaciji pri objavi vira.

²⁹⁹ Wiesthaller, *Latinsko-slovenski slovar*, 1999, str. 483 – geslo intempestus; vprašljivo je, ali je prevod »viharen« meteorološko ustrezen ali bi lahko kazal tudi na neurje ipd.

³⁰⁰ Mogoče je, da se oznaka nanaša na vreme, a to ni gotovo, trle so ga tudi druge skrbi. V isti povedi omenja protireformacijsko dejavnost. Gl. objavo virov.

³⁰¹ Verjetno se na to novembrsko sneženje nanaša tudi zapis o izjemnem, obilnem sneženju leta 1607 v gornjegrajskem gospoščinskem protokolu. Za povezovanje te notice z meseci na začetku leta 1607 ali z decembrom uporabljeni viri ne nudijo osnove.

³⁰² Na to kaže tako zapis, da je »zopet snežilo« (podčrtal Ž. Z.), v razločno izpisanem nemškem besedilu kot tudi najverjetneje izpričano taljenje snega v zmazanem latinskem zapisu.

³⁰³ Hren se je 30. decembra podal na pot čez ta prelaz proti Ljubljani, a se je moral vrniti v Gornji Grad. O resničnosti navedb o številu ljudi in živali, ki so mu po trditvi vira poskušali pripraviti pot, gl. poglavje o Hrenovem meteorološkem izrazju.

Čas	Vreme	Vir
25. 1. 1622	V Gornjem Gradu se je zjutraj malce svetlikalo, sicer je bilo oblačno, a brez vetra.	koledar 1622
8. 2. 1622 ³⁰⁴	Jasno vreme.	koledar 1622
oktober 1622	Prvo sneženje 23. 10., drugo sneženje 27. 10. zjutraj.	koledar 1622
12. 1. 1625	Dež ob odhodu iz Gornjega Grada v Kamnik.	koledar 1625
april 1627	2., 4. in 6. aprila je vsaj v Zgornji Savinjski dolini zapadlo snega do pasu in čezenj.	koledar 1627
12. 7. 1627	Močan dež, Gornji Grad.	koledar 1627
1. 10. 1627	Komisija za postavitve novega mostu čez Savinjo v Zgornji Savinjski dolini si teren ogleduje v dežju, deževalo je že prej.	koledar 1627
1627? ³⁰⁵	Toča je pobila žito na Solčavskem, vsaj pri Ramšaku.	žurnal 1613

Podatki v Tabeli 5 ne predstavljajo le v Hrenovi sodobnosti redkih vremenskih situacij. Poleg njih so v njej opisi običajnega vremena, denimo o dneh, ko je Hren potoval.

Prvi od podatkov v Tabeli 5 je naveden kot historičen, a je Hren zabeležil primarni vir, iz katerega je povzel informacijo – koledar škofa Glušiča. Pojav je bil verjetno povezan s poletnim soparnim vremenom. Hren ga je primerjal z vremenom na Kranjskem v velikonočnem času leta 1599.³⁰⁶

Hren je v ohranjenih arhivalijah dokumentiral nekaj neviht in neurij. Škofovi pontifikalni protokoli vsebujejo še nekaj podatkov o nevihtah, zlasti v povezavi s škodo, ki so jo strele povzročile na cerkvenih objektih.³⁰⁷ Ogroženost stavb zaradi udarov strele ob nevihtah je bila v obravnavanem času mnogo večja kot danes, med najbolj ranljivimi so bile ravno cerkve zaradi visokih zvonikov, pogosto ob hkratni legi na vzpetinah. Strelovod je namreč izum iz sredine 18. stoletja,³⁰⁸ njegova uporaba se je močno razširila šele pozneje.³⁰⁹ O sredstvih, s katerimi so se v Hrenovem času borili proti tovrstnim nepravilnostim, sporoča škofov zapis v

³⁰⁴ Datirano z »dies bacchanaliorum«. Po Grotefendu bi skoraj sklepali, da je bila to sedma nedelja pred veliko nočjo, torej 6. februarja tega leta (*Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 37, 51, 154–155, 220 – Bacchanalia). Vendar se navedba verjetno nanaša na pustni torek, torej na 8. februar 1622. O letu 1610 je Hren namreč zapisal, da se bo izjemoma treba postiti na pustni torek, ki bo sovpadel z dnem pred praznikom sv. Matije (»Vigilia sancti Mathiae apostoli incidens in diem bacchanaliorum ieiunanda. Sic enim declaravit dominus nuntius apostolicus loco et autoritate sanctissimi /.../. Et dies bacchanaliorum ieiunabitur« (ARS, AS 1073, 114 r, februar; podčrtal Ž. Z.). Dan pred matijevim pa je bil leta 1610 pustni torek, ne sedma nedelja pred veliko nočjo (po Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 184–185, 220); o postu na pustni torek 1610 je poznejši bralec, škof Buchheim ali kdo drug, s svinčnikom izrazil močan dvom).

³⁰⁵ Letnice toče, ki je bila sicer navedena, ne moremo več razbrati. Zapis je bil namreč stlačen na rob strani, košček papirja, kjer je bila omenjena letnica, se ni ohranil. Verjetno je, da je toča pustošila poleti ali zgodaj jeseni leta 1627, saj je vpis v gosposki protokol datiran s 17. oktobrom 1627; ne moremo pa izključiti, da gre za beležko o toči kako leto prej.

³⁰⁶ NŠAL, KAL, f. 98, Hrenov koledar 1600, fol. 2 r, 1 v.

³⁰⁷ Gl. spodaj.

³⁰⁸ O strelovodu Behringer, *Kulturgeschichte des Klimas*, str. 204.

³⁰⁹ Tako je v Düsseldorfu namestitev strelovodov na javna poslopja v letih 1781–1783 sprožila odpor številnih, ki so trdili, da gre za neupravičen poseg na božje področje, več požarov, ki so jih tedaj v mestu zanetile strele poletne nevihte, pa da je božja kazen za namestitev strelovodov (Winiwarter, Knoll, *Umweltgeschichte*, str. 267).

gospoščinski protokol pri menjavi gospodarja kmetije Šemprimožnik nad Zadrečko dolino. Novega gospodarja, ki je 9. avgusta 1610 nastopil na mežnariji na pobočju Menine jugovzhodno od Gornjega Grada, je tako med drugim obvezovala dolžnost zvonjenja ob hudi uri v bližnji cerkvi, kot je bilo že po stari navadi.³¹⁰ Notica o toči v Podveži pri Lučah iz leta 1597 omenja gospodarja tamkajšnje kmetije Sedlšak,³¹¹ ki je bil verjetno hkrati podveški desetinski zakupnik.³¹² Zato je mogoče, da je toča povzročila škodo na pridelku več kmetij, le Jakob Sedlšak pa je na tem mestu naveden, ker je bil desetinski zakupnik. Toča na Solčavskem je zabeležena verjetno leta 1627. Kljub temu da se toča pogosto pojavlja v ozko omejenih pasovih, je mogoče, da je prizadela več zgornjesavinjskih kmetij, le pri solčavskem Ramšaku pa je Hren ujmo zabeležil v gospoščinski protokol. Ta gornjegrajski podložnik je namreč 17. oktobra 1627 z dovoljenjem gospostva prodal tretjino samotne kmetije. Pomemben dejavnik, ki je privedel k temu, je dejstvo, da mu je toča, kot je v marginaliji zapisal Hren, pobila ves pridelek. Hrenovo beleženje neviht v koledarje je vsekakor pomanjkljivo. Ljubljana in Gornji Grad, kjer je preživel večino obdobja škofovanja, namreč spadata v najbolj nevihtni pas današnje Slovenije, ki se razprostira od Furlanije prek osrednje Slovenije, Savinjske doline in Pohorja do avstrijske Koroške in Štajerske.³¹³ Dodatne podatke o nevihtah, kot bomo spoznali, beležijo že Hrenovi pontifikalni protokoli.³¹⁴

Leta 1603 Hren omenja sneženje ob koncu februarja. Ni pa zabeležil podatkov o nadaljevanju leta, ko je po podatkih iz Švice do decembra trajalo izrazito toplo obdobje, povprečne mesečne temperature so bile mnogo nad povprečjem prvih šestih desetletij 20. stoletja. Češnje so cvetele tri tedne prej kot običajno, grozdje je dozorelo zelo zgodaj, jeseni je drugič cvetelo sadno drevje in oblikovalo plodove,

³¹⁰ »Ist verbunden die meßnerē vnd alles nottwendiges wetter geleytt wie von altershero gebreuchlich zu verrichtten in allweeg (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, str. 182).«

³¹¹ Gospodarju te kmetije je bilo glede na urbar iz leta 1602 res ime Jakob (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 4, davčni register in urbar, 1602) – prim. objavo transkribirane vremenske notice. Pri črkovnem zapisu imena se izjemoma odmikamo od Atlasa Slovenije, ki ga sicer uporabljamo v ta namen, saj je odstopanje od imena, ki ga navajata podrobnejši karti in karta, ki je priložena k razpravi, temelječi na terenskem delu na tem območju, preveliko. To samotno kmetijo namreč atlas označuje z domačim imenom »Sedišak« (Atlas Slovenije, karta 81), karti v merilu 1 : 25.000 in 1 : 10.000 »Sedelšak« (*Državna topografska karta; Osnovna državna karta*), terenska študija pa Sedlšak (Meze, *Nekaj o hribovskih kmetijah*, str. 170).

³¹² NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, na 3. nepaginiranem foliju pred zadnjo platnico je nedatiran seznam možnih desetinskih zakupnikov v gornjegrajskem uradu Luče. Med imeni, ki zadevajo Podvežo, je tudi »Jerni Sedelshakh«. On pa je bil ravno najmlajši sin tu omenjenega Jakoba Sedlšaka. Leta 1610 sta se z okoli 86-letnim ostarelim očetom Jakobom pred gospostvom dogovorila, da bo oče do smrti ostal gospodar, Jernej, ki živi na domači kmetiji kot poročen hlapec, pa ga bo nasledil na mestu gospodarja. Jernej je postal gospodar leta 1612 (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, str. 160, 209).

³¹³ Prim. Rakovec, Vrhovec, *Osnove meteorologije*, str. 232, 261. Pomanjkljivo beleženje neviht je bilo pri srednjeevropskih vremenskih opazovalcih v Hrenovi sodobnosti pogosto (prim. Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 125).

³¹⁴ Vprašljivo je sicer, ali so tam omenjene nevihte segale na območja, kjer se je Hren tedaj nahajal.

ki pa niso dozoreli.³¹⁵ Na ozemlju današnje Nemčije je izpričano vroče poletje in topla jesen, med spomladanskimi meseci pa vsaj marec ni bil topel.³¹⁶

Čas od januarja do junija 1627, podobno kot tisti od novembra 1613 do aprila 1614, po podatkih iz Švice spada med najizrazitejša več kot sezono trajajoča hladna obdobja v zadnji polovici tisočletja. Sodeč po nastopu cvetenja hrušk v Schaffhausnu, so se fenofaze zakasnile za tri tedne.³¹⁷ Obilno aprilsko sneženje, ki ga omenja Hren, se ujema tudi z razmerami na ozemlju današnje južne Nemčije, ki izkazujejo zelo mrzlo pomlad, april je bil mrzel s pogosto zmrzaljo. Tudi na ozemlju današnje Nemčije, denimo na Frankovskem, je izpričano še ekstremno hladno poletje.³¹⁸ Mogoče pa je, da so obravnavani viri dokazovali še večje ujemanje s to dolgo vremensko anomalijo. V uvodu v leto 1629 je namreč Hren v gornjegrajskem gosposčinskem protokolu opisal za poljedelstvo in vinogradništvo neugodne vremenske razmere leta 1628; papir dela začetka opisa ni ohranjen, verjetno pa je, da je na manjkajočem pisalo ravno, da je bilo vreme leta 1628 podobno tistemu leta 1627.³¹⁹

Mnenje komisije, ki je jeseni 1627 na terenu v dežju preverjala potrebnost gradnje novega mostu čez Savinjo in pobiranja mostnine za njegovo vzdrževanje,³²⁰ je Hren v koledar korektno označil kot zelo naklonjeno temu projektu.³²¹ Takšno mnenje je namreč komisija sporočila dvorni komori, ta pa ga je marca 1628 sporočila deželnemu knezu.³²²

Vremenski podatek o Kaniži se nanaša na škofovim običajnim potem oddaljene kraje. Tamkajšnji obilni sneg, mraz in veter novembra 1601 je zabeležil pri notici o dogajanju, ki je bilo del dolge vojne.³²³ Iz uporabljene literature sledi, da so bili leta 1601 obrambni jarki Koprivnice zamrznjeni. Turki so prodrli do trdnjave, a je huda zima preprečila dolgotrajnejše obleganje in napad nanjo.³²⁴ Tudi na ozemlju današnje Nemčije je zimski mraz leta 1601 kmalu nastopil.³²⁵

Koledarji in podložniška žurnala niso edini viri, v katere je ljubljanski škof Tomaž Hren zapisoval informacije o vremenu. Dodatne vremenske informacije prinašajo zlasti njegovi pontifikalni protokoli – tip vira, ki ga je predpisal Tridentinski koncil (1545–1563), ljubljanski škofje pred Hrenom pa ga niso sistematično pisali.³²⁶ Med izsledki temeljite umetnostnozgodovinske analize njegovih pontifikalnih

³¹⁵ Pfister, *Wetternachhersage*, str. 190.

³¹⁶ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 133.

³¹⁷ Pfister, *Wetternachhersage*, str. 196–197.

³¹⁸ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 142–143.

³¹⁹ »/.../ toto quasi pra[eterito?] /.../« (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, uvod v leto 1629).

³²⁰ Brunner, *Bischof Thomas Chrön*, str. 44; Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 386.

³²¹ ARS, AS 1073, 126 r, september.

³²² Brunner, *Bischof Thomas Chrön*, str. 44.

³²³ Kanižo so 20. oktobra 1600 zavzeli Turki, leta 1601 je papež Klemen VIII. spodbudil organiziranje vojske za ponovno zavzetje te strateško pomembne točke, ki pa se 10. septembra 1601 ni posrečilo; novembra so opustili tudi obleganje Kaniže (Adamček, *Dugi rat*, str. 122). Kanižo je Hren omenil tudi v pridigi (Turk, *Hrenove pridige*, str. 58).

³²⁴ Petrić, *Koprivnica*, str. 29. Nismo prepričani, ali epizoda časovno sovпада s Hrenovim opisom.

³²⁵ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 132.

³²⁶ Tudi Hren v pontifikalne protokole ni vpisal vseh podatkov o posvetitvah ipd. opravilih,

protokolov od leta 1600 do leta 1628 najdemo podatke o deževnem vremenu, ki je vplivalo na škofove terenske opravke in o posledicah neviht in neurij.³²⁷ Glede na tip vira se okoljskozgodovinski podatki o posledicah izjemnih vremenskih dogodkov seveda nanašajo skoraj izključno na posledice na sakralnih objektih in le izjemoma na druge družbene ali naravne sestavine kulturne krajine. Leta 1600 je strela zanetila požar v Braslovčah, ki je prizadel cerkev in hiše v trgu. Leta 1602 je strela zadela cerkev sv. Neže na Kumu in ubila sedem ljudi, več jih je opekla in ranila. Leta 1603 je pred koncem septembra vsaj na Kranjsko-Sorškem polju močno deževalo; škof je šel namreč 21. septembra posvetit pokopališče, urejeno na Jeprci v času kuge, a je zaradi deževja obred prestavil in pokopališče posvetil šele 29. septembra.³²⁸ Leta 1606 so bile vsaj na Gorenjskem ob koncu novembra poplave. Hren je 26. novembra »kljub nevarni povodnji, ki je preplavila ljudi in živino ter vsepovprek podirala mostove,« odšel posvečevat na Jesenice;³²⁹ poplave so vsekakor bile, podatek o škodi pa zlasti zaradi osebne udeležbe informatorja utegne biti pretiran – bodisi nezavedno zaradi strahu na poti bodisi zavedno, da je s tem povzdignil svoj trud.³³⁰ Pontifikalni protokoli izpričujejo, da je bil ob koncu 16. stoletja ali v prvem desetletju 17. stoletja na Koroškem v Strojni izredni vremenski dogodek, ki je med drugim močno poškodoval tamkajšnjo cerkev sv. Urha.³³¹

ki jih je kot škof opravil (Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 25; o dejavnostih, ki bi v vir spadale, a jih ni popisal, vsaj op. 1370, 1421 in 1435 na str. 400–401, 407–409).

³²⁷ Ibid., str. 185–222. Ker gre za umetnostnozgodovinsko obravnavo, je mogoče, da se v Hrenovih pontifikalnih protokolih skriva še kak vremenski ali klimatski podatek. Eno od možnih mest je denimo pri vpisu, ki govori o posvetitvah v ljubljanski stolnici 19. maja 1625. Za umetnostno zgodovino zanimivo vsebino tega opisa povzema poved »19. maja je Hren v ljubljanski stolni cerkvi posvetil kapelo in oltar mestnega patrona sv. Jurija mučenca, sv. Katarine, device in mučenke, ter angela varuha ljubljanske škofije« (Ibid., str. 221). Na prav tam objavljenem reproduciranem odlomku vira, ki služi kot ilustracija (slika 81), pa desno od tega – ni jasno, ali se opis nanaša na isti dogodek – najdemo besedi »per h̄yemem«. Ta omemba zime bi lahko prinašala novo vremensko ali klimatskozgodovinsko informacijo, možen pa je tudi drugačen kontekst.

³²⁸ Ibid., str. 189 (letnica), 190–191, 192 (letnica), 193. O Braslovčah tudi Baraga, *Arhivska zapuščina*, str. 87.

³²⁹ Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 194 (letnica), 196 (v reprodukciji odlomka vira, priloženi kot ilustracija (slika 15), sta berljivi besedi »inundationibus aquarum«), 401–402. Citat s str. 402.

³³⁰ Tudi umetnostnozgodovinske vsebine v Hrenovih pontifikalnih protokolih niso vedno predstavljene brez olupšav in pretiravanj. Upodobitev podružnične cerkve sv. Florijana blizu Šoštanja v obravnavanih protokolih, delo Hrenovega ilustratorja, ne izkazuje tedanje podobe te cerkve; dodani so ji izmišljeni arhitekturni elementi, značilni za palladijevske novosti (ibid., str. 206, 404–405).

³³¹ Ibid., str. 203 (letnica), 205 – na str. 205: »Uničil je kor (prezbiterij) s streho vred in véliki oltar.« Izredni vremenski dogodek je avtorica poimenovala »vihar« (ibid., str. 205), a bi bil verjetno ustrežnejši izraz nevihta. Vihar je namreč le močan veter, ki povzroča škodo, strela pa je značilnost neviht (prim. *Geografski terminološki slovar*, str. 246, 417; *Meteorološki terminološki slovar*, str. 56, 97; Rakovec, Vrhovec, *Osnove meteorologije*, str. 67, 179). V objavljenem reproduciranem odlomku vira, ki služi kot ilustracija (Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 205, slika 42č), je berljiva beseda »fulmine«, »fulmen« pa pomeni strelo, razen če se je Hren izrazil v prenesenem pomenu (Wiesthaler, *Latinsko-slovenski slovar*, 1999, str. 141–142) ali če gre le za primerjavo in beseda ne označuje neposredno opisanega dogodka. Tudi glede na predstavljeno škodo je malo verjetno, da gre le za posledice močnega vetra. Če je škodo poleg vetra povzročil močan dež, gre za neurje (*Geografski terminološki slovar*, str. 246; *Meteorološki terminološki slovar*, str. 56), najverjetneje pa – zaradi strele – za nevihto.

Leta 1607 je po petih letih strela zopet zadela cerkev sv. Neže na Kumu, pa tudi tamkajšnja cerkev sv. Jošta; v obeh je zanetila požar. V drugi polovici drugega desetletja 17. stoletja ali le malo prej ali pozneje je strela zadela tudi novi zvonik pred kratkim zgrajene cerkve sv. Uršule na Uršlji gori in zahtevala eno človeško življenje. Kot izvemo iz drugih virov, je strela leta 1620 zanetila požar v novi kapeli v Vrbovcu v Savinjski dolini.³³² V Hrenovih pontifikalnih protokolih nadalje izvemo, da je bilo 14. aprila 1619 vsaj na Ižanskem deževno – ljubljanski škof je namreč v »slabe[m] vremenu« posvetil cerkev na Pijavi Gorici.³³³

Kot pri anomalijah, ki označujejo vremenske razmere daljših obdobj, je tudi iz vrzeli v kronološkem zaporedju vremenskih pojavov krajšega trajanja jasno, da Hren ni dokumentiral vseh nenavadnih vremenskih pojavov. Ni pa očitno, da na sezamu ne najdemo niti vseh tistih vremenskih dogodkov, ki so pomembno vplivali na tedanje gospodarstvo. Med beležkami v koledar za leto 1601, ki ga hrani Nadškofijski arhiv Ljubljana v fondu Kapiteljski arhiv Ljubljana in ga ni pisal tedanji ljubljanski škof, smo našli opis za poljedelstvo nadvse neugodnega vremena ob koncu septembra tega leta. 25. septembra 1601 je v treh deželah, med njimi je nedvomno Kranjska in zelo verjetno Štajerska,³³⁴ močno deževalo, v noči s 25. na 26. september je dež prešel v sneg. 26. in 27. septembra je nastopila močna pozeba, ki je marsikje uničila vso ali vsaj večino strniščne ajde, veliko škodo je povzročila tudi na strniščnem prosu.³³⁵ Podatke o opisanem vremenu v obravnavanih Hrenovih koledarjih in podložniških žurnalih iščemo zaman.

Prav tako Hren v gornjegrajski gosposčinski protokol ni zabeležil poplav v Zgornji Savinjski dolini v pozni jeseni leta 1625. V pismu škofu Hrenu, datiranem s 6. decembrom 1625, jih je opisal gornjegrajski odvetnik, ki se je ravno vrnil s terena, jezdil pa je po območju, prizadetem od poplav.³³⁶ Iz pisma izvemo, da je na prehodu iz novembra v december v Zgornji Savinjski dolini po vzpetinah in dolinah

³³² Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 64, 96, 117, 135–136, 200, 218, 368, 408. Navedba ene človeške žrtve na Uršlji gori navaja k sklepu, da tudi podatek o sedmih žrtvah na Kumu leta 1602 ni pretiran.

³³³ Ibid., str. 216.

³³⁴ Precizneje bi jih opredelila natančna analiza številnih krajev, ki jih vir omenja v različnih kontekstih, denimo v zvezi z gospodarstvom in v povezavi s protireformacijo. Kraji na Gorenjskem so med njimi pogosto omenjeni. Vsaj del maja 1601 pa je imetnik koledarja preživel v Gornjem Gradu (NŠAL, KAL, f. 98, koledar 1601). Evidentno dejstvo, da koledar ni Hrenov, ugotavlja vsaj že Baragov popis (*Arhivska zapuščina*, str. 149). To mdr. potrjuje pisava in omenjanje škofa Hrena v tretji osebi.

³³⁵ NŠAL, KAL, f. 98, koledar 1601, september: »Nota bene. [25., 26., 27. 9. – datumi označeni na seznamu dni]. Ist im landt regen gebest in den. 3. lendtern. Als dan vber naht schnee, vnd den 26. 27. ein grosser rayff vnd die hayden alln oder maisten thaÿl genumen, so wol die hirsch so noch gestandten.« Glede na datume in vrsti žita je povsem jasno, da gre za strniščno setev, tj. setev po žetvi ozimnega žita.

³³⁶ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 79, Korespondenca škofov, 1625 XII/6. Vir evidentira Baragov popis (*Arhivska zapuščina*, str. 55). Možno je, da je Hren, namesto da bi v gosposčinski protokol zapisal kratko beležko, shranil to pismo kot vir informacij o dotičnih poplavih. Na hrbtni strani je vsebina pisma naknadno označena kot »De nova pontis nostri obergargensis [sic!] ruina ex inundationibus«, o novi razvalini našega gornjegrajskega mostu, ki so jo povzročile poplave. Pisava utegne biti Hrenova, tudi izražanje v prvi osebi množine je značilno zanj. Proti temu bi govorili napačni črki »-ga-« namesto »-bu-« v pridevniku »gornjegrajski«, a je lapsus verjeten.

ležala snežna odeja, sledilo je deževje.³³⁷ Padavine so vsekakor trajale več dni. Če smemo verjeti izgovoru, ki ga odvetnik navaja kot vzrok za dejstvo, da škof tedaj ni prejel nobene divjadi, so se padavine nadaljevale že dvanajsti dan zapored,³³⁸ stalno je deževalo vsaj na dan in noč pred pisanjem tega pisma.³³⁹ Podatke o škodi, ki so jo povzročile poplave, bomo predstavili v smeri toka Savinje. O Solčavskem ni podatkov; najverjetneje zgolj zato, ker se odvetnik tja pač ni podal in se o škodi na tem območju ni pozanimal. V gornjegrajskem uradu Luče so poplave povzročile veliko škodo, odneslo je vse poti ob Savinji, tudi novo pot proti Vrbovcu.³⁴⁰ V Ljubnem se je podrl novi most in dva jezova; enega od njiju so poplave povsem uničile.³⁴¹ Obširno pa vir opisuje škodo na novem mostu širšega pomena na poti s Kranjskega prek Gornjega Grada proti Šoštanju in Slovenj Gradcu.³⁴² Savinja, ki je zaradi dežja ponoči močno narasla, je spodkopala spodnji mostni opornik in ga premaknila. Spodkopala je tudi pred kratkim pozidani del opornika srednjega mostnega oboka, na tem oporniku je nastala huda razpoka, sesutje je preprečeval železni drog. Po stalnem dežju prejšnjega dne in noči, zaradi katerega je Savinja še bolj narasla kot ob predhodnem pretočnem višku, je reka 6. decembra zjutraj odtrgala večino spodnjega mostnega opornika, tako da se je podrl na novo pozidani

³³⁷ Gornjegrajski odvetnik se namreč pritožuje nad težavno ježo, saj se je konjem lepil na podkve razmočeni sneg, kar je preprečevalo gotov korak: »ich maisten thails denn perg auf vnd ab vnd im regen, denn sich dem roß an denen eysen so hefftig der schnee angefalent, das khein sichrer tritt gewäst, gehen müesen« (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 79, Korespondenca škofov, 1625 XII/6). Pri tem in sledečih citatih iz tega pisma opozarjamo, da je črkovni prepis manj dosleden kot pri drugih virih, ker je pisava zelo kurzivna, pogosto je združevanje in izpuščanje črk.

³³⁸ »Wildtpredt ist durhaus nichts vorhanden, denn man in solhem wetter welhes nunmehr in die 12 tag continuirt nichts bekhumbt« (ibid.). »Solches wetter« kaže razumeti v širšem smislu – kot padavine, ne le kot dež; po tako dolgotrajnem deževju se namreč konju ne bi več lepil razmočen sneg na podkve, ker bi se snežna odeja stalila.

³³⁹ »[V]on dem gestrigen vnd in der vergangen naht stetigen regen /.../« (ibid.).

³⁴⁰ »In der Leýtsh hatt es /.../ gahr vill schaden gethann, vnd alle die steeg an der Sann wie auch denn zu Altenburg der erst neulihen von neuem gemaht worden, hinweg genumen« (ibid.). Poimenovanje Luč se verjetno ne nanaša le na vas, ampak na urad Luče v gornjegrajskem gospostvu. Kartiran obseg gornjegrajskega urada Luče gl. v Gestrin, *Gospodarska in socialna struktura*, karta med str. 480 in 481. Izraz »Steeg« se lahko nanaša tako na pot kot na brv (*Deutsches Wörterbuch* – pomena 1 in 3 gesla »Steg«); ker pa so poplave odnesle tovrstne elemente kulturne krajine ob Savinji, gre najverjetneje za poti.

³⁴¹ »Denen Laufnern hatt es /.../ die prukhen, welhe sÿ maisten thails albereit new gemaht gehabt, wider vnd dem Kollenz wie auh dem Khelio die wüeren vnd sonderlihen dem Kollenz gahr in grundt weg gerießen« (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 79, Korespondenca škofov, 1625 XII/6).

³⁴² V izvlečku vsebine pisma je most sicer označen kot gornjegrajski (gl. op. 336), kar pa se očitno ne nanaša neposredno na trg Gornji Grad, ampak na Gornjegrajsko. Glede na to, da je v kontekstu teh poplav izrecno omenjena nevarnost, ki jo za opornike mostu predstavlja les ipd. plavje, ki ga nosita narasla vodotoka, »dise zweÿ gewaßer« (ibid.), s čimer sta lahko mišljeni le Savinja in Dreta, je most stal nekje pod njunim sotočjem. Tako je bil res na poti med Kranjsko in Šoštanjem, kar o novem mostu omenja vir iz Štajerskega deželne arhiva (Brunner, *Bischof Thomas Chrön*, str. 44). Med podatki o gradnji tega mostu smo iz uporabljenih virov zbrali le tiste, ki vsebujejo neposredne podatke o vremenu. Zastavlja se vprašanje, ali so poplave res nastopile dvakrat kmalu zapored. Lavričeva namreč ugotavlja, da so gornjegrajski most po poplavi obnovili v prvi polovici leta 1625 (Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 143), torej več kot pol leta pred poplavami, ki jih opisuje to pismo.

del srednjega oboka. Narasla reka je odnesla tudi nekaj kamnitih gradnikov zgornjega opornika. Bali so se, da bi nadaljnje poškodbe preplavljenega dela opornika, ki se jih zaradi visokega vodostaja ni dalo spremljati, ob tem, da bi škodo večali še les in drugo plavje, utegnile biti osnova za porušenje spodnjega oboka, ki pa ni bilo ravno verjetno.³⁴³ Gre torej za opis hudourniških poplav,³⁴⁴ ki razmere v več pogledih prikazuje stvarno. Omenjene poplave niso dosegle za to območje izjemnih razsežnosti,³⁴⁵ nedvomno pa je nastala še številna druga škoda, ki je to pismo ne omenja.³⁴⁶ Pomislimo samo na številne potoke, ki se na območju, omenjenem v viru, izlivajo v Savinjo. Ti potoki ob takšnih padavinskih dogodkih zaradi velike erozijske moči, povezane z velikim strmcem, in zaradi akumulacij proda in plavja povzročajo huda razdejanja,³⁴⁷ že pred Hrenovim časom pa so poganjali številna vodna kolesa³⁴⁸ in ob poplavah ogrožali denimo veliko mlinov.

7.3. Manj natančni vremenski podatki in posredne vremenske navedbe v Hrenovih koledarjih in podložniških dnevnikih

Iz koledarske beležke, ki omenja prevoz trupa škofa Tavčarja iz Gradca v Gornji Grad, izvemo, da je bil vodostaj Savinje tedaj sorazmerno visok,³⁴⁹ podatek se

³⁴³ »Die prugkhen aber hab ich also gefunden, das das nähste wasser so vom regen groß in der naht angelofen gewäst, denn grundt an dem vndtrigen pfailer also vndterwaschen, das sich der pfailer darvon gesezt, vnd noch denselben des mittrigen schwipogen eben souil, als heur[?] von neuem darzu gemauert worden, vnd hatt allein noh die eisen stangen zusammen gehalten, aber dennoht vmb ein groß spanen prätt ist er zerschrökhter von einander gestanden, von dem gestrigen vnd in der vergangen naht stettigen regen ist wider das waßer vnd noh größer als nehmstmal angelofen, vnd hatt an heutt gleich als es tag worden vnd man vom rorate khumen ist, denn maisten thail des vndtrigen pfailer weg gerissen, daß also des mitterigen schwipogen, eben das was von neuem dazu gemauert worden eingefallen ist /.../, von dem obigen pfailer hatt es auch etliche stuckh stein herauß geschwemt, vnd ist zubesorgen wenn noch an izo dessen pfailers was mehrers, welches man wegen der größe des waßers nit sehen khann, wirdet zerrißen haben, das als dann noh der vndrige schwipogen /.../ einfallen möhte, vnd nahdem dise zwey gewaßer von holz oder andern richtes[?] herab welches an die pfailer angangen wäre gebracht haben, dennoch ist zu schliesen das es allein an grundt gemangelt habe« (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 79, Korespondenca škofov, 1625 XII/6).

³⁴⁴ Prim. Komac, Natek, Zorn, *Geografski vidiki poplav*, str. 15–17.

³⁴⁵ Prim. npr. opis škode v Zgornji Savinjski dolini ob katastrofalnih poplavah leta 1990 *ibid.*, str. 101.

³⁴⁶ Izrazito je osredotočanje na opis škode na prometni infrastrukturi, znotraj nje pa na pomembnejših poteh in mostovih. Stanovanjske in gospodarske stavbe in kmetijska zemljišča ostajajo neomenjeni. To omogoča sklep, da so bile poškodovane kvečjemu redke stanovanjske stavbe. Odnešena ali z debelimi naplavinami zasuta kmetijska zemljišča so bila morda redka. Manjša razdejanja pa so na kmetijskih zemljiščih verjetna, iz opisa so morda izostala, ker gre za čas izven rastne dobe, zato je bila škoda veliko manjša (prim. grafikon v Komac, Natek, Zorn, *Geografski vidiki poplav*, str. 49).

³⁴⁷ O poplavni nevarnosti teh potokov danes *ibid.*, str. 96–97.

³⁴⁸ Zwitter, *Agrarna zgodovina*.

³⁴⁹ »Jacoben Dervar, so die Leych Herrn Statthalters saligen /.../ durch die groß angeloffne Saan geführt« (ARS, AS 1073, 107 r, november; podčrtal Ž. Z.). Na tem mestu je torej Hren škofa Tavčarja označil le s funkcijo notranjeavstrijskega namestnika, ki jo je opravljal.

nanaša na jesen ali iztekajoče se poletje 1597.³⁵⁰ Visok vodostaj je v tem letnem času lahko bodisi posledica kratkotrajnega, a močnega, bodisi dolgotrajnega deževja.³⁵¹ Navedeni citat iz vira pa dokazuje, da nikakor ni šlo za poplave, saj so Savinjo s Tavčarjevim truplom prebredli. Vodostaj je bil torej višji od običajnega, a je še omogočal bređenje; dejstvo, da je škof to ob izdatku posebej zapisal, nakazuje na to, da je bilo bređenje vendarle komaj še mogoče.

Posredna navedba o tem, da so bile v božičnem času v enem od let poznega 16. stoletja³⁵² v Zgornji Savinjski dolini zmrznjene vsaj stoječe vode, časovno ni natančno opredeljena. Nahaja se v kazenskosočni vsebini Hrenovega gornjegraj-skega gosposčinskega protokola. Blaže Janžič iz Spodnje Rečice je bil namreč obtožen kraje rib izpod ledu 23. in 26. decembra.³⁵³

Gosposčinska protokola omenjata nekaj primerov škode, ki so jo povzročile poplave.³⁵⁴ Žal pa te niso natančno časovno opredeljene. Hrenova navedba iz leta 1627, da so poplave v Zgornji Savinjski dolini pogoste,³⁵⁵ ni ravno pomembna, saj jo je zapisal v kontekstu prizadevanj za gradnjo novega mostu in pravico do pobiranja mostnine za njegovo vzdrževanje.³⁵⁶ Kopičenje vesti o nedatiranih poplavah, ki ga v obravnavanih virih zaznamo na pragu drugega desetletja 17. stoletja, priča, da je tedaj gotovo prišlo do poplav. Poplave Savinje so povzročile hud dolg hube Ovčič, ki ji je bila priključena še bližnja pustota Grvoj; obe ležita ob desnem bregu Savinje med Lučami in Ljubnim. Do trikrat so namreč odnesle mlin, stope in žago.³⁵⁷ Čas poplav ni natančneje opredeljen, vsekakor je prišlo do njih pred nastopom novega gospodarja na Grvojevem, ki je hubo in pustoto prevzel 22. maja 1610. Že ob prevzemu kmetije ga je bremenil dolg zaradi obnove po trojnih poplavah,

³⁵⁰ Škof Janez Tavčar je namreč umrl v štajerskem glavnem mestu 24. avgusta 1597, kjer so vsaj notranje organe tudi pokopali (Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 23, 310); truplo so po balzamiranju prenesli v Gornji Grad (Petrič, *Ljubljanski škof*, str. 15) – pred zadnjo tretjino novembra istega leta, saj si je Hren zabeležil poravnavo vsaj dela transportnih stroškov 21. novembra (ARS, AS 1073, 107 r, november).

³⁵¹ Rohr, *Extreme Naturereignisse*, str. 211–213, 327.

³⁵² Datacijo v leto 1598, ki se zdi na prvi pogled najbolj verjetna, ovira zapis na vrhnjem robu strani, ki se začne s številko 30 in morda pomeni 30. dan v kakem mesecu. Okrajšava, ki sledi, pa ni standardni način krajšanja oznake nobenega od mesecev. Mogoče je, da gre za opis ledu kakšno leto prej (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, str. 109).

³⁵³ Ni jasno, ali je šlo za ribnik ali za vodotok.

³⁵⁴ Omemba »wassersnott« 23. oktobra 1601 kot enega od vzrokov obsežnih dolgov starega gospodarja hube »Pider« v gornjegrajskem uradu Zadretje pa se ne nanaša na kakšno vremensko pogojeno škodo, denimo rečno erozijo ob poplavah. To nam povsem gotovo sporoča kontekst: »vmb grosser schulden willen, zu weliche der alt mann, durch wassersnott, vnd andere khrankheiten gerahten« (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, str. 38) – gre torej za vrsto bolezni, in sicer za zadrževanje vode v mehurju (*Deutsches Wörterbuch*).

³⁵⁵ ARS, AS 1073, 126 r, september.

³⁵⁶ Prim. Brunner, *Bischof Thomas Chrön*, str. 44.

³⁵⁷ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, str. 171: »durh grosse wassergyß in die dreymal hinwegh geflezte mühl stampf, vnd saag.« Lokalizacija s pomočjo vrstnega reda v urbarju iz leta 1602 (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 4, davčni register in urbar gospostva Gornji Grad, 1602, urad Ljubenska gora; pustoto v nasprotju z žurnalom zgolj omenja in ne navaja njenega imena) in *Atlasa Slovenije* (karta 82).

denar si je že izposodil isti mož,³⁵⁸ ki je na omenjeni dan postal gospodar – v času, ko je bil gospodar na Grvojevem njegov sorodnik.³⁵⁹ Na hubi v Čepļah ob vodotoku Dreta vzhodno od Gornjega Grada, kjer je do tedaj gospodaril Jakob Čeplak, je 13. 7. 1612 postal gospodar njegov sin Tomaž. Pri tem izvemo, da je voda tej hubi odnesla obsežne travniške površine. Poplave niso datirane.³⁶⁰ Ob prodaji hube Bukovnik v gornjegrajskem uradu Posavinje 28. januarja 1611 izvemo, da sta bili pripadajoči žagi na vodni pogon uničeni od poplav, te so verjetno krive tudi za popolnoma uničena/e jezova/e.³⁶¹ Škoda, ki so jo povzročile poplave, je eden od vzrokov, zaradi katerih je gospostvo znižalo pristojbino desetega in dvajsetega denariča, ki mu je ob prodaji pripadala. Poplave niso datirane, a je do njih najverjetneje prišlo med decembrom 1609 in januarjem 1611.³⁶² Ob prodaji nekega vrta v gornjegrajskem uradu Zadretje podložniku po imenu Luka Kos (»Kuss«) 27. septembra 1613 izvemo, da je njemu Savinja ob neopredeljenem času pred tem odnesla mlin.³⁶³ Pri menjavi gospodarja »V Kottich« v gornjegrajskem uradu Zadretje je Hren zapisal, da mora gornjegrajsko gospostvo opraviti ogled zaradi škode, ker je Savinja odnesla velik del te posesti.³⁶⁴ Ni jasno, kdaj je do teh poplav prišlo, če pa so z njimi povezani dolgovi iz let 1611–1614, morda leta 1610 ali 1611.

Prihodi jat selilnih kobilic delno izkazujejo vremenske razmere v krajih, od koder so prišle in kjer so se mudile. Ustrezalo jim je zlasti vroče in suho ali vsaj ne prevlažno vreme, v takšnih razmerah so tudi odlagale jajčeca. Niso pa prenašale močnega dežja in mraza. Poleg odsotnosti mraza so na prihod kobilic ključno vplivali tudi vetrovi, ki so določali smer premikanja jat; v naše kraje so jih prinašali denimo severovzhodni vetrovi iz Panonske nižine proti morju. Škoda, ki so jo jate povzročale, je bila neredko velika, a so poročila o njej pogosto pretirana. Kobilice, biblične znanilke apokalipse, so namreč že same dojemali kot katastrofo.³⁶⁵ Hren jih v uporabljenih virih omenja trikrat. Časovni umestitvi historičnih navedb o pustošenju kobilic

³⁵⁸ Posojilo za obnovo je bilo dano »ime«, kar se nanaša na »gedachter Peter Ouzhiza« (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, str. 171).

³⁵⁹ Ibid.

³⁶⁰ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, str. 211: »dß wasser im vill wyßmad hinwekh geflezt.« Kraj smo identificirali s pomočjo urbarja iz leta 1602, ki ga imenuje »Tscheplach« (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 4, davčni register in urbar gospostva Gornji Grad, 1602, urad Tirovsek), oblika v historični topografiji srednjeveških imen še nekoliko bolj odstopa (Blaznik, *Historična topografija, A–M*, str. 123).

³⁶¹ »Durh wassergyb die zwo saagmüllen verderbt, vnd die wyern in grundt zerrissen« (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, str. 195).

³⁶² Ibid. Do prodaje 28. januarja 1611 je namreč minilo šele dobro leto od dogajanja v sklopu prejšnjega postopka prodaje, v sklopu katerega sta 5. decembra 1609 izrecno omenjeni dve k hubi Bukovnik sodeči žagi in še hišni mlin, pri desetem in dvajsetem denariču, torej pristojbini gospostvu od prodaje, pa tedaj še niso predvideli znižanja zaradi vodne škode (ibid., str. 148).

³⁶³ »/.../ Lucas Kuss, welchem die Sään zuuor die müllstatt hinwekh geflezt /.../ (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, 27. 9. 1613).«

³⁶⁴ »ymb des wasserfluß Sään willen so gar vill grundts daselbst hinwekh geflezt hatt«, »ymb dß die Sään ein 3. tail hinwekh geflezt (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, 25. 9. 1615).«

³⁶⁵ Rohr, *Extreme Naturereignisse*, str. 461–465, 490.

leta 1541 in 1544³⁶⁶ sta verjetno pravilni.³⁶⁷ Pogin velikih rojev kobilic pri Kranju in Goričanah ob koncu novembra leta 1611³⁶⁸ pa zelo verjetno izkazuje, da je tedaj nastopil mraz in/ali padavine.³⁶⁹ Na jugu današnje Nemčije je ob koncu oktobra 1611 nastopilo daljše obdobje predvsem jasnega vremena.³⁷⁰ Ker Hren trdi, da so kobilice priletele prek Hrvaške in spodnje Kranjske,³⁷¹ so morda pihali jugovzhodni vetrovi.

Na Črnicu je leta 1607 kamnosek na Hrenovo naročilo postavil nov križ, versko znamenje.³⁷² Že čez tri leta je bilo zaradi vremenskim razmeram neustrezne in slabo kakovostne izdelave potrebno popravilo. Hren je kamnoseku naročil, da mora križ uspešno kljubovati dežju, vetru in snežnim zametom.³⁷³

Pripisovanje odgovornosti za vremensko dogajanje, ki je povzročalo škodo ljudem, denimo točo, neurja, nevihte in pozebe, spada med obtožbe v čarovniških procesih.³⁷⁴ Primeri čarovniških obtožb in procesov, ki jih bomo navedli, glede na kronološki pregled čarovniških procesov na Slovenskem, še niso znani, spadajo pa v čas prvega vala čarovniških procesov, ki je avstrijske dežele zajel ob koncu 16. stoletja, odvijali so se po prvem manjšem višku števila čarovniških procesov na Štajerskem v 80. letih 16. stoletja.³⁷⁵ Ko sta 3. aprila leta 1599 med seboj uradno zamenjala polovični hubi »Jerni Poduejnik« in »Michel Sadnik«, prvi s polovice samotne kmetije Podvejniki v Raduhi nad Lučami, drugi z dela samotne kmetije Zadnjak v Planini nad Ljubnim ob Savinji,³⁷⁶ je Hren zapisal domnevo, da je bil eden od njiju vpleten v čarovništvo, in če se bo domneva izkazala za pravilno, bo

³⁶⁶ O 1541: »Locustae volitarunt« in o 1544: »Volitarunt iterum locustae« (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, zadaj, s. p.).

³⁶⁷ Na podlagi Valvasorja jih omenja Rohr, *Extreme Naturereignisse*, str. 481.

³⁶⁸ »Locustae magnae, armatae, ac galeatae colore, aureo, argenteo et ferreo, ex Turcia advenientes, per Croatiam et Inferiorem Carniolam, prope Görtshach et Crajnbürgum mense novembri, maximis agminibus confidenter perierunt anno 1611« (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, zadaj, s. p.).

³⁶⁹ Kobilice so namreč priletele v naše kraje že pred tem, saj so še povzročile škodo v kmetijstvu (prim. Ogrin, *Climate research*, str. 95).

³⁷⁰ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 135 – anticiklonalno vreme, torej prevladujoče jasno (Rakovec, Vrhovec, *Osnove meteorologije*, str. 200–202).

³⁷¹ Enako smer prihoda kobilic tega leta je zabeležil tudi Valvasor (Ogrin, *Climate research*, str. 95).

³⁷² ARS, AS 1073, 115 r, maj; NŠAL, KAL, f. 98, Hrenov koledar 1607, avgust. Na to vsebino je opozorila že Lavričeva. Postavljanje križev ob cestah je bilo značilno za potridentski čas (Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 58–59, 67, 85, 138, 206).

³⁷³ Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 85, 206; podatke iz koledarjev je dopolnila z drugimi arhivalijami.

³⁷⁴ Rajšp, *Čarovniški procesi*, str. 389, 391; Košir, *Čarovniški procesi*, str. 154, 157, 161.

³⁷⁵ Prim. Košir, *Čarovniški procesi*, str. 160, 186–187, 190–235; iz časa Hrenovega škofovanja so bili znani le trije čarovniški procesi – iz let 1611, 1612 in 1615. Na nujnost poznavanja tega dela me je opozorila dr. Lilijana Žnidaršič Golec, za kar se ji na tem mestu zahvaljujem.

³⁷⁶ Lokalizacija s pomočjo Hrenove navedbe, da gre za kmetijo v uradu Ljubenska gora v gornjegrajskem gospostvu, urbarja iz leta 1601 in ob upoštevanju dejstva, da se je priimek ob takšni selitvi spremenil in se priložil domačemu imenu (prim. Mravljak, *Doneski*, str. 174). Lokalizacijo torej poleg domačih imen potrjuje navedba Mihaela Podvejnika (»Michel Podueinikh«) kot gospodarja polovice hube Podvejniki v omenjenem urbarju (NŠAL, Gornji Grad Ljubljana, f. 1b, urbar Gornjega Grada 1601, urad Luče, s. p.). Sodobna oblika domačih imen je usklajena z *Atlasom Slovenije*, karti 56, 82.

izgubil pravico do hube.³⁷⁷ Leta 1598 je čarovniški proces zadel kmetijo Rastočnik v Ljubenskih Rastkah severno od Ljubnega ob Savinji, mežnarijo podružnične cerkve sv. Nikolaja. Gospodarja so obglavili z mečem,³⁷⁸ žena je morala v skladu s sodbo oditi z ozemlja deželskega sodišča, za sedem otrok so milostno predvideli, da se morajo v enem letu preseliti. Sinu, na katerega se je gospostvo obrnilo, so naložili, da mora 12 porokov jamčiti, da se ni ukvarjal s čarovništvom, sicer se bo moral tako kot mati umakniti iz deželskega sodišča.³⁷⁹ Skoraj hkrati so zaradi obsodbe čarovništva usmrtili še enega moža, ki so ga, pričvrščenega na pranger, do smrti prebičali.³⁸⁰ Povezave med vremenskimi nepravilnostmi in čarovniškimi obtožbami, tipičnimi za del male ledene dobe, so toliko večje, ker so obtožbe prihajale od spodaj, gospodarstvo in zdravje ljudi in živali pa je odvisno od vremena.³⁸¹ Ali je bilo med obtožbami povzročanje slabega vremena, ne vemo, saj vsebine obtožb v nobenem od navedenih primerov ne poznamo. Ostrina kazni procesa proti Rastočniku in »Mazhizi« kaže, da ni šlo zgolj za obtožbo vedeževanja, v opombah dobesedno navedeni nemški izrazi pa dokazujejo, da ni šlo za obtožbo podrejenosti hudiču in letov na srečanja z njim.³⁸² Vremenske obtožbe so bile pri čarovništvu tudi v naših krajih zelo pogoste, a ne edine;³⁸³ vzrok tretjega čarovniškega procesa, ki je naveden v istih Hrenovih virih, ni bil vremenski.³⁸⁴ Vsaj trije čarovniški procesi,

³⁷⁷ »/.../ soll mit zauber stukhen beschryen sein /.../« (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, str. 11). Katerega od njiju je obtožba zadevala, iz tega vira ne moremo ugotoviti, saj sta navedeni obe domači imeni in obe prečrtani; navedba obeh domačih imen je lahko tudi posledica spremembe »priimka« iste osebe ob menjavi domačij. Ali je prišlo do čarovniškega procesa, iz uporabljenega vira ne izvemo.

³⁷⁸ Glede na sodni red za Štajersko iz leta 1574 je bilo obglavljenje omiljena oblika smrtne kazni (Košir, *Čarovniški procesi*, str. 166).

³⁷⁹ ARS, AS 1073, 109 r, december; NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, str. 9; NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, 25. 4. 1616. Leta 1616 je gospostvo istemu sinu na veliko prigovarjanje sosedov oddalo v začasni zakup rojstno hubo, med pogoji, pod katerimi jo je mogel uživati, je bilo tudi, da bo pobožen, pošten, spodoben in časten, ne pa kot oče, ki so ga »zauberey halber«, zaradi čarovništva, usmrtili (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, 25. 4. 1616). Tudi Hrenov koledar za leto 1598 prestopok poimenuje »zauberey« (ARS, AS 1073, 109 r, december).

³⁸⁰ ARS, AS 1073, 109 r. Šlo je Štefana »Mazhiza«. Za proces je bilo verjetno pristojno gornjegrajsko nepriviligirano deželsko sodišče. Usmrnitev ju je namreč z omenjenim Rastočnikom zadela ob podobnem času, enako velja za izrek sodbe v tretjem čarovniškem procesu (gl. spodaj), tudi v koledar si je Hren zabeležil vse tri procese v istem odstavku (ARS, AS 1073, 109 r). Poreklo žrtev drugih dveh čarovniških procesov smo lokalizirali – zanju je bilo pristojno gornjegrajsko deželsko sodišče (*Historischer Atlas*, Blatt 31: Laibach, Blatt 32: Cilli; prim. Košir, *Čarovniški procesi*, str. 166–167: čarovniški procesi, ki so potekali pred gornjegrajskim deželskim sodiščem, še niso bili znani).

³⁸¹ Behringer, *Kulturgeschichte des Klimas*, str. 173–176, 178.

³⁸² Prim. Košir, *Čarovniški procesi*, str. 154–155, 161 – temu bi namreč ustrežal izraz »Hexe«, »Hexerei«.

³⁸³ Ibid., str. 154–155, 157–158, 160–163; Rajšp, *Čarovniški procesi*, str. 389, 391.

³⁸⁴ Iz Hrenovega zapisa o tem, da je na polovici hube Goršek v Primožu pri Ljubnem 25. marca 1599 novi gospodar postal Peter, izvemo, da je bil pred tem gospodar njegov brat Osvald, čigar ženo Potencijo bi zaradi zlih dejanj in brezbožnega čarovništva (»gottlosen zauberstukh«) skoraj zadela usmrnitev z ugotovitvijo. Hudodelstva je po Hrenovih besedah izvajala nad vsakom Petrom in njegovimi otroki. Škof je zapisal, da je dva nečaka ubila, tri pa pohabila. Vendar so

ki smo jih predstavili, pomenijo podvojitev števila znanih čarovniških procesov iz časa Hrenovega škofovanja, omenjeni usmrtni sta edini znani usmrtni zaradi čarovništva v obdobju Hrenovega škofovanja.³⁸⁵

Vreme spada med dejavnike, ki so vplivali na pojav lakote, draginje³⁸⁶ in epidemij. Pri tem je bil zlasti pomemben vremenski vpliv na letino. Bolezni so se lažje širile med slabo prehranjenimi in zato manj odpornimi ljudmi, tudi lakota v mladosti poslabša poznejšo odpornost.³⁸⁷ Mile zime so prispevale k lažjemu širjenju bolezni.³⁸⁸ Hudo lakoto Hren omenja leta 1570 in 1591, pri slednji je posebej poudaril velike prostorske razsežnosti in draginjo, ki je bila v tem letu značilna za Kranjsko.³⁸⁹ Vpliv vremena na pridelek žita je mnogoplasten, odvisen med drugim od žitne vrste, ozimne ali jare setve ipd. Lakoto je lahko povzročilo zlasti več zaporednih let z mrzlo zimo ali zelo dolgotrajno snežno odejo, s pozebo ali deževnim poletjem.³⁹⁰ Pridelek ozimnega žita leta 1625, ki se verjetno nanaša na gornjegrajsko gospostvo, je bil mnogo večji kot leta 1624.³⁹¹ Aprila leta 1606 je Hren prodajo gosposčinskega vinograda utemeljil z njegovo nedonosnostjo v času svojega škofovanja;³⁹² vendar ni jasno, ali je bila ta posledica neugodnih vremenskih razmer.

obtoženko pomilostili, a so se morali z možem in otroki umakniti z mesta gospodarja polovice hube, Potencija je morala zapustiti deželo, sin čevljar je ušel iz zapora, mož je moral zapustiti ozemlje gornjegrajskega deželskega sodišča (ARS, AS 1073, 109 r, december; NŠAL, Gornji Grad Avstrija, žurnal 1598, str. 10).

³⁸⁵ Prim. Košir, *Čarovniški procesi*, str. 193–194.

³⁸⁶ Draginje, ki jo Hren večkrat omenja v dvajsetih letih 17. stoletja, ne povezuje v vseh primerih izrecno s slabimi letinami, leta 1623 denimo poudarja, da gre za posledico vojskovanja (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, leto 1623). Podatkov o draginji zato nismo sistematično zbrali.

³⁸⁷ Behringer, *Kulturgeschichte des Klimas*, str. 146–147. Bolezni nismo spremljali sistematično, ker uporabljeni viri ne dajejo vedno vpogleda v to, koliko ljudi je na območjih, ki jih omenjajo, denimo zbolelo za kugo, v kolikšni meri pa gre predvsem za posamezne primere in splošno razširjen strah pred širitvijo bolezni.

³⁸⁸ Pfister, *Wetternachhersage*, str. 38.

³⁸⁹ O letu 1570: »Fames magna,« o 1591: »Fames magna in toto mundo. Et in Carniola starius frumenti 8 fl 40 kr constitit« (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, zadaj, s. p.). Omenja pa tudi lakoto na Nemškem ob koncu maja 1612. Navaja jo kot vzrok za to, da je v Frankfurt na Majni, kjer so tedaj volilni knezi izbirali novega cesarja, bodoči cesar Matija odšel le z maloštevilnim spremstvom: »Rex Mathias illuc pariter concessit cum paucis, propter famem ibi grassantem (ARS, AS 1073, 116 r, maj).« Podatki o vremenu leta 1611 na ozemlju današnje Nemčije izpričujejo močno ohladičev ob koncu prvega majskega desetdnevja, ki je povzročila pozebo, poletje je bilo vroče in nevihtno, zaključek poletja pa deževen. Prihodnja mrzla in snežena zima pa je poškodovala ozimno žito (Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 135–136).

³⁹⁰ Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 22–23, 45.

³⁹¹ 12. julij 1625: »Quod messis etiam multo copiosior sit ea, quae fuit anni praeteriti« (ARS, AS 1073, 124 r, julij). Da je šlo za ozimno žito, sklepamo na osnovi datuma. Glede na tamkajšnjo notico na seznamu julijskih dni je bil Hren 12. julija v Gornjem Gradu, omemba pa morda še spada med navedbe iz pisma oskrbnika, med katerimi je že pred tem omenjeno gornjegrajsko žito.

³⁹² NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, str. 84.

8. Klimatskozgodovinski pomen obravnavanih virov

Ozemlje današnje Slovenije je kljub majhnosti podnebno močno raznovrstno. Klimatska klasifikacija, ki temelji na modificirani Köppenovi, loči tri podnebne tipe, submediteransko, zmerno celinsko in gorsko podnebje. Ločnice med posameznimi tipi in podtipi v prostoru in času niso konstantne, ampak so se v zgodovini spreminjale.³⁹³ Na podlagi predstavljene analize lokacij, kjer je škof Hren opazoval vreme, se večina podatkov nanaša na ozemlje, katerega podnebje danes spada v podtip podnebja nižjega gorskega sveta v zahodni Sloveniji, ki zajema še velik del zahodne Zgornje Savinjske doline, ter v podtip zmerno celinskega podnebja osrednje Slovenije.³⁹⁴ V delu Hrenovih vremenskih podatkov se kažejo vremenske razmere, značilne za širše območje, del jih je lokalnega pomena,³⁹⁵ kar velja zlasti za nekatere podatke o padavinah, pri katerih v splošnem prihaja do večjih odstopanj na bistveno krajše razdalje kot pri temperaturah.³⁹⁶ Bistveni vzroki za velik klimatskozgodovinski pomen obravnavanih Hrenovih podatkov so: 1. znatna količina vremenskih podatkov iz vira prve roke, ki se nanašajo na obdobje, iz katerega je bilo za ozemlje, na katero se ti podatki nanašajo, doslej znanih le malo zanesljivih vremenskih podatkov,³⁹⁷ 2. so izključno ali skoraj izključno rezultat dela istega opazovalca, kar denimo pomeni sorazmerno enotne kriterije o tem, ali pojav spada med anomalije, vredne zapisa, ali ne,³⁹⁸ 3. celo pri enem od redkih historičnih podatkov je Hren navedel primarni vir, iz katerega je črpal podatek – dnevnik škofa Glušiča.³⁹⁹ Pri njegovih sodobnikih je bilo običajno prevzemanje navedb iz starejših virov, ne da bi označili poreklo podatkov, kar je povzročilo nastanek kompilacij, ki ne morejo biti osnova za znanstveno ukvarjanje s klimatsko zgodovino.⁴⁰⁰

Med podatki dvanajstdnevij je s klimatskega vidika pomembno, da v zgodnjem 17. stoletju padavine iz oblakov v novoletnem času nikakor niso padale le v obliki snega, neredko je tudi deževalo. Kljub pogostemu mrazu tudi vzpon temperatur nad ledišče ni bil redkost. Število dni s padavinami je iz leta v leto močno nihalo. S klimatskega vidika pomembnejša od rezultatov na nereprezentativno število dni omejenih dnevnih vremenskih opazovanj v okviru božične prognoze, ki tudi niso ohranjeni za veliko število zaporednih let, pa je analiza podatkov o anomalijah.

³⁹³ Ogrin, *Podnebni tipi*, str. 40–47.

³⁹⁴ Prim. karto ibid., str. 47; id., *Climate research*, str. 89.

³⁹⁵ Prim. Zwitter, *Podnebne spremembe*, str. 65–66.

³⁹⁶ Pfister, *Wetternachhersage*, str. 33; Glaser, *Klimageschichte Mitteleuropas*, str. 57.

³⁹⁷ Ogrin, *Climate research*, str. 93 – od vremenskih podatkov, ki jih omenjajo analizirani Hrenovi koledarji in gosposkiška protokola, v preglednici navaja le tri: deževno leto 1627, poplave in draginjo 1628, ne pa tudi drugih podatkov o tem letu, ki jih omenja škof, in kobilice leta 1611. Tolmačenje izraza »Oberkrain« kot gorati in hriboviti del Kranjske (»Highland Carniola«; ibid., str. 91–92) ni ustrezno; izraz se v kontekstu tedanje upravne delitve nanaša na četrt Zgornjo Kranjsko (prim. Golec, *Politično-upravna podoba*, str. 112). Enako o »Unterkrain«.

³⁹⁸ Povsem enotni ti kriteriji niso ostajali, odvisni so denimo od Hrenove starosti, zdravstvenega stanja ipd.

³⁹⁹ NŠAL, KAL, f. 98, Hrenov koledar 1600, fol. 1 v, 2 r.

⁴⁰⁰ Pfister, *Wetternachhersage*, str. 35.

Če jih beremo na ustrezen način, delno omogočajo razbrati povprečne klimatske razmere dvajsetih in tridesetih let 17. stoletja na delu slovenskega ozemlja s poudarkom na podnebju nižjega gorskega sveta v zahodni Sloveniji in zmerno celinskem podnebju osrednje Slovenije. Poudarek je na zimskih razmerah. Predstavljamo nekaj opazanj o vremenskih podatkih, ki jih je Hren verjetno zaradi izjemnosti zapisal v uporabljene vire. Sneženje ob koncu oktobra (1622)⁴⁰¹ in obilno sneženje v Zgornji Savinjski dolini sredi novembra (1607), ki ni zajelo le gorskih vrhov, je bilo deležno posebne škofove pozornosti. Med decembrom in marcem je bila snežna odeja s presledki običajen pojav, zato iz virov večinoma izostaja, razen če je njena debelina bistveno odstopala od povprečne – navzgor ali navzdol. Ne le odsotnost snega celo v gorah vso zimo (1616/17⁴⁰²) ali večino zime (1612/13) – že odsotnost snežne odeje do sredine januarja je bila vredna beležke (1618). Ko je na višku zime snežna odeja dosegla višino človeka (januar 1608), je to vzbudilo pozornost; toliko bolj, če je še veter naredil snežne zamete (1613). Vsekakor zapisa vredna sta bila izdatna novozapadla februarjska snežna odeja in mraz, ki sta po dotlej mili zimi povzročila škodo na poljih, v sadovnjakih in v gozdu (1624/25). Na začetku aprila je bila snežna odeja, segajoča do pasu, v Zgornji Savinjski dolini nenavadna (1627). Blizu petih mesecev trajajoče zimske razmere (1613/14) so bistveno odstopale od povprečja. Kar zadeva padavine, je ekstremna suša v vegetacijski dobi poljščin (1540) vzbujala še zanimanje prihodnjih generacij, ki v času Hrenovega škofovanja podobne suše niso doživele. Huda suša aprila in čez sredino maja (1610), ki je nedvomno povzročala skrb glede prihodnje letine, je bila neobičajna. Spomladansko deževje, ki je trajalo več kot mesec in se je zavleklo daleč v maj (1614), je bilo vredno beležke. Ekstremno vlažna in hladna poletja (1628, verjetno tudi 1627) so vsekakor štela med anomalije. Jesensko deževje ni vzbujalo posebne pozornosti, če ni preseglo običajnih okvirov in so nastopile poplave (1612).

Mala ledena doba ima v Srednji Evropi tri skupne značilnosti – občasen pojav ekstremno hladnih in vlažnih poletij posamič ali v skupinah, v času od novembra do marca nižje temperature in manj padavin ter večji obseg alpskih ledenikov.⁴⁰³ Podatki iz analiziranih Hrenovih virov potrjujejo prvo od njih, hkrati je glede na to, da zgodnje 17. stoletje v Srednji Evropi ne spada med viške male ledene dobe,⁴⁰⁴ pričakovano, da škof ni zabeležil veliko takšnih poletij. O drugi in tretji omenjeni značilnosti male ledene dobe v Srednji Evropi pa Hrenovi podatki ne omogočajo trdnih sklepov. Na podlagi zgoraj predstavljenih anomalij sklepamo, da je bilo za zime v času Hrenovega škofovanja, zlasti za podnebje nižjega gorskega sveta zahodne Slovenije, verjetno pa tudi za zmerno celinsko podnebje osrednje Slovenije, značilno pogosto pojavljanje snežne odeje med decembrom in marcem. Debela je bila denimo do nekaj decimetrov, v takšnih gorskih dolinah, kakršna je Zadrebčka z

⁴⁰¹ Ne vemo sicer, kje je škof tedaj bil, a je v tridesetletnem obdobju 1961/62–1990/91 denimo v Gornjem Gradu ob sedmi uri zjutraj sneg prekrival več kot polovico tal v oktobru le en dan leta 1970 (*Klimatografija*, 2000, str. V, 75).

⁴⁰² O zanesljivosti podatka gl. poglavje 7.2.1.

⁴⁰³ Pfister, *Wetternachhersage*, str. 52.

⁴⁰⁴ Zwitter, *Podnebne spremembe*, str. 63.

Gornjim Gradom, ki ne izstopajo po številu dni s snežno odejo,⁴⁰⁵ morda en meter, ne pa meter in pol. Ni bilo nenavadno, če je snežna odeja v ravninah ležala še na začetku aprila, a je bila tedaj tenka. Občasno je število dni s snežno odejo preseglo maksimalno število dni s snežno odejo v obdobju 1961/62–1990/91; to v Gornjem Gradu znaša 113,⁴⁰⁶ v zimi 1613/14 je bilo verjetno do 130 dni. Povprečne pomladi niso bile ne zelo suhe ne zelo vlažne, a je prihajalo do velikih nihanj. Izjemno namočene jeseni niso bile pogoste.

Z dendroklimatološko metodo – na podlagi analiz hrastovega lesa – izdelana rekonstrukcija junijskih padavinskih in temperaturnih razmer na ozemlju jugovzhodne Slovenije že sodi med rekonstrukcije historičnega podnebja tistih delov slovenskega ozemlja, na katere se Hrenovi podatki vsaj deloma nanašajo, in zajema obravnavani čas Hrenovega škofovanja.⁴⁰⁷ Viri, ki smo jih analizirali v tem članku, prispevajo nadaljnji pomemben drobec k poznavanju poteka podnebnih sprememb na Slovenskem, ki jih z uporabo podatkov od drugod tudi ob upoštevanju meteoroloških modelov zaradi lege na stičišču ne moremo zadovoljivo predstaviti. Večina glavnih anomalij, ki jih je v obravnavane vire zabeležil škof Hren, se sicer ujema z ugotovitvami iz Srednje Evrope, zima 1616/17 pa je bila na obravnavanem ozemlju milejša kot ob Donavi na ozemlju današnje Avstrije.

II. Objava virov

Primarni namen edicije virov je njena uporabnost za vremensko in klimatsko zgodovino. Objavljamo dvanajstdnevne vremenske opise in siceršnje neposredne vremenske podatke. Uvode v dvanajstdnevna vremenska opazovanja, ki smo jih že predstavili,⁴⁰⁸ iz edicije izpuščamo, prav tako izpuščamo redke nevremenske podatke, ki so vpisani med dvanajstdnevna vremenska opazovanja. Hrenovim časovnim umestitvam smo pripisali datume. Vire objavljamo v kronološkem vrstnem redu. Podatke o zimah smo uvrstili pod poznejše od dveh let, na kateri se nanašajo. V prvem oklepaju je zapisano leto, za katerega koledar vsebuje tiskane predloge, v drugem oklepaju pa mesto v viru, kjer se zapis nahaja; tudi kjer ga označujemo z mesecem, ta ne pomeni nujno časovne umestitve opisanega pojava, ampak zgolj mesto vpisa v viru. Kjer območje, na katerega se vremenski podatki nanašajo, ni navedeno že v objavljenem odlomku vira, smo objavo opremili s podatki o lokacijah, kjer je škof Hren tedaj bil, če te podatke najdemo v virih in literaturi, predstavljenih v opombi 144. Kratice in krajšave smo razvezali,⁴⁰⁹ pri čemer tega pri ustaljenih okrajšavah nismo posebej označevali. Dopolnila izvirnika smo zapisali v oglatem

⁴⁰⁵ Prim. *Klimatografija*, 2000, karta med str. XXV in I.

⁴⁰⁶ Ta maksimum obdobja 1961/62–1990/91 je bil dosežen v zimi 1962/63 (ibid., str. 75).

⁴⁰⁷ Čufar et al., *Reconstructing dry and wet summers*, str. 607–615.

⁴⁰⁸ Gl. 4. poglavje.

⁴⁰⁹ Pri razvezavi latinskih okrajšav se držimo Cappellijevega slovarja (*Dizionario di abbreviature*).

oklepaju zlasti v primerih besed ali besednih delov, ki v originalih zaradi stopnje ohranjenosti papirja, razmazanega ali propadlega črnila niso berljive ali pa so ohranjeni preskromni fragmenti črk, da bi omogočali enostavno branje; zapise smo dopolnili glede na vsebino in slovnično obliko, ki sledita iz sobesedila. Na velik pomen originalnih ločil za razbiranje vremenskih podatkov smo že opozorili.⁴¹⁰ Pike Hren ni uporabljal le v pomenu končnega ločila, vendar pa ugotavljanje, ali ima vsaka od pik pomen današnje pike, vejice ali niti tega ne, ne bi bilo mogoče, zato pri objavi ohranjamo originalno rabo ločil,⁴¹¹ le vsak dnevni zapis dnevnih vremenskih opazovanj smo zaključili s končno piko, ki je tudi v originalih na tem mestu pogosta, neštevilsko opredelitev datuma pa od sledečega opisa ločili s podpičjem. Raba velike in male začetnice v originalih ni ustaljena, poleg tega razločevanje pri vseh črkah ne bi bilo mogoče. Zato smo veliko začetnico ohranili le pri lastnih imenih oseb in krajev, na začetku povedi pa zaradi omenjene negotovosti le na začetku vpisa vsakega dne. Pri vremenskih podatkih, ki se ne nanašajo na dvanajstdnevna opazovanja, pišemo z veliko začetnico vsak smiseln začetek povedi.

1540

NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, suša 1540, (zadaj, s. p.):
Siccitas magna anno 1540.

1575

Zmanjšana vidnost l. 1575 – gl. 1599.

1597

ARS, AS 1073, 107 r (1597), toča v Podveži, (december):

12. 12.: Jacob Sedelshak ledigt ab, vnd bezallt seine zehent in der Lëutsch dem hab ich auch, weil der schauer aldort geschlagen 3 s[tar] allerleÿ traÿdts nachgesehen, mit 5 fl 20 kr

1598

ARS, AS 1073, 108 r (1598):

1. Vremenska opazovanja v okviru božične prognoze, (prva platnica):

D[ies(?)] --- festo natalis Domi[ni] [usque ad (?) festum] epiphaniae Domini [inclusive (?)] --- [s]udi, sereni, et frigidi.

Lokacija: Beležka »hÿeheer auf Laybach« v povezavi z nakupom primorskega vina je vpisana med dva podatka, datirana z 2. 1. 1598. Dokazuje, da je bil škof vsaj del obravnavanega časa v Ljubljani.⁴¹²

⁴¹⁰ Gl. poglavje 7. 1.

⁴¹¹ Veliko začetnico uporabljamo le za piko na koncu povedi. V primerih, ko ni jasno, ali pika označuje le okrajšavo, ki smo jo razvezali, ali služi tudi kot ločilo, smo jo v objavi obdržali.

⁴¹² ARS, AS 1073, 108 r, januar.

2. Prehod hladne fronte 4. 12. 1598 zvečer, (december):

Abents halbe sechse hats starkh geschniben, vnd doch hell gehimblitz vnd also zwischen schneyben getondert.

Hrenove lokacije ne poznamo, a je verjetno, da gre za pojav širših razsežnosti.

1599

NŠAL, KAL, f. 98, Hrenov koledar 1600, zmanjšana vidnost, 29. 7. 1575 in velika noč 1599, (fol. 1 v, 2 r):

NB: Eodem [vpisano neposredno pod seznamom vremena med sveto nočjo in sv. tremi kralji, ki je vzorno datiran 1599–1600] anno 1575 29. julii. ein grosser rauch in ganzem landt wie ein dikher nebel: sonst ist der himel haytter, vnd der tag hayß gewest. Anno 1599 vmb osstern similiter in Crain. Ist darauf ein grosser erschrecklicher sterb im landt, vnd in Steyer gefolget.

1600

NŠAL, KAL, f. 98, Hrenov koledar 1600:

1. Vremenska opazovanja v okviru božične prognoze 1599–1600, (fol. 1 v):

25. 12.	1. Die heylig Christ nacht vnd der heylig tag; waren trüeb vnd gewülkig, aber warmb vnd gegen den abend außgezogen vnd haytter.
26. 12.	2. Der heylig sankt Stephans tag; früe haytter vnd khaltt: mittag etbas trueb: abends ein wenig geschniben, vnd in der nacht vill baß.
27. 12.	3. Sankt Johans tag; vor mittag sehr geschniben: nach mittag etbas weniger, vnd in der nacht.
28. 12.	4. Heyliger khindl tag; abermall den ganzen tag starkh geschniben.
29. 12.	5. Sancti Thomae Cantuariensis; auch geschniben aber linder.
30. 12.	6.; Trüeb. vnd gar ein wenig schnee morgens: darnach gar schön, khüel vnd haytter, auch die ganze nacht.
31. 12.	7.; Similiter: vmb mittag ein wenig ein schneeben: abents auch gar ein winzigen: sonst. haytter durcheinander.
1. 1.	8. Heylig new jahrs tag; schön vnd khüel morgens, vnd haytter den ganzen tag.
2. 1.	9. In octava sancti Stephani; schön, haytter vnd khüell.
3. 1.	10. In octava sancti Jöannis; similiter.
4. 1.	11. In octava Innocentulorum; trüeb: vmb mittag ein 2. stund geregnet gegen abent sich außgezogen.
5. 1.	12.; Schon, haytter, vnd khüell.

2. Deževna julijska noč 1600, (junij):

3. julii. Nocte intempesta ac pluvia venimus in castrum Zurrissenhaymb /.../.⁴¹³

Lokacija: 1. in 2. 7. je Hren vršil cerkvene opravke na območju Podčetrka, po omenjenem prihodu v Žusem je 4. 7. tam vizitiral.⁴¹⁴

⁴¹³ Najverjetneje gre za nekoliko napačno zapisano obliko kraja Žusem. 4. 7. je namreč vizitiral faro sv. Jakoba v Žusmu (»Sÿessenhaimb«; prim. Blaznik, Mihelič, *Historična topografija*, str. 179, 218).

⁴¹⁴ NŠAL, KAL, f. 98, Hrenov koledar 1600, junij.

1601

ARS, AS 1073, 111 r (1601):

1. Vremenska opazovanja v okviru božične prognoze 1600–1601, (prva platnica):

25. 12.	1. Heýlicher Chrisst tag; durchauß schön, haýtter vnd warmb: vnd die metten hell vnd lyeck biß an tag.
26. 12.	2. Sankt Stephans tag; vor mittag etbas gewülkhig: vnd nach mittach wenig genezt: abents, vnd in der nach starkh geregnet.
27. 12.	3. Sancti Johannis. tag; die ganze nacht starkh geregnet: morgens zimlich: nach mittag genýselt, abents sterkher geregnet vnd also des ganzen tages.
28. 12.	4. Khindlein tag; trüeb, warmb , khottig, vnd etbas khaltlet.
29. 12.	5. Sancti Thomae Cantuariensis; die nacht ganz haytter, morgens schonn khalt. vnd also den ganzen tag.
30. 12.	6. Morgens khallt trüeb, windt vnd schnee durcheinander. also den ganzen tag.
31. 12.	7. Khalt, etbas wintig. gewäet, vnd wenig schnee durcheinander.
1. 1.	8. Heýlicher newjahrstag; morgens khalt, etbas wenig geschniben: also continuirt. aber abents starkh geschniben.
2. 1.	9. Ganzen tag starkh geschniben.
3. 1.	10. Khalt, haýtter: abents sterkher rauch oder nebel vor khelten.
4. 1.	11. Ganzen tags haytter vnd grimmig khalt.
5. 1.	12. In simili.

Lokacije: V koledarju za leto 1600 izvemo, da je Hren 25.–27. 12. pridigal v ljubljanski stolnici in v šentjakovski cerkvi.⁴¹⁵ 29. 12. 1600 pa v koledarju za leto 1601 navaja sežig protestantskih knjig,⁴¹⁶ in sicer v Ljubljani, v okviru dela reformacijske komisije. Ker je to komisijo na Kranjskem vodil škof Hren,⁴¹⁷ je verjetno, da je bil osebno v Ljubljani. Zgolj ugotovitev, da je komisija vršila delo v Ljubljani »še cel januar 1601«⁴¹⁸ ni dovolj precizna, da bi omogočala označevanje dni. Gotovo pa Hren v času teh dnevnih vremenskih opazovanj ni bil v Gornjem Gradu. Tja se je namreč vrnil 1. februarja 1601, potem ko je bil okoli 8 tednov odsoten zaradi verskih komisij.⁴¹⁹

2. Zimske razmere v Kaniži novembra 1601, (november):

Canisiensis fuga, et dispersio christiani exercitus his diebus. proh dolor, contigit, propter nimias nives, frigus et turbinem.

1602

ARS, AS 1073, 112 r (1602):

1. Vremenska opazovanja v okviru božične prognoze 1601–1602, (prva platnica):

⁴¹⁵ Ibid., december. Delno o tem tudi Turk, *Hrenove pridige*, str. 60.

⁴¹⁶ ARS, AS 1073, 111 r, vpis na seznamu dvanajstdnevnih vremenskih opazovanj.

⁴¹⁷ Benedik, *Protireformacija*, str. 132–133.

⁴¹⁸ Ibid., str. 133. Prim. ARS, AS 1073, 111 r, januar: »Dises ganzes monat nacheinander haben die herren reformations commissarien die ganze burgerschafft in specie, oder yeden in particulari examinirt.«

⁴¹⁹ ARS, AS 1073, 111 r, januar.

25. 12.	1. Der heylig Christ tag; trüeb: nit sehr khaltt: vnd zimblich geschriben: abents aufgehört: die metten war auch finster et caetera.
26. 12.	2. Sancti Stephani; morgens haytter: also continuirt nit trýeb, nit haytter. vnd etbas khelpter.
27. 12.	3. Sankt Johannis tag; haytter, clar, vnd khaltt doch zimblicher massen, biß abent den ganzen tag.
28. 12.	4. Sacrosanctorum innocentulorum; haytter vnd sehr khaltt.
29. 12.	5. Sancti Thomae Cantuariensis; haytter. vnd vberauß grimmig khaltt.
30. 12.	6. Dominica; etbas trüeb, wermer, vnd gegen mittag ein wenig schnee geniselt: nach mittag jauchig. vnd warmb, abents von dächern getraýfft: monscheinig, doch trüeb.
31. 12.	7. Sylvestri; ganzen tag schön haytter: vnd nit sehr khaltt.
1. 1.	8. Festum novi anni; hayter, aber warmb, vnd dachtraipfig also den ganzen tag. nachts khelter: vnd monscheinig.
2. 1.	9. 2. Hayter, schön, vnd mehr alß vordern tags khalt.
3. 1.	10. 3. Similiter.
4. 1.	11. 4. Jauchig: wárm: vnd dachtraýpfig: mayssst gegen den abent et caetera.
5. 1.	12. 5. Schön, haytter: doch nit khalt.

Lokacije: 1. 1. 1602 je bil škof v Ljubljani, saj je zabeležil uporabo misala z dekorirano zunanostjo pri šentjakobskih jezuitih. Morda je ostal v Ljubljani tudi v prihodnjih dneh. Gotovo je bil namreč v mestu 6. 1., ko »primitiae Labaci /.../ celebratae in curia episcopali,« nato pa je 10. 1. iz Ljubljane odpotoval v Gornji Grad.⁴²⁰

2. Verjetni vremenski opis januarske noči 1602, (januar):

10. 1. Oberburgum Labaco, nocte intempesta advenimus, commissio negotio reformationis illustri domino Cobenzelio.⁴²¹

1603

ARS, AS 1073, 113 r (1603):

1. Vremenska opazovanja v okviru božične prognoze 1602–1603, (prva platnica):

25. 12.	1. Der heylig Christ tag; die metten schön lyecht: nit sehr khaltt: gegen den morgen ein khleiner schnee biß auf mittag geniselt: hernach trüeb, schön, vnd zimblich warmb.
26. 12.	2. Sankt Stephans tag; schön, hayter, die sohn geschienen, ein zimblihe zeýtt. die nacht lyecht zimblich warmb. vnd trükhen.
27. 12.	3. Sancti Jöannis evangelistae; khalt: trüeb, doch schön gar ein wenig schnee geniselt.
28. 12.	4. Sanctorum bimulorum martyrum; schön, hayter, aber khalt den ganzen tag.
29. 12.	5. Dominica, quae fuit sancti Thomae Cantuariensis; similiter, aber noch khälter.
30. 12.	6. Thomae Cantuariensis; similiter.

⁴²⁰ ARS, AS 1073, 112 r, januar.

⁴²¹ Gre za kranjskega vicedoma Filipa Kobenzla, Hren in Kobenzel sta kmalu nato, v postnem času istega leta, izvajala protireformacijo na spodnjem Kranjskem (Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 188; Benedik, *Protireformacija*, str. 133).

31. 12.	7. Sancti Sylvestri; khalt morgens, trüeb: nach mittag biß abendt gar ein khlainen schnee genÿselt. abents vnd die nacht haytter.
1. 1.	8. In festo novi anni; morgens neblig, grimmig khaltt aber alßbald haytter gegen mittag. schön, die sohn vnd khaltt.
2. 1.	9. Octava sancti Stephani; morgens schön, doch khaltt: also ganzen tag.
3. 1.	10. Octava sancti Jöannis; morgens haytter, khüell vnd schön durchauß.
4. 1.	11. Octava sacrosanctorum bimulorum; similiter per omnia.
5. 1.	12. Dominica quae fuit vigilia epiphaniae; similiter per omnia.

Lokacije: Iz januarskih notic izvemo, da je bil škof Hren 1. 1. v ljubljanski šentjakovski cerkvi, morda je v kranjskem glavnem mestu ostal vse do 7. 1., ko je zabeležil, da se je vrnil v Gornji Grad, izrecno iz Ljubljane.⁴²²

2. Sneženje na povratku iz Gradca februarja 1603, (februar):

Eodem [21. 2. 1603]. Recessi Graetio: veni sero ad Sanctum Joannem prope Haag.⁴²³ Valde ningeat.

1607

NŠAL, KAL, f. 98, Hrenov koledar 1607:

1. Iz Hrenovega zapisa o apostolskem vizitatorju Giovanniju Battisti Salvagu,⁴²⁴ (oktober):

»Pridie vigiliae Omnium sanctorum Labaco discessit ad monasterium cart-husianorum in Freydniz,⁴²⁵ quod visitavit: deinde in Verhnikam et inde in vigilia dicta mane discessit in pluviiis in Adelspergen.⁴²⁶«

2. Sneženje novembra 1607, (november):

14. novembris primae nives et fere dies octo, uti antea pluviae per totidem, continuaverunt: ad altitudinem unius viri ad crucem benedictam in monte Zhernillez. Nota bene. Et tamen triduo postea resolutae intra octiduum evanuerunt. O[mnipotent] Dei magna potentia.

Lokacija: Poleg omembe Črničva dejstvo, da je bil Hren tedaj na Gornjegrajskem, potrjuje gornjegrajski podložniški žurnal, kjer med datumi na začetku vpisov najdemo 8., 9. in 16. november tega leta.⁴²⁷

⁴²² ARS, AS 1073, 113 r, januar.

⁴²³ Tj. St. Johann im Saggautal/Sent-Janž ob severnem vznožju Kozjaka. V bližini sta kraja Oberhaag/Zgornji Osek in Unterhaag/Spodnji Osek. Šent-Janž je bil v Hrenovem času pomembno farno središče, fara je od jožefinskih reform bistveno manjša (Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 639; krajevna imena po *Atlas Slovenije*, karti 9–10). Lokalizacijo potrjuje dejstvo, da je od tam Hren odpotoval v Radlje ob Dravi.

⁴²⁴ Ime smo raje kot po viru, ki ga obravnavamo (ta vizitatorja označuje z nemško obliko imena), prevzeli v italijanščini po Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 402.

⁴²⁵ Bistra.

⁴²⁶ Postojna.

⁴²⁷ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, str. 100–101.

NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, (zadaj, s. p.):
 Permaximae nives, et immemorabiles 1607.⁴²⁸

1608

NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, (str. 103):
 Začetek leta 1608:

Januarius totus nivalis ultra hominis altitudinem nives frequentes et copiosae ceciderunt perdurantes diu usque februiarius⁴²⁹.

1610

ARS, AS 1073, 114 r (1610):

1. Vremenska opazovanja v okviru božične prognoze 1609–1610, (prva platnica):

25. 12.	1. Nox natalis Domini; nubilosa: mane quoque: aer temperatus: ad stillicidia usque tectorum: sic tota dies et vesper.
26. 12.	2. Sancti Stephani; nox nubila: non adeo frigida: mane hora 5. coepit ningere: ventus turbinis: que cessavit in meridie: postea nives usque ad noctem.
27. 12.	3. Sancti Joannis evangelistae; mane serenum: frigus: turbo mixtus nivibus tota die, etiam nocte.
28. 12.	4. Sacrosanctorum bimulorum; mane serenum, at turbo nives involvens giransque gelu acrius: sol meridie: ventus et frigus etiam vespere. qui circa noctem remisit, frigore continuante.
29. 12.	5. Sancti Thomae Cantuariensis; mane, meridies sic vesper subserenus sole nonnihil rutilante: frigus etiam nocte, absque vento tamen et nivibus.
30. 12.	6. Mane frigidum subserenum: meridies sole subrutilans, subnubilo tamen vesper gelidus. purior autem: et ita noctu.
31. 12.	7. Sancti Sylvestri; tota die frigus et serenitas et sol. nonnihil venti in agro tamen Labacense. Vesper tranquillus absque vento: sic no[x].
1. 1.	8. Dies sancti novi anni; mane serenum et frigidum: sol sine ven[to, ⁴³⁰] vesper mitior, cum nebulis: ita et nox.
2. 1.	9. Octava sancti Stephani; mane similiter serenitas cum medioc--- ⁴³¹ : meridie sol rutilans frigore remisso: stillicidium e tect[i]s resolutis nivibus: sic vesper: nox serena. lunaque sublustris.
3. 1.	10. Octava sancti Joannis evangelistae fuit dominica; mane frigidum et serenum, meridies turbida: tota dies respersa glacie: niviculae vespere [et] noctu.
4. 1.	11. Octava sacrosanctorum bimulorum; tota dies turbida: palustris cum stillicidio ventus pluvialis etiam nocte.
5. 1.	12. Vigilia epiphaniae; consimiliter per omnia, etiam nocte.

Lokacije: 31. 12. opis vremena omenja veter na Ljubljanskem polju, zato sklepamo, da je bil škof v Ljubljani. Zapis na seznamu januarskih dni pa dokazuje, da je bil škof vse obravnavane dni tega meseca v Ljubljani.⁴³²

⁴²⁸ Ker nimamo dokazov, da se navedba ne nanaša na november 1607, krajev, kjer se je škof zadrževal v ostalih zimskih delih tega leta nismo iskali.

⁴²⁹ Sklon zadnje besede je posledica dejstva, da je beseda hkrati naslov meseca.

⁴³⁰ Verjetno manjka še ena kratka beseda.

⁴³¹ Požrt papir, a manjka le zaključek besede in kakšna beseda za njo.

⁴³² ARS, AS 1073, 114 r, 1. platnica in seznam januarskih dni.

2. Nevihta 8. 3. 1610, (marec):

Eodem [8. 3. 1610]. Morgens vmb 7 uhr, hatt es starkh geregnet: gehimblizt oder geplizt: getonndert: vnd bald darauf wider geschnÿben etc.

Mane hora 7. tonuit: et pluviae [abstersis (?) nivibus (?) erant (?)]⁴³³.

Lokacija: glede na vpis ob seznam marčevskih dni je bil škof v Gornjem Gradu.⁴³⁴

3. Suša aprila in maja 1610, (maj):

Siccitas magna, nullaeque pluviae toto mense aprili et maio usque ad diem 17. may quae fuit feria secunda in rogationibus coepit et continuet pluere. sit benedictus Deus. beata mater Virgo: et omnes coelites. amen.

Lokacije: Z oznak na seznamu dni aprila sledi, da je bil škof več kot polovico meseca v Ljubljani,⁴³⁵ nenazadnje je v ljubljanski stolnici 4. aprila opravil posvetitev,⁴³⁶ 11. aprila pa pridigal v ljubljanski stolnici.⁴³⁷ Na začetku druge polovice meseca je bil v Gornjem Gradu – najverjetneje en teden. Iz ene v drugo rezidenco je potoval prek Kamnika.⁴³⁸ Med 21. in 23. aprilom njegovo prisotnost v Zgornji Savinjski dolini izpričuje gosposčinski protokol.⁴³⁹ S seznama majskih dni pa sledi, da je velik del, morda ves čas, ko v maju omenja sušo, preživel v Ljubljani, Kamniku in Gornjem Gradu.⁴⁴⁰ V Zgornji Savinjski dolini je 11. in 17. maja vršil tudi patrimonialnosodno dejavnost.⁴⁴¹

1611

ARS, AS 1073, 115 r (1611): Vremenska opazovanja v okviru božične prognoze 1610–1611, (prva platnica):

25. 12.	1. In nocte ac die natalis Domini; schön: haÿtter: monscheinig lÿecht: khalt: etbas windig burja beÿ tag vnd nacht.
26. 12.	2. Sancti Stephani; similiter aber ohne windt: vnd die sohn geschinnen.
27. 12.	3. Sancti Joannis evangelistae; mane turbidum: parvae niveculae: frigus: sol a prandio: vespere nives paulo maiusculae: nox frigida et sublustris.
28. 12.	4. Sacrosanctorum innocentulorum; mane frigidum: dies postea turbida: nox sublustris.
29. 12.	5. Sancti Thomae Cantuariensis; nocte ninxit: mane acre frigus: meridie sol ac tota die serenitas.
30. 12.	6. Dominica infra octavam; tota nox serena ac lucida: mane frigus acerrimum, sic tota die: coelo pomeridiano turbido.

⁴³³ Stlačeno na rob strani s koledarskim seznamom marčevskih dni, delno zmazano črnilo.

⁴³⁴ ARS, AS 1073, 114 r, marec.

⁴³⁵ Ibid., april.

⁴³⁶ Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 201.

⁴³⁷ Turk, *Hrenove pridige*, str. 60.

⁴³⁸ ARS, AS 1073, 114 r, april. Okrajšavo lokacije, kjer se je mudil kratek čas tik preden je prispel v Gornji Grad, bo potrebno še razrešiti.

⁴³⁹ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, str. 165–167.

⁴⁴⁰ ARS, AS 1073, 114 r, maj.

⁴⁴¹ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, str. 168–169.

31. 12.	7. Sancti Sylvestri; nox lucida ac serena: mane mitius paulo: die subnubila ac leni: ita ut tota die nives liquescerent.
1. 1.	8. Novi anni; consimiliter, aura tamen mitiori: tota die stillicidia.
2. 1.	9. Octava sancti Stephani; mane similiter: meridie usque ad vesperam pluviae roris ad instar: nocte humida nives radente.
3. 1.	X. Octava sancti Joannis; aura adhuc mitior ac plane tepida: abrasis nivibus dies splendida, vesper serenus.
4. 1.	XI. Octava bimulorum; pluviae tota nocte ac die in noctem, qua incipiente cessaverunt.
5. 1.	12. Vigilia epiphaniae; nox suda: nebulae mane: aura mitigata: a prandio pluvio lae, tempus udum et nebulosum: per totam diem. sic vespere ac nocte pluviae copiosae.

Lokacije: 24. 12. 1610 je škof prispel v Ljubljano.⁴⁴² 25.–27. 12. je ostal v mestu, saj je vršil bogoslužje v ljubljanskih cerkvah. 31. 12. je posvetil zvon v ljubljanski šentjakobski cerkvi, v Ljubljani je 1. 1. 1611 vršil bogoslužje. 6. 1. je maševal v ljubljanski stolnici,⁴⁴³ naslednji dan je odšel v Gornji Grad.⁴⁴⁴ Ker je opis dejavnosti v času med božičem in sv. tremi kralji nenavadno izčrpen, je verjetno, da je bil tudi na vmesne dni v Ljubljani; o 30. decembru to morda potrjuje plačilo zvona za ljubljanske jezuite.⁴⁴⁵

1612

NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, zima, (zadaj, s. p.):

Rursus hyems aprica, mitis et sine nivibus, usque ad februarium, tam in montanis quam planitie anno 1612.

1613

ARS, AS 1073, 117 r (1613):

1. Vremenska opazovanja v okviru božične prognoze 1612–1613, (prva platnica):

25. 12.	1. Nox sancta natalis Domini; serenissima, tranquilla, temperata, absque vento et nivibus per totam faciem terrae. Sic tota dies sancta, cum nocte insequenti per totum.
26. 12.	2. Sancti Stephani; serena, temperata tranquilla. circa vesperam coelum turbidum: ventus modicus, nonnihil frigidus. nocte serena et temperata.
27. 12.	3. Sancti Joannis evangelistae; coelum turbidum: aura subcalida et nebulosa. a prandio pluvia: ad vespertas cessans: coelo manente turbido per noctem.
28. 12.	4. Sacrosanctorum bimulorum; mane nebulae: postea nubila aura temperata usque ad noctem: deinde coelum serenius, luna splendente.
29. 12.	5. Sancti Thomae Cantuariensis; aura temperata, coelo turbido usque ad horam 8. pomeridianam: post pluviae copiosae ad 1. horam: de caetero nocte sublustrī.
30. 12.	6. Dominica; absque naevo tota dies, sole splendente: aura paula ad frigus intensiore. nox serena: luna splendente.

⁴⁴² ARS, AS 1073, 115 r, januar.

⁴⁴³ ARS, AS 1073, 114 r, december; ARS, AS 1073, 115 r, januar. O posvetitvi vélikega zvona v šentjakobski cerkvi 31. decembra 1610 tudi Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 203.

⁴⁴⁴ ARS, AS 1073, 115 r, januar.

⁴⁴⁵ ARS, AS 1073, 114 r, december.

31. 12.	7. Sancti Sylvestri; dies serena, nonnihil nubila, sole splendente, usque ad noctem qua fuit lunae splendore illustrata.
1. 1.	8. Dies sanctae circumcisionis; mane serenum cum nebulis ac nubibus [sol]e splendente: usque meridiem. postea nubilum. circa vespertas oravit paululum: nocte pluviae.
2. 1.	9. Octava sancti Stephani; mane nubilum cum nebulis: meridies serena clara et sole illustrata usque ad noctem. circa horam 8. pluviae. serenum postea.
3. 1.	10. Octava sancti Jöannis; mane clarum. serenum: lucidumque sic tota dies et nox.
4. 1.	11. Octava bimulorum; sine naevo serenum mane coelum: sic meridies: sic tota dies: et nox insequens.
5. 1.	12. Vigilia epiphaniae; per noctem nivulae: meridie nullae: postea dies sole serena et nocte luna.

Lokacija: Pontifikalni protokoli sporočajo, da je Hren 25. 12. 1612 pridigal v ljubljanski stolnici.⁴⁴⁶ Glede na ohranjeni fragment seznama dni meseca, verjetno januarja, je bil tudi vsaj od 3. do 5. 1. 1613 verjetno v Ljubljani.⁴⁴⁷

2. Opis zime, (februar):

Notabile admodum

Hoc anno mitis admodum et benigna fuit hyems qualis ab immemorabili tempore ulla vix extitit: adeo ut plana montes et convalles non prius, quam in festo sanctae Agathae, hoc est. 3. februarii⁴⁴⁸ anni 1613 primis nivibus cöoperirentur. Bonum annum, cum messe et vindemia fertili atque praestanti augurantur. Postea modicae nivex,⁴⁴⁹ mox zephyro flante resolutae.

Lokacije: Pred marcem 1613 je v Hrenovem koledarju ohranjen fragment seznama dni enega od predhodnjih mesecev, ki dokumentira bivanje v Ljubljani od ok. 3. do ok. 7. v mesecu, sledi pot prek Kamnika na prvi tretjini meseca, morda med Ljubljano in Gornjim Gradom. Iz siceršnjih zapisov je jasno, da je bil škof 6. 2. na sinodi v Gornjem Gradu. Zato je omenjeni fragment verjetno del seznama januarskih dni.⁴⁵⁰ Začetni datumi vpisov v gornjegrajski gospoščinski protokol beležijo škofovo nahajanje v Zgornji Savinjski dolini 24. in 25. 1. ter 8., 11., 14. in 22. 2.⁴⁵¹ Glede na oznake ob seznamu dni marca je skoraj ves mesec preživel v Ljubljani in Gornjem Gradu – okoli prvi dve tretjini verjetno v Ljubljani in malo več kot zadnji teden v Gornjem Gradu. 22. 3. je iz Gornjega Grada plačal za delo v ljubljanski stolnici.⁴⁵²

3. Noč z 20. na 21. april, (april):

Et venimus nocte valde intempesta et periculosa ad sanctum Georgium in Scalis.

⁴⁴⁶ Turk, *Hrenove pridige*, str. 60.

⁴⁴⁷ ARS, AS 1073, 117 r. Več o omenjenem fragmentu dni meseca gl. pod točko 2 tega leta.

⁴⁴⁸ Po Grotefendu pa je dan sv. Agate 5. 2. (Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 32).

⁴⁴⁹ Z drugačno tinto »nivex« popravljeno v »nives«.

⁴⁵⁰ ARS, AS 1073, 117 r, januar–februar.

⁴⁵¹ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, januar–februar 1613.

⁴⁵² ARS, AS 1073, 117 r, marec.

Lokacija: potoval je v Maribor, v igri je odsek do Škal, s seznama aprilskih dni pa je jasno, da je bil pred tem v Gornjem Gradu,⁴⁵³ gre torej za pot iz Gornjega Grada v Škale.

4. NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613: jesen 1612, zima 1612/1613, (uvod v leto 1613):

Notandum fuit serenissima, ap[rica⁴⁵⁴] et optima hyems, qualis ab i[mme] morabili tempore visa vix fuit. Autumno namque iugibus saeviente pluvijis et inundationibus, nullae nives neque in vallibus, neque in montibus, pe[r] universam faciem terrae ceciderunt usque ad festum conversionis sancti Pauli apostoli et ultra. Laus Deo ad fest[um] sanctae Apolloniae.

Lokacije: o zimi 1612/1613 gl. točko 1. Jesen 1612: 7.–10. 10. se je Hren mudil v Podsredi in okolici, 14. in 15. 10. v Pleterjah.⁴⁵⁵ 23. 10. njegovo prisotnost v Zgornji Savinjski dolini izpričuje začetni datum vpisa v gosposčinski protokol.⁴⁵⁶ 18. 11. je bil škof zagotovo v Gornjem Gradu.⁴⁵⁷ Škofovo prisotnost v Zgornji Savinjski dolini nato izpričujeta začetna datuma patrimonialnosodnih vpisov 23. 11. in 14. 12. 1612.⁴⁵⁸

1614

ARS, AS 1073, 118 r (1614):

1. Vremenska opazovanja v okviru božične prognoze 1613–1614, (prva platnica):

25. 12.	1. Nox natalis domini nostri Jesu Christi; serena valde: sine naevo: totaque lunari splendore sublustris: tranquilla. et non adeo frigida (nihil enim in calice gelavit) sic tota dies usque in vesperam.
26. 12.	2. Sancti Stephani; nox nubilosa, luna lucente: mane frigus itidem. meridie: vespere. et sic deinceps.
27. 12.	3. Sancti Joannis evangelistae; nox nubila et lucida: mane serenum sol: ventus modicus [ma]ne: crevit meridie: etiam circa vespertas: et postea cessavit ventus: stillicidiis insequentibus.
28. 12.	4. Bimulorum; nubilosa dies tota: mane nonnihil venti: caeteroquin aura [m]itis: stillicidia tota die: circa vespertas ni[n]xit (modicis pluvijis[]) sub nocte niviculae.
29. 12.	5. Thomae Cantuariensis fuit dominica; quasi a media nocte nives copiosae et continuae: mane quoque usque ad horam secundam pomeridianam: cessarunt nives et coelum factum est serenum: ac lucidum aliquantulum nebulis tectum.
30. 12.	6. Coelum mediocriter nubilum: et ventus nives dispergens tota die. adeo ut praemissis 30. bobus. 120. hominibus: ac 4. equis clitellaribus, ut iter per nives pararent: nos insecuti eos Labacum confectos, cōacti simus redire Oberburgum.

⁴⁵³ ARS, AS 1073, 117 r, april.

⁴⁵⁴ Odtrgano; dopolnjeno glede na vsebino koledarja ARS, AS 1073, 117 r in žurnala 1598 (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, zadaj, s. p.).

⁴⁵⁵ Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 207–209.

⁴⁵⁶ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, str. 214.

⁴⁵⁷ Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 209.

⁴⁵⁸ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, str. 214–215.

31. 12.	7. Sancti Sylvestri; de nocte tota, et nonnihil mane venti nives dissipantes: serenitas, sol: magnum frigus: meridiē: ac tota die. etiam nocte insequente. tamen cum mal[acia] ⁴⁵⁹].
1. 1.	8. Festo novi anni; nox stellis ac luna serena cum vehementi frigore: mane coe[lum] nubilum. mitiusque: meridiē discussa nubila: vesper tranquillus, serenus ac frig[idus]. ⁴⁶⁰

Lokacije: Pri škofu Tomažu je bil od 27. 12. 1613 (namreč od dne sv. Janeza evangelista) do 2. 1. 1614, ko se je vrnil v Ljubljano, na obisku brat Andrej Hren. Verjetno je torej, da sta bila s škofom omenjene dni v Gornjem Gradu. 30. 12. 1613 sta namreč oba s spremstvom krenila iz Gornjega Grada proti Črničcu, da bi šla v Ljubljano, a sta se morala vrniti v Gornji Grad, ker se poti čez prelaz v globokem snegu ni dalo urediti. Upravičeno torej domnevamo, da je škof v snegu v Gornjem Gradu ostal tudi 31. 12. Njegovo bivanje v Gornjem Gradu na začetku januarja izpričuje koledarski seznam januarskih dni.⁴⁶¹ Škofovo prisotnost v Gornjem Gradu 2. 1. 1614 izpričuje tudi patrimonialnosodna dejavnost.⁴⁶² O povratku v Ljubljano gl. točko 3.

2. Obilno sneženje ob koncu decembra 1613, (januar):

Pridie novi anni et antea, fuit adeo nix magna et ventus eam dispergens, ut integra ferme hebdomada [nemo]⁴⁶³] posset montem ultro citroque transire. Labacum ire volentes ad festum (licet infirmo adhuc corpore) praemissis 30. bobus: multis equis, et hominibus rusticanis, ad parandum viam in nivibus: venientes cum Andrea fratre, qui me invisit, ad radicem montis, cum 14. equitibus: cōacti sumus redire Oberburgum. Consimiliter saevierunt venti et nives, in Carniola, in Leytsh, et in montanis in circuitu Oberburgense. ut ne toto octiduo, homines ad invicem convenire: vel sylvestria incolentes, pro lignis accedere possent. Bene vertat Deus omnia.

Lokacije: gl. točko 1.

3. Zima 1613/1614, (zadnja platnica):

Nota bene: Nives primum ad plana ceciderunt 12 novembris 1613. secundae 18. novembris. Et deinceps continuarunt usque post pascha ad dominicam in albis, quasi mensibus V. continuis.

Lokacije: V čas med obema prvima sneženjema sodi 16. 11. 1613, prvi ohranjeni novembrski datum, ki uvaja vpis v gornjegrajski gosposčinski protokol in izpričuje škofovo prisotnost v Zgornji Savinjski dolini. Podatek enakega porekla dokazuje

⁴⁵⁹ Dopolnjeno glede na fragment sledečega a-ja, gesla v Wiesthalerjevem slovarju (Wiesthaler, *Latinsko-slovenski slovar*, 2002, zlasti str. 201) in glede na pomensko ustreznost.

⁴⁶⁰ Od tu dalje je škof podatke dvanajstdnevnega vremenskega opazovanja pisal na ne-ohranjeni list koledarja.

⁴⁶¹ ARS, AS 1073, 118 r, prva platnica, januar.

⁴⁶² NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, december 1613.

⁴⁶³ Zmazano črnilo, dopolnjeno po smislu.

Hrenovo prisotnost na omenjenem območju 22. 11.⁴⁶⁴ 25. 11. je Hren v Gornjem Gradu posvetil oltar,⁴⁶⁵ 2. 12. 1613 je prav tako v Gornjem Gradu sklenil dogovor z umetnikom za novo umetnino za celjske kapucine⁴⁶⁶ in isti dan v Zgornji Savinjski dolini vršil patrimonialnosodno dejavnost.⁴⁶⁷ Da je bil v Gornjem Gradu tudi na prehodu v leto 1614, smo že spoznali. Zapisi na seznama januarskih in februarjskih dni 1614 sporočajo, da je 5. 1. – informacijo potrjuje dodatna notica – prek Kamnika prispel v Ljubljano in tu ostal do začetka februarja, ko se je prek Kamnika vrnil v Gornji Grad; škofovo nahajanje v Ljubljani potrjuje še del drugih januarskih vpisov. Pred sredino februarja je potoval prek Kamnika v Kranj in Goričane.⁴⁶⁸

4. NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613: Zima 1613/1614, (začetek vpisov leta 1614⁴⁶⁹):

Nota. Hyems huius [anni] coepit a festo sanctae Cath[arinae] tunc enim nives ceciderunt et continuarunt iacentes usque ad pascha et ultra. Pluviae postea et frigus usque ad pen[tecosten].

Lokacije: Gl. točko 3. Nato do binkošti, ki so bile 18. 5. 1614,⁴⁷⁰ začetni datum patrimonialnosodnih vpisov izkazujejo Hrenovo prisotnost v Zgornji Savinjski dolini 25., 26. in 28. aprila ter 1., 3., 5., 9., 12., 13. in 16. maja.⁴⁷¹

1617

ARS, AS 1073, 120 r (1617):

1. Vremenska opazovanja v okviru božične prognoze 1616–1617, (prva platnica):

25. 12.	1. Nox natalis domini nostri Jesu Christi; luna usque in mane resplendente sublustris ac serena tota: frigida tamen. et absque ullo vento: sic ipsa dies sancta: mitigato nonnihil frigore, ad stillicidia tectorum vesper nubilus: et nox similiter. ventus nullus.
26. 12.	2. Sancti Stephani; nubes et caligo per noctem et pluviae. vehementius mane et die tota, in noctem. cessarunt circa. 9. horam noctis: quae fuit sublustris et nubila.
27. 12.	3. Sancti Joannis; mane serenum, caligine respersum, apparente tamen coelo: mitigato frigore, postea serena dies: et nox sublustris, absque naevo. et aura temperata ac mitis ad stuporem usque.
28. 12.	4. Innocentulorum; tota dies nubila. et lutosa. nox pariter, et sine vento.
29. 12.	5. Sancti Thomae; nubila, aura leni, sine glacie, aut vento. post prandium sol ad horam. iterumque nubes et aura mitis.
30. 12.	6. Dominica infra octavam; serena omnia.

⁴⁶⁴ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, november.

⁴⁶⁵ Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 210. O ohranjenem osnutku gornjegrajske pridige s tega dne Turk, *Hrenove pridige*, str. 44–45.

⁴⁶⁶ ARS, AS 1073, 117 r, april.

⁴⁶⁷ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, december 1613.

⁴⁶⁸ ARS, AS 1073, 118 r, prva platnica, januar, februar. Z navedbo se ujema Turkova omemba Hrenovega opravljanja bogoslužja v Kranju na pepelnično sredo 1614 (Turk, *Hrenove pridige*, str. 44–45, 58); pepelnična sredo je bila leta 1614 12. februarja (Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 35, 160–161, 220).

⁴⁶⁹ Gre za Hrenov pripis, zapisan z drobno pisavo pravokotno na prvotno besedilo.

⁴⁷⁰ Prim. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 160, 161, 220.

⁴⁷¹ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, april, maj 1614.

31. 12.	7. Sancti Sylvestri; serena dies mane: dehinc nubila: ab hora prima pomeridiana sol. deinceps nubes et caligo.
1. 1.	8. Circumcisio Domini; tota dies nubila et ad nives respiciens usque in noctem sine ullo vento: mediocriter frigida. et hoc Oberburgi.
2. 1.	9. Octava sancti Stephani; mane serenitas toto coelo: sol resplenduit: et sic duravit.
3. 1.	10. Octava sancti Joannis; pariformiter.
4. 1.	11. Octava Innocentulorum; adhuc serenius coelum magis: nox tamen fuit nonnullis conspersa nubeculis ac modico vento.
5. 1.	12. Vigilia epiphaniae; plus ultra serenior per omnia, ac sole collustrata[.] serenitas et amoenitas hyemis anni huius stupenda[e] absque nivibus p[lu]viis et ventis usque.

Lokacije: Na podlagi lokativa »Labaci« levo nad opisom dnevnega vremena privzemamo, da je bil Hren vsaj 25. 12. 1616 v Ljubljani. Na seznam dvanajstdnevja je škof 1. 1. 1617 zapisal, da je tedaj prispel v Gornji Grad.⁴⁷² O 3. do 5. 1. gl. op. 155 v šestem poglavju. Ker je Gornji Grad blizu Vrbovca, hkrati pa se podroben opis potovanja začne s 3. 1., sklepamo, da je bil Hren 2. 1. 1617 verjetno v Gornjem Gradu. Gotovo pa je bil tam del 3. 1. Gornjegrajski gosposčinski protokol namreč na ta dan beleži opravljanje patrimonialnosodne dejavnosti pred odhodom v Gradec.⁴⁷³ Potovanje, ki ga izpričujejo koledarske navedbe in se je začelo 3. 1., se torej ni začelo zjutraj; s tem se ujema navedba, da je Hren prvi dan prenočil v bližnjem Vrbovcu.⁴⁷⁴

2. NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598: Zima (začetek, s. p.):

Anno 1617⁴⁷⁵ hyems sine nivibus fuit. campis montibusque apricis. non sine miraculo. Ver autem pluvium et aquis abundans mistis nivibus.

Lokacije: Začetni datumi vpisov v gornjegrajski gosposčinski protokol dokazujejo škofovo prisotnost v Zgornji Savinjski dolini 14., 15. in 17. 11. 1616. Hrenovo prisotnost v Ljubljani vsaj del dni med koncem novembra in sredino decembra izpričuje dejstvo, da se je v kranjskem glavnem mestu tedaj mudil nadvojvoda Ferdinand, ki so ga v škofijskih prostorih pogostili. Nahajanje v Zgornji Savinjski dolini 22. 12. pa zopet izpričuje začetni datum vpisa v gornjegrajski gosposčinski protokol.⁴⁷⁶ Pri lokacijah dvanajstdnevja na prehodu iz leta 1616 v novo leto smo spoznali, da je škof vsaj božič preživel v Ljubljani, na začetku leta 1617 pa je za kratek čas prispel v Gornji Grad. Pot iz Gornjega Grada v Radlje ob Dravi, na katero se je škof podal 3. 1. 1617, je bila že del poti v Gradec, kamor je Hren

⁴⁷² ARS, AS 1073, 120 r, prva platnica.

⁴⁷³ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, konec leta 1616.

⁴⁷⁴ ARS, AS 1073, 120 r, januar.

⁴⁷⁵ Letnica ni izpisana povsem razločno; gl. op. k Tabeli 4.

⁴⁷⁶ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, november, december 1616.

prispel 8. 1.⁴⁷⁷ V Gradcu je preživel vsaj večino januarja in februarja.⁴⁷⁸ 6. 3. pa je z nadvojvodovim dovoljenjem odšel iz Gradca in 10. 3. prispel v Gornji Grad.⁴⁷⁹ 13. in 14. 3. prisotnost v Zgornji Savinjski dolini izkazuje začetna datuma vpisov v gornjegrajski gosposčinski protokol.⁴⁸⁰ 22. 3. je prispel v Ljubljano.⁴⁸¹ 6. 4. je posvečeval v Ljubljani, 9. 4. na Gorenjskem na Jesenicah.⁴⁸² 11. 4. je prenočil v Goričanah in tam ostal še 12. 4. O 16. 4. pravi, da je prisostvoval pogrebu v ljubljanski stolnici, 17. 4. pa je odšel iz Ljubljane.⁴⁸³ Nato prisotnost v Zgornji Savinjski dolini dokazujejo začetni datumi vpisov v gosposčinski protokol 28. in 29. 4. ter 4., 6. in 8. 5.⁴⁸⁴ 11. 5. je posvečeval pri sv. Martinu pri Kranju.⁴⁸⁵ Škofovo prisotnost v Zgornji Savinjski dolini izkazuje začetni datum vpisa v gosposčinski protokol 17. 5. 1617.⁴⁸⁶ Nato pa je 25. 5., na dan sv. rešnjega telesa, v Gornjem Gradu vodil slovesno bogoslužje.⁴⁸⁷ 30. 5. je zlatovezec iz Berlina še prišel »ad nos Oberburgum«, isti dan je Hren odšel v bližnji Vrbovec in tam prenočil. 31. 5. je še posvečeval v Vrbovcu,⁴⁸⁸ potem pa za dober teden odšel v toplice v Topolšico nad Šoštanjem. 8. 6. je od tam odšel v Slovenj Gradec, nato pa prek Radelj in Wildona 11. 6. prispel v Gradec.⁴⁸⁹ Lokacije smo iskali do sredine junija.

⁴⁷⁷ Gosposčinske opravke 3. januarja 1617 je namreč vršil »antequam Graetium proficeremur« (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, januar 1617), o poti in prihodu v Gradec ARS, AS 1073, 120 r, januar. Že februarja 1603 smo spoznali primer Hrenove poti med štajersko prestolnico in ozmeljem današnje Slovenije prek Radelj ob Dravi, tedaj v drugo smer (ARS, AS 1073, 113 r, februar).

⁴⁷⁸ Poleg navedbe iz gosposčinskega protokola, ki smo jo ravnokar spoznali, bivanje v Gradcu januarja 1617 potrjuje dejstvo, da je 10. januarja odpravil iz Gradca domov konje in služabnike, isti dan navaja, da je bil v graški dvorni kapeli in v farni cerkvi, 21. januarja pa je plačal zlatarju »alhÿe«, v prisotnosti graškega mestnega pisarja (ARS, AS 1073, 120 r, januar). O 6. februarju 1617 bi smeli zapisati, da je bil na sinodi v Gornjem Gradu (Kolar, *Sinode škofa Hrena*, str. 444), po drugi strani pa je v gornjegrajski gosposčinski protokol zapisal, da vanj februarja ni vpisoval, ker je bil v Gradcu (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, februar 1617); mogoče je, da se je vrnil le za čas sinode, ko ni vršil patrimonialnosodne dejavnosti.

⁴⁷⁹ ARS, AS 1073, 120 r, marec. Glagol »appello« ima lahko tako pomen odhoda kot prihoda (Wiesthaler, *Latinsko-slovenski slovar*, 1993, str. 275–276), zapis »Oberburgum appulimus foelicer« najbrž poudarja srečen prihod. Isti glagol je Hren uporabil pri Ljubljani 22. 3. 1617.

⁴⁸⁰ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, marec 1617.

⁴⁸¹ ARS, AS 1073, 120 r, marec. Gl. op. 479 pri objavi virov.

⁴⁸² Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 215. O Jesenicah 9. 4. tudi ARS, AS 1073, 120 r, april.

⁴⁸³ ARS, AS 1073, 120 r, april.

⁴⁸⁴ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, april, maj 1617.

⁴⁸⁵ Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 215–216. O tem, da je bil 11. 5. 1617 škof Hren pri Kranju tudi Turk, *Hrenove pridige*, str. 60 in ARS, AS 1073, 120 r, maj.

⁴⁸⁶ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, maj 1617.

⁴⁸⁷ ARS, AS 1073, 120 r, maj. Razlaga, da gre za sv. rešnje telo, v Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, str. 58, 95, 152–153, 220.

⁴⁸⁸ ARS, AS 1073, 120 r, maj; o 31. 5. 1617 tudi Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 407 in o zlatovezcu str. 123.

⁴⁸⁹ ARS, AS 1073, 120 r, maj, junij. Lokalizacija toplic po Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 141.

1618⁴⁹⁰

NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, zima, (začetek vpisov l. 1618):

Nota bene: Usque ad 16. januarii nullae nives. nec in montibus visae sed aprica ---⁴⁹¹.

Lokacija: Škof je zabeležil odhod v Ljubljano 28. 11. 1617.⁴⁹² Patrimonialnosodna dejavnost izkazuje, da je bil Hren 16. 1. 1618 v Gornjem Gradu. Tam pa je bil tudi vsaj del iztekajočega se leta 1617, kot izpričujeta začetna datuma vpisov v gosposčinski protokol 24. 11. in 28. 12.⁴⁹³

1621

ARS, AS 1073, 122 r (1620): Vremenska opazovanja v okviru božične prognoze 1620–1621, (december):

25. 12.	1. Nox natalis Domini; ventosa ac nubila auras mitis ita ut nives auferrentur penitus. sic dies tota nonnihil serenior cum vento tamen.
26. 12.	2. Sancti Stephani; cessavit ventus vehemens nocte praecedenti. in qua circa diluculum roravit. dies nubila: aurasque mitis. sic tota die et nocte.
27. 12.	3. In festo sancti Jöannis evangelistae; similiter. etiam nocte.
28. 12.	4. Festo Bimulorum; dies serenior parum. a prandio sol inter nebulas. luna resplendente inter halonem. nox nubila.
29. 12.	5. Sancti Thomae Cantuariensis; a mane usque in noctem pluviae: cessarunt nocte.
30. 12.	6. Coelum nubilum. sine pluviis. serena spondens. usque ad noctem.
31. 12.	7. Sancti Sylvestri; mane nubilum, turbidum, ac pluviosum parum cessarunt. iterumque coeperunt pluviae. sic tota die.
1. 1.	8. Circumcisionis Domini; similiter turbidum coelum ac nebulosum. mane etiam nivulae mixtae. aura mitis. cum stillicidiis et sic dies tota. cum nocte pariter.
2. 1.	9. Octava sancti Stephani; mane nubilum absque vento et pluviis. aura ac frigore intensiori. circa horam octavam nivulae pluviis mixtae. sic post meridiem. usque ad noctem.
3. 1.	X. Octava sancti Jöannis; mane turbidum uti nox nubila. nivulae instar milii volantes. intensius paulo frigus. usque ad vespas. cessarunt post. coelo nonnihil clariore.
4. 1.	XI. Octava bimulorum; iterum nivulae. coelum turbidum: et frigus paulo amplius. tota die. et nocte.
5. 1.	XII. Vigilia epiphaniae; nox serenata. sic mane. sol. etiam meridie. ac dies tota. frigida autem.

⁴⁹⁰ V naslovu, ki uvaja to leto, je Hren pomotoma zapisal letnico 1608 (»MDCIIX«), a je zaradi kronološkega reda vira edina možnost, da gre za leto 1618.

⁴⁹¹ Uničen papir. Kratka stlačena beseda se najbrž začenja z »o«.

⁴⁹² ARS, AS 1073, 121 r, avgust.

⁴⁹³ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, november, december 1616, januar 1617.

Lokacije: Glede na seznam decembrskih dni je bil škof vsaj 25. in 26. 12. 1620 v Gornjem Gradu, 28. in 29. 12. pa v Slovenj Gradcu.⁴⁹⁴ S tem se ujema zapis, da je 26. 12. 1620 v Gornjem Gradu prejel davek Rudeneka.⁴⁹⁵ O januarju 1621 je v gornjegrajski podložniški žurnal zapisal, da ga je preživel v Gradcu,⁴⁹⁶ vendar pa je zapis presplošen, da bi mogli na tej osnovi trditi, da je bil tam že vse začetne dni v mesecu.

1622

ARS, AS 1073, 123 r (1622):

1. Vremenska opazovanja v okviru božične prognoze 1621–1622, (fol. 1 r in prva platnica):

25. 12.	1. Nox sancta; serena, lunosaeque tota et frigida valde. mane sic. meridie remisso frigore austro flante. tota dies. usque ad vesperam nubilosa.
26. 12.	2. Sancti Stephani; noctu ninxit. mane turbidum ac frigidum. mox nives usque ad noctem et horam coenae. nox postea sublustris.
27. 12.	3. Sancti Jöannis; tota die coelum turbidum ac nubilum, sine nivibus tamen ac frigore remissiori: sic nox.
28. 12.	4. Sacrosanctorum bimulorum; nubila dies tota. vespere ventus nives dispergens, frigus intensius. nox serena luna lucente: nivulae.
29. 12.	5. Sancti Thomae; mane serenum ac frigidum. nebulae. a prandio coelum nubilum ac frigidum. sine nivibus. usque ad noctem.
30. 12.	6. Mane nives. turbo frigidus, dispergens nives. meridie vehementius ninxit. minus circa vesperam. turbine continuo.
31. 12.	7. Sancti Sylvestri; tota dies turbida. cum frigore acri et nivibus. sic nocte. ventus dispergens nives.
1. 1.	8. Novi anni; nox serena et frigida. sic mane. nives interdiu et turbo frigidus. solis parum. nox serena et frigida.
2. 1.	9. Octava sancti Stephani; circa diluculum nivulae. mane frigidum valde serenum. nonnihil solare. rursus nubilum, absque nivibus tota nocte.
3. 1.	X. Octava sancti Jöannis; mane turbidum et nivulae. sic ad vesperam. frigus autem ingens ad calicis congelationem. sero fulgura. pluviae. et quasi tonitrua [mi]raque æris dispositio: nives in nocte.
4. 1.	11. Octava bimulorum; turbo: nives [vi]as implentes: frigus validum: a prandio nives. etiam tota nocte.
5. 1.	12. Vigilia epiphaniae; mane nives validae et frigus mitius hesterno. a prandio cessarunt: caelum nubilum caligine sensim remittente. nox serena: dies sancta serenior. cum sole. ac frigore mitigato.

Lokacije: glede na uvodno tabelo januarskih dni je bil Hren na vse januarske dni z opazovanji v okviru božične prognoze v Ljubljani.⁴⁹⁷

2. Vreme 25. 1. 1622, (januar):

Dies sancti Pauli fuit mane aliquantulum inclarescens. caeterum tota nubila: sed sine vento et tranquilla.

⁴⁹⁴ ARS, AS 1073, 122 r, december. Okrajšava vmesne lokacije pri 27. 12. ostaja nerazrešena.

⁴⁹⁵ Ibid., november.

⁴⁹⁶ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, leto 1621.

⁴⁹⁷ ARS, AS 1073, 123 r, januar.

Lokacija: na uvodnem seznamu januarskih dni je označeno, da je mišljen 25. 1. in da je bil Hren tedaj v Gornjem Gradu.⁴⁹⁸

3. Vreme na pust 1622, (januar):

Nota bene: Dies bacchanaliorum clara et serena.

Lokacija: glede na uvodni seznam februarjskih dni je bil Hren morda še v Gornjem Gradu.⁴⁹⁹

4. Prvi sneg, (oktober):

Nota bene. 23. octobris. primae nives ceciderunt. 27. octobris: mane secundae.

1625

ARS, AS 1073, 124 r (1625):

1. Vremenska opazovanja v okviru božične prognoze 1624–1625, (fol. 1 r):

25. 12.	1. Nox natalis Domini; a matutinis, tota luna illustris sed ventosa. die sancta serena, et pariter ventis exercita.
26. 12.	2. Sancti Stephani; tota nox vehementer ventis agitata: dies serena: sole illustrata, nubibus inspersa. mitis aura et calida, sicut die praecedente. vespere cessarunt venti.
27. 12.	3. Sancti Joannis; tota nox serena: sublustris. et a ventis quietas: mane similiter. sol: a prandio nubilum coelum. aura mitis. nox nubila et sublustris.
28. 12.	4. Sacrosanctorum bimulorum; mane pluvium ac turbidum. meridies ad horam sole illustris. vesper pluvius ac nubilus. ita nox.
29. 12.	5. Dominica. sancti Thomae Cantuariensis; mane pluviae. caligo, nives. sic tota die. etiam noctu.
30. 12.	6. Mane turbidum: caliginosum, instar pluviae. nives dissolutae. sic dies tota. vesper similiter et nox nubila.
31. 12.	7. Sancti Sylvestri; mane sudum. nives defluxae: serenatio coeli. meridie.
1. 1.	8. Novi anni; tota dies et nox ad serenationem.
2. 1.	9. Octava sancti Stephani; lucida. serena. sole illustris. frigida.
3. 1.	X. Octava sancti Joannis evangelistae; frigida. turbida. caliginosa, nivalis.
4. 1.	XI. Octava bimulorum; mane nivicae: frigus mitigatum: tota dies turbida.
5. 1.	XII. Mane nubilum: meridies serenus cum sole: posterum tempus iterum nubilum frigore remisso.

Lokacije: vpisi na uvodni seznam januarskih dni razkrivajo, da je bil škof vse tiste januarske dni, ko je vršil vremenska opazovanja v okviru božične prognoze, v Gornjem Gradu.⁵⁰⁰

2. Potovanje v dežju, 12. 1. 1625, (januar):

12. 1.: Oberburgo in pluviis discessimus in Stajn et sequenti mane Labacum pervenimus.

3. NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613:

Zima 1624/1625, (str. 226):

⁴⁹⁸ Ibid., januar.

⁴⁹⁹ Ibid., februar.

⁵⁰⁰ ARS, AS 1073, 124 r, januar.

Notabile: Ab ipso hyemis exordio tempus placidum, venum ac peramoenum, absque frigore ac nivibus in planitie, montanis ac vallibus fuit (raro exemplo ac memoria senum) perduravitque usque ad finem februarii, et quasi initium ipsius quadragesimae. Tunc enim copiosae ac profundae ceciderunt [naknadni vstavek: nives], quasi ad altitudinem virilis pectoris. [Naknadni vstavek:] Et frigus fuit ingens quod plurimum nocuit arboribus etiam frugibus ac fructibus universis.

Lokacije: Hrenovo prisotnost v Zgornji Savinjski dolini izpričujejo začetni datumi vpisov v gosposčinski protokol 12., 13. in 29. 11. ter 1., 14. in 23. 12.⁵⁰¹ Glede na koledarske vpise dni, ki uvajajo posamezne mesece, je bil škof prvo tretjino januarja v Gornjem Gradu, ostali dve tretjini pa v Ljubljani. To potrjuje izrecni zapis, da je 12. 1. odšel iz Gornjega Grada v Kamnik in 13. 1. zjutraj prispel v Ljubljano, kjer je bil zagotovo tudi 14. 1. Dejstvo, da je 2. februarja blagoslovil sveče in vršil bogoslužje v ljubljanski jezuitski cerkvi, izkazuje, da je bil v kranjskem glavnem mestu tudi na začetku februarja. Tedaj je zopet odšel v Gornji Grad, kjer je nato preživel vsaj dve tretjini meseca.⁵⁰² V gornjegrajskem gosposčinskem protokolu je odsotnost vpisov januarja in februarja 1625 utemeljil z bivanjem v Ljubljani in pogostimi zdravstvenimi težavami.⁵⁰³

1626

ARS, AS 1073, 125 r (1626):

1. Vremenska opazovanja v okviru božične prognoze 1625–1626, (prva platnica):

25. 12.	1. Nox natalis Domini nostri Jesu Christi; serena: sine vento et luna[e] [splend] ore: stellata tamen miti frigore: sic dies sancta omnimode: sole amoena. terra nivibus operta adhuc antea.
26. 12.	2. Sancti Stephani; prout heri per omnia. adhuc leniori frigore.
27. 12.	3. Sancti Joannis; nox obscura stellans tamen et serena: etiam mane: sol. ventus circa horam. IX. invaluit postea: coelum nubilosum: stillicidia tectorum: et [nivi]um soluti[o.] sic vesper: et nox ipsa.
28. 12.	4. Sacrosanctorum bimulorum; diluculum a ventis silens: mane nubilum penitus: aura [len]is cum stillidio: sic meridies: vespere noctuque pluviae copiosae.
29. 12.	5. Sancti Thomae Cantuariensis; nox quasi in pluviis tota: circa diluculum nives: post cesserunt. coelo tamen nubo: sic meridie, vespere, nocte tota.
30. 12.	6. Diluculum. sicut nox, nebulosum mox serenatum circa meridiem: sic vesper: nocte stellis chorusca, mitique frigore.
31. 12.	7. Sancti Sylvestri; tota dies pulchra soleque amoena: terra glaciata frigore: sine vento: nox autem stellis conspicua.
1. 1.	8. Circumcisionis Domini; mane serenum: acriori multo frigore. soleque splendente: sic meridies: usque ad noctem.
2. 1.	9. Octava sancti Stephani; nubila: a prandio breves niviculae: cesserunt vespere: absque vento. sic nox.
3. 1.	10. Octava sancti Joannis; aliquantulum nubilosa: sublustris sole, ac semiserena: sine vento: cum frigore mediocri, tota die. et nocte.

⁵⁰¹ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, november, december 1624.

⁵⁰² ARS, AS 1073, 124 r, januar, februar. Navidezno neskladje med uvodnim seznamom februarjskih dni, ki kot datum prihoda v Gornji Grad označuje 5. februar, in sledečim vpisom, da je škof 3. februarja iz Ljubljane odšel v Gornji Grad, morda pomeni, da se je na poti še kje ustavil, denimo v Kamniku.

⁵⁰³ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, januar, februar 1625.

4. 1.	11. Octava bimulorum; similiter: meridie sol splenduit usque vesperam: venti nulli: frigus lene: sic nocte.
5. 1.	12. Vigilia epiphaniae; nox luna lucente serena tota, absque ventis: sic [m]ane, frigore tamen magis intenso: caeteroquin dies tota illu[stra]batur sole, pulchra sane ac tranquilla.
	Laus Deo, eiusque matri Mariae virgini.

Lokacije: Glede na seznam januarskih dni je Hren prvih pet dni novega leta preživel v Gornjem Gradu. Verjetno je bil tam tudi 29. decembra 1625. Iz nadaljnje notice namreč izvemo, da je tedaj prispel »alheero« na delo mizar Hannß Specht, ki mu je Hren 4. januarja, ko torej s seznama januarskih dni sledi, da je bil v Gornjem Gradu, plačal 10 gld.⁵⁰⁴

1627

ARS, AS 1073, 126 r (1627)

1. Vremenska opazovanja v okviru božične prognoze 1626–1627, (prva platnica):

25. 12.	1. Natalis Domini; serena: luna sublustris: nonnihil ventosa sed praevallescente borea, frigida: sic tota die sequens deinceps.
26. 12.	2. Sancti Stephani; nox serena: frugida: fulgente luna: mane intensiore frigore, gelantibus. aquis: sic ad mediam noctem. hinc aliquid mutatio.
27. 12.	3. Sancti Jöannis; nox dimidia ac tota dies nubilosa: nivulae sparsae: dies frigida. dies ad nives fundendas componenda. nocte ninxit.
28. 12.	4. Sacrosanctorum bimulorum; mane turbidum. caliginosum: nives copiosae: post meridiem cessantes: serenitas: solaris lux: frigore mitigato usque in noc[tem].
29. 12.	5. Sancti Thomae Cantuariensis; nox serena et lunae illustrata luce: mane nubilum meridie, ac vespere. sine nivibus ac vento. aura mitiori. sic nox.
30. 12.	6. Mane nubilum, parum frigore intensiori: meridie ad quadrantem honore nivulae: frigus temperatum: sine vento. caligo in montibus incubans tota nocte.
31. 12.	7. Sancti Sylvestri; simili modo. nox illustris tamen. mane auctum frigore. s[ic] meridie: et tota die. etiam vespere. nox serena et lustrali. frigus mitigatum.
1. 1.	8. Novi anni; nox nubila ac lucida tota: circa diluculum ventus continuans resolvens nives: meridie sol et serenitas: vento semper flante contra[r]i[a]nte ⁵⁰⁵ . sic tota die.
2. 1.	9. Octava sancti Stephani; sic nocte: mane, ac meridie favonio nives. repellente ad amussim: coelo nubilo ad serenitatem. mane. 7. hora pluviae postea tota die aura turbida. nox ventosa.
3. 1.	X. Octava sancti Joannis; mane venti: pluviae: nives resolutae: vesper serenatus: nox itidem. luna splendente.
4. 1.	XI. Octava bimulorum; nox lucida: sine vento: mane etiam: sole splendente. a meridie senior ær: tanquam sol vernus. aprica terra et montibus in circuitu.
5. 1.	XII. Vigilia epiphaniae; nox subillustris: nonnihil vento respersa: mane serenum et solaribus rad[i]is amoenum: aura mitis: terra desiccans meridies sic ad vesperam.

⁵⁰⁴ ARS, AS 1073, 125 r, januar; Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 152.

⁵⁰⁵ Dopolnjeno glede na pomen in v skladu z Wiesthaler, *Latinsko-slovenski slovar*, 1995, str. 202.

Lokacije: Iz dvanajstdnevnega opisa vremena izvemo, da je bil škof na božič 1626 v Gornjem Gradu.⁵⁰⁶ Na seznamu decembrskih dni v koledarju za leto 1626 preberemo, da je bil tam v času vseh decembrskih opazovanj.⁵⁰⁷ S seznama januar-skih dni koledarja za leto 1627 sledi, da je Hren v Gornjem Gradu preživel tudi vse obravnavane januarske dni. S prenočevanjem v Gornjem Gradu se lepo ujema tudi zapis o »megli«, ki je ležala po gorah v noči s 30. na 31. december 1626,⁵⁰⁸ ki kaže na to, da se je škof mudil v eni od alpskih dolin ali kotlin.

2. Sneg aprila, (april):

Nota memorabiliter

Den 2. 4. 6. aprilis gar sehr grosser schnee biß auf die gürttel hinauf (vnd grösser) gefallen. Nostra detenti valetudine adversa, Oberburgi sacra pontificalia, id est sacrorum oleorum: fontis baptismalis: ordinationes ac consecrationes: etiam die sanctae paschae, licet cum difficultatibus tamen, Deo cōadiuvante, peregrimus.

Lokacija: Glede na vsebino odlomka in zapis na seznam aprilskih dni je bil Hren v Gornjem Gradu.⁵⁰⁹

3. Dež 12. 7., (julij):

XII. julii. fuit festum sacrosanctorum Hermachorae et Fortunati patronorum iterum pontificavimus. Laus Deo. Fuerunt pluviae copiosae.

Lokacija: Vpis na seznam julijskih dni dokazuje, da je bil škof tedaj v Gornjem Gradu.⁵¹⁰

4. Komisija ocenjuje potrebnost gradnje mostu čez Savinjo in pobiranja mostnine,⁵¹¹ (september):

30. septembris 1627 advenerunt huc domini commissarii caesarei /.../ pro ponte super Saunum fluvium construen[d⁵¹²]o (ne scilicet perniciose ac frequenti inundatione plurimi, uti factum est saepissime, perirent aut submergerentur) locum ut oculis viderent ipsi, et si his continuis imbribus, vera proposuimus facto experirentur, et indagarent sedulo. 1. octobris. In pluviis ipsis lustrav[erunt], et comperta veraque intellexerunt /.../ d[ominus] cancellarius ad vesperam reversus. narravit praedicta omnia: pontem asseruit pernecessarium: et suam operam spondit.

5. NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613: toča na Solčavskem 1627?, (str. 248):

⁵⁰⁶ ARS, AS 1073, 126 r, 1. platnica in januar.

⁵⁰⁷ ARS, AS 1073, 125 r, december.

⁵⁰⁸ ARS, AS 1073, 126 r, 1. platnica in januar.

⁵⁰⁹ Ibid., april.

⁵¹⁰ Ibid., julij.

⁵¹¹ Prim. Brunner, *Bischof Thomas Chrön*, str. 44; Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 386.

⁵¹² Mesto je slabo berljivo, tako ga je transkribiral Dimitz, *Historische Notizen*, str. 109.

Gospodstvo se strinja s prodajo tretjine samotne kmetije Ramšak na Solčavskem
»/.../ vmb armuet, vnd willen, das i[me?] ---⁵¹³ jahrs der schawer alles erschla-
gen.«

1628

ARS, AS 1073, 126 r (1627): Vremenska opazovanja v okviru božične pro-
gnoze 1627–1628, (december):

25. 12.	1. Nox natalis domini nostri Jesu Christi; tota serena, luna refulgens ab hora: secunda noctis caligo cepit, et duravit die tota die.
26. 12.	2. Dies sancti Stephani; similiter diu noctuque plena nebula crassissima.
27. 12.	3. Sancti Jōannis evangelistae; tota die ac nocte crassae nebulae: circa horam vesperarum parum discussae, non plene tamen. sole fulgente pauxillum. rursus caligo.
28. 12.	4. Sacrosanctorum bimulorum; caligo sublata: nubibus coelo cōoperto: mane valde rubicundo: pluviolae parumper. nox nubila sine pluviis.
29. 12.	5. Sancti Thomae Cantuariensis; dies nubila impluvia. vesper et nox vento[sa].
30. 12.	6. Dominica infra octavam; serena, sole fulgida, sine vento ac frigore. tota dies: etiam nox subsequens.
31. 12.	7. Sancti Sylvestri; mane: meridies: ac vesper totus solis fulgore ac serenitate clarens: frigore intensiori. sic nox.
1. 1.	8. Novus annus; mane parum nebulae: nubesque his discussis, sol. frigore, ut heri, asperiore: tota dies serena: noxque stellata.
2. 1.	9. Octava sancti Stephani; serena, sole fulgida, sine vento tot[a] una cum nocte.
3. 1.	10. Octava sancti Joannis apostoli; mane clarum, serenumque gelu acrius: sol toto die: nox quoque serena.
4. 1.	11. Octava bimulorum; multo hesterno serenius: sol: frigus acerbior: dies pulchra per totum et tranquilla.
5. 1.	12. Vigilia epiphaniae; nox serena: mane quoque solis fulgore clarum: frigore adhuc intensiore.

Lokacija: iz sumarnega zapisa v gornjegrajski gosposčinski protokol izvemo, da je bil Hren od 1. novembra 1627 do 6. februarja 1628 v Ljubljani. Ker sta na-
tanko opredeljena prvi in zadnji dan,⁵¹⁴ je navedba natančnejša od večine splošnih
oznak, zato jo privzemamo kot verjetno.

1629

NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613: opis leta 1628 (in 1627?),⁵¹⁵
(str. 253):

Annus ---⁵¹⁶ (toto quasi pra---⁵¹⁷ et inundationibus grassante tantum, ut vinde-
miae paululum ante festum sancti Martini, uvis valde immaturis, ac musto admodum

⁵¹³ Zapis je stlačen na rob lista, ta del papirja se ni ohranil.

⁵¹⁴ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, uvod v leto 1628.

⁵¹⁵ Besedilo je zapisano v uvod v leto 1629. Da se nanaša na leto 1628, dokazuje tako vsebina kot oblika. Vpisi leta 1628 pa se zaradi Hrenovih zdravstvenih težav in različnih opravkov nehajo kmalu: »Hoc anno propter seniam: adversam valetudinem nostram: et occupationes varias vacant tot menses (NŠAL, Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1613, str. 252), zato je logično, da je bistveno o vremenu tega leta povzel v uvodu v novo leto.

⁵¹⁶ Uničen papir.

⁵¹⁷ Uničen papir.

acescente, multis laboribus et colonis ingemiscantibus excurrerent: magna praevia agrorum infertilitate ac penuria annonae) iam tandem meliori aurae atque æeris intemperie, foeliciter init. Prosperet hunc Iesus, virgo Maria simul 1629.

III. Seznam virov in literature

Arhivski viri

ARS = Arhiv Republike Slovenije

AS 1073, Zbirka rokopisov, 106 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1597), 107 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1597), 108 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1598), 109 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1598), 110 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1599), 111 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1601), 112 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1602), 113 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1603), 114 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1610), 115 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1611), 116 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1611), 117 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1613), 118 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1614), 119 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1615), 120 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1617), 121 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1617), 122 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1620), 123 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1622), 124 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1625), 125 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1626), 126 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1627).

AS 748, Gospostvo Krumperk, 124 – Miscellanea, 35 – Historica : Važnejše beležke iz Hrenovih koledarjev 1597, s. d.

NŠAL = Nadškofijski arhiv Ljubljana

Gornji Grad Avstrija, f. 4, davčni register in urbar gospostva Gornji Grad, 1602.

Gornji Grad Avstrija, f. 17, žurnal 1598, žurnal 1613.

Gornji Grad Avstrija, f. 79, korespondenca škofov, 1624 IV/28, 1625 XII/6.

Gornji Grad Avstrija, f. 140, patronat, personalije, dohodki, 1601 V/7.

Gornji Grad Ljubljana, f. 1b, urbar Gornjega Grada 1601.

Kapiteljski arhiv Ljubljana (=KAL), f. 98, Hrenov koledar 1600, Hrenov koledar 1607, koledar za l. 1601.

StLA = Steiermärkisches Landesarchiv, Graz

Archive der staatlichen Hoheitsverwaltung, Das Archiv der innerösterreichischen Hofkammer, IÖ. Hofkammer Repertorium 1579.

Archive der Gerichtsbehörden, Das alte Landrecht, Sch. 800, Stift Oberburg, Brückenbau über die Save betreffend 1624.

ZAC = Zgodovinski arhiv Celje

Katastrske mape : kopije ŠDA Gradec, k. o. Primož pri Ljubnem.

Objavljeni viri

Dimitz, A., 1862. *Historische Notizen aus den im Museal-Archiv aufbewahrten Kalendern des Bischofes Th. Chrön*. Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain, März und April, str. 17–30; November, str. 87–90; December, str. 99–109.

Literatura

- Adamček, J., 1980. *Dugi rat 1593-1606*. Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture. Zagreb, Školska knjiga, str. 122.
- Alexandre, P., 1987. *Le climat en Europe au moyen age : contribution à l'histoire des variations climatiques de 1000 à 1425, d'après les sources narratives de l'Europe occidentale*. Paris, Éditions de l'École des hautes études en sciences sociales, 827 str.
- Atlas Slovenije*. 2005. 4., posodobljena izd. 1: 50.000. Ljubljana, Mladinska knjiga, 487 str.
- Baraga, F., 1997. *Arhivska zapuščina škofa Tomaža Hrena*. Acta ecclesiastica Sloveniae, 19, str. 7–169.
- Baš, F., 1938. *Doneski k zgodovini Gornjegrajskega : I. Gornjegrajsko na prehodu iz XVIII. v XIX. stoletje*. Časopis za zgodovino in narodopisje, 33, 1, str. 1–16.
- Behringer, W., 2009. *Kulturgeschichte des Klimas*. 4., durchgesehene Aufl. München, C. Beck, 352 str.
- Benedik, M., 1991. *Protireformacija in katoliška obnova*. Zgodovina Cerkve na Slovenskem. Celje, Mohorjeva družba, str. 113–152.
- Benedik, M., 1991. *Seznam škofov na slovenskih tleh (in iz tistih škofij, ki so bile povezane z življenjem Cerkve na Slovenskem)*. Zgodovina Cerkve na Slovenskem. Celje, Mohorjeva družba, str. 423–432.
- Blaznik, P., 1986, 1988. *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*. 1 : A–M, 2 : N–Ž. Maribor, Obzorja, 574 str., 575 str.
- Blaznik, P., Mihelič, D., 1989. *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500 : seznam oblik krajevnih imen v srednjeveških virih*. Maribor, Obzorja, 220 str.
- Brunner, W., 1997. *Bischof Thomas Chrön nach Dokumenten des Steiermärkischen Landesarchivs*. Hrenov simpozij v Rimu. Celje, Mohorjeva družba, str. 23–46.
- Camuffo, D., 1987. *Freezing of the Venetian lagoon since the 9th century A.D. in comparison [sic] to the climate of Western Europe and England*. Climatic change, 10, str. 43–66.
- Cappelli, A., 1967. *Dizionario di abbreviature latine ed italiane*. 6. corredata ed. Milano, Ulrico Hoepli, 531 str.
- Čufar, K., De Luis, M., Eckstein, D., Kajfež-Bogataj, L., 2008. *Reconstructing dry and wet summers in SE Slovenia from oak tree-ring series*. International Journal of Biometeorology, 52, str. 607–615.
- Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*. URL: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/> (citirano junij-september 2012).
- Dobrovolný, P., Moberg, A., Brázdil, R., Pfister, C., Glaser, R., Wilson, R., van Engelen, A., Limanówka, D., Kiss, A., Haličková, M., Macková, J., Riemann, D., Luterbacher, J., Böhm, R., 2010. *Monthly, seasonal and annual temperature reconstructions for Central Europe derived from documentary evidence and instrumental records since AD 1500*. Climatic change, 101, 1-2, str. 69–107.
- Državna topografska karta Republike Slovenije 1:25.000*. 74 : Luče. 1998. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Geodetska uprava RS.
- Geografski terminološki slovar*. 2005. Ljubljana, ZRC, ZRC SAZU, 451 str.

- Gestrin, F., 1952-1953. *Gospodarska in socialna struktura gornjegradske posesti po urbarju leta 1426*. Zgodovinski časopis, 6-7, str. 473-514.
- Glaser, R., 2001. *Klimageschichte Mitteleuropas : 1000 Jahre Wetter, Klima, Katastrophen*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 227 str.
- Golec, B., 2011. *Politično-upravna podoba v 16. in 17. stol. Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana, Nova revija, str. 112-113.
- Golec, B., 2012. *Dve Valvasorjevi hiši v Krškem – napačna in prava (I. del)*. Arhivi, 35, 1, str. 33-63.
- Grafenauer, B., 1962. *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana, DZS, 482 str.
- Grotefend, H., 1960. *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*. 10., erweiterte Aufl. Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 224 str.
- Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer. I. Abteilung : Die Landgerichtskarte*. 1:200.000. Wien, Adolf Holzhausens Nachf.
- Janisch, J. A., 1878. *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen*. I. Bd. : A-K. Graz, Leykam Josefsthall, 812 str.
- Just, T., 2004. *Grundherrschaftsprotokolle. Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert)*. Wien, München, Oldenbourg, str. 443-448.
- Klimatografija Slovenije : količina padavin : obdobje 1961-1990*. 1995. Ljubljana, Hidrometeorološki zavod RS, 366 str.
- Klimatografija Slovenije : število dni s snežno odejo 1961-1999*. 2000. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Hidrometeorološki zavod, 390 str.
- Kolar, B., 1997. *Sinode škofa Hrena : predstavitev Hrenovih sinod*. Acta ecclesiastica Sloveniae, 19, str. 443-451.
- Komac, B., Natek, K., Zorn, M., 2008. *Geografski vidiki poplav v Sloveniji*. Ljubljana, ZRC, ZRC SAZU, 180 str.
- Košir, M., 1995. *Čarovniški procesi na Slovenskem. Čarovnice : predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah*. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče, str. 153-260.
- Landsteiner, E., 2004. *Zehentdaten und Zehentregister. Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert)*. Wien, München, Oldenbourg, str. 540-560.
- Lavrič, A., 1988. *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti*. Ljubljana, SAZU, 461 str.
- Met Office : Climate averages*. URL: <http://www.metoffice.gov.uk/climate/uk/averages/> (citirano novembra 2012).
- Meteorološki terminološki slovar*. 1990. Ljubljana, SAZU, Društvo meteorologov Slovenije, 125 str.
- Meze, D., 1960. *Nekaj o hribovskih kmetijah v Gornji Savinjski dolini*. Geografski vestnik, 32, str. 157-173.
- Mravljak, J., 1932. *Doneski k zgodovini kmetijstva v Dravski dolini v XVII. stoletju*. Časopis za zgodovino in narodopisje, 27, str. 171-190.
- Narodni muzej Slovenije : zgodovina muzeja*. URL: http://www.nms.si/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=26&Itemid=44&lang=sl (citirano septembra 2012).
- Ogrin, D., 1996. *Podnebni tipi v Sloveniji*. Geografski vestnik, 68, str. 39-56.
- Ogrin, D., 2012. *Climate research on Slovenian territory in pre-instrumental period : weather and climate in the 17th century*. Geografski vestnik, 84, 1, str. 87-97.
- Osnovna državna karta. Mozirje 6*. 1972. 1:10.000. Beograd, Zvezna geodetska uprava SFRJ.
- Petrič, F., 1992. *Ljubljanski škof Janez Tavčar*. Bogoslovni vestnik, 52, 1-2, str. 9-16.

- Petrič, F., 1997. *Življenjska pot Tomaža Hrena (1560-1630). Hrenov simpozij v Rimu*. Celje, Mohorjeva družba, str. 77–88.
- Petrič, H., 2005. *Koprivnica u 17. stoljeću : okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu*. Samobor, Meridijani, 346 str.
- Pfister, C., 1999. *Wetternachhersage : 500 Jahre Klimavariationen und Naturkatastrophen*. Bern, Stuttgart, Wien, Paul Haupt, 304 str.
- Pfister, C., Brázdil, R., Glaser, R., Bokwa, A., Holawe, F., Limanowka, D., Kotyza, O., Munzar, J., Rácz, L., Strömmer, E., Schwarz-Zanetti, G., 1999. *Daily weather observations in sixteenth-century Europe. Climatic variability in sixteenth-century Europe and its social dimension*. Dordrecht, Boston, London, Kluwer academic publishers, str. 111–150.
- Pfister, P., Schwarz-Zanetti, G., Wegmann, M., 1996. *Winter severity in Europe : the fourteenth century*. Climatic Change, 34, str. 91–108.
- Radics, P., 1898. *Ljubljanski knezoškof Tomaž Hren na Spodnještajerskem : spomenica k 300-letnici njegovega imenovanja lj. škofom 18. vinotoka 1597. leta*. Ilustrovani narodni koledar, 10, str. 103–119.
- Rajšp, V., 1988. *Čarovniški procesi na Slovenskem*. Zgodovinski časopis, 42, 3, str. 389–397.
- Rakovec, J., Vrhovec, T., 2000. *Osnove meteorologije za naravoslovce in tehnike*. 2., popravljena izd. Ljubljana, Društvo matematikov, fizikov in astronomov Slovenije, 329 str.
- Ribnikar, P., 1982. *Zemljiški kataster kot vir za zgodovino*. Zgodovinski časopis, 36, 4, str. 321–337.
- Rohr, C., 2007. *Extreme Naturereignisse im Ostalpenraum : Naturerfahrung im Spätmittelalter und am Beginn der Neuzeit*. Köln, Weimar, Wien, Böhlau, 640 str.
- Sitar, M., 2007. *Zapuščina ljubljanskega škofa Žiga Krištofa Herbersteina (1644–1716) v benediktinskem samostanu sv. Petra v Perugii*. Arhivi, 30, 1, str. 97–109.
- Slovenija : pokrajine in ljudje*. 1998. Ljubljana, Mladinska knjiga, 735 str.
- Strömmer, E., 1993. *Studien zur Klimageschichte Österreichs in der frühen Neuzeit : die Quellen des Stiftsarchives Klosterneuburg : Diplomarbeit*. Wien, Universität Wien, 1993, 287 str.
- Turk, J., 1928. *Tomaž Hren*. Bogoslovni vestnik, 8, str. 1–30.
- Turk, J., 1938. *Hrenove pridige : de concionibus Thomae Hren, episcopi Labacensis 1597–1630*. Bogoslovni vestnik, 18, str. 40–73.
- USNO Eclipse Portal*. URL: http://astro.ukho.gov.uk/eclbin/query_usno.cgi (citirano septembra 2012).
- Verbič, M., 1960. *Krumperski arhiv 1864 [naknadno korigirano s svinčnikom] – 1891*. [Arhivski popis]. Ljubljana, [Državni arhiv Ljudske republike Slovenije], 119 str.
- Wiesthaler, F., 1993–2007. *Latinsko-slovenski slovar*. Ljubljana, Kres.
- Winiwarter, V., Knoll, M., 2007. *Umweltgeschichte : eine Einführung*. Köln, Weimar, Wien, Böhlau, 368 str.
- Zwitter, Ž., 2012. *Podnebne spremembe na Slovenskem v zadnjem tisočletju*⁵¹⁸. Geografija v šoli, 21, 1-2, str. 61–71.
- Zwitter, Ž., 2013. *Agrarna zgodovina podložnikov dveh gospostev med Podjuno in Menino v 16. in 17. stoletju*. [Zbornik referatov simpozija *Gospodarska in družbena zgodovina med retrospektivo in perspektivo*, SAZU, 14.–16. 11. 2012 – v pripravi].

⁵¹⁸ Podnebne spremembe na Slovenskem in v sosedstvu od visokega srednjega veka do sredine 19. stoletja.

SUMMARY

History of Weather and Climate in Calendars and Manorial Minutes of Tomaž Hren, Bishop of Ljubljana (1597–1630)

Žiga Zwitter

Preserved to this day, original calendars with hand-written notes by Tomaž Hren, bishop of Ljubljana, describe daily weather conditions for much more than a hundred days. Most of them refer to the weather observations for the Christmas prognosis taken mostly on the twelve days between Christmas and Epiphany. Almost entirely preserved are the sets of data referring to the observations in the following years: 1599–1600, 1600–1601, 1601–1602, 1602–1603, 1609–1610, 1610–1611, 1612–1613, 1613–1614, 1616–1617, 1620–1621, 1621–1622, 1624–1625, 1625–1626, 1626–1627, and 1627–1628. Since August Dimitz's publication of Hren's calendar notices is highly problematic in several aspects, one being that Dimitz almost entirely omitted the data on weather conditions, archival sources have been analysed in their integrity for the purpose of this paper. Analysis of a wide range of expressions used by Hren to describe various weather conditions has enabled the conversion of his data referring to observations for Christmas prognoses into symbols. Examined in this manner, the symbols show not only that the number of days with precipitation strongly varied from year to year but also that the precipitation was not exclusively in the form of snow but also rain and, although rarely, a combination of rain and snow. Equally diverse was the temperature range. For example, the transitions from 1601 to 1602 and from 1626 to 1627 were very mild while those from 1602 to 1603 and from 1621 to 1622 were very cold.

Hren also recorded extensive data on weather conditions in longer periods of time, particularly in wintertime in the calendars and in both volumes of his manorial minutes from Gornji Grad. Most of the preserved data refers to the second and the third decade of the 17th century. The most significant is the information describing the weather during the period of Hren's office as Bishop of Ljubljana. He describes the snowy winter in the beginning of 1608; the mild winter days of 1612/13; the long and snowy winter of 1613/14; the mild winter weather of 1616/17; the winter of 1617/18 when snow cover came very late; the mild weather through most of 1624/25, which was followed by an extremely cold spell; the dry period of April and of most of May 1610; the rainy April and more than a half of May 1614; the rainy spring 1617; the rainy autumn 1612; floods and poor harvests in 1628, and probably also in 1627. A comparison of this data with foreign literature shows that the weather anomalies that occurred on the territory of present-day Slovenia are mostly comparable, although not entirely identical, to those in other parts of Central Europe. Further analysis of primary sources, particularly a part of Hren's correspondence, shows that he did not record every unusual weather phenomenon, not even those that caused considerable economic damage, for example the frost in September 1601; the long duration of the snow cover in the winter of 1623/24; and floods in early December 1625. Hren recorded some of his observations on weather also in his pontifical protocols.

The accuracy and the extent of Hren's observations on weather are sufficient to determine certain climatic characteristics of some parts of the Slovene territory in the early 17th century, a period that belongs to the Little Ice Age. Although in intervals, the snow often covered the ground from December to March, its maximal thickness – except in the mountains – was between a few decimeters and one meter; in some winters it persisted longer than in any year between 1961/62 and 1990/1991. Normal springs were neither very dry nor very wet, and autumns were not exceedingly rainy. One of the characteristic features of the Little Ice Age in other parts of Central Europe were occasional extremely cold summers, present also on the territory observed. The calendars and the two volumes of manorial minutes with the hand-written notes by Tomaž Hren are therefore an important source of information on climate history in the territory of present-day Slovenia, an area whose position between the Alps and the Adriatic Sea makes conclusions about its history of climate change difficult.

Hren's notes contain some indirect weather-related information as well, such as the death of locusts in the vicinity of Kranj and Goričane in the autumn of 1611; several floods of unknown date; famine and the like. The witch trials discussed in the paper very likely indicate the cultural-historical significance of climate history.